

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Marta Verginella

***Ženske in meje
med preteklostjo
in koronavirusom***

Prevedel: Mišo Renko

Ženske in meje med preteklostjo in koronavirusom

AVTORICA: Marta Verginella

ZBIRKA: M/F (ISSN 2820-6592, e-ISSN 2820-6606)

LEKTORICA: Darja Markoja

IZ ITALIJANŠČINE PREVEDEL: Mišo Renko

RECENZENTA: Egon Pelikan, Peter Vodopivec

OBLIKOVANJE IN PRELOM: Žiga Valetič

OBLIKOVANJE NASLOVNICE: Zoran Pungerčar

ZALOŽILA: Založba Univerze v Ljubljani

ZA ZALOŽBO: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

IZDALA: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

ZA IZDAJATELJA: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

TISK: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2022

Prva izdaja

NAKLADA: 200 izvodov

CENA: 13,90 €

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789617128383

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=107881475
ISBN 978-961-7128-37-6

E-knjiga
COBISS.SI-ID=107925251
ISBN 978-961-7128-38-3 (PDF)

Vsebina

	Predgovor k slovenski izdaji	5
Dnevnik	Covid-19	9
Prehajanja	Meje in »krušarice«	27
Dnevnik	Samoizolacija zaradi kovid	39
Prehajanja	Slovenske perice in gospodinjske pomočnice	43
Dnevnik	Čistoča in nevarnost	51
Prehajanja	Hišne pomočnice	53
Dnevnik	Meje in popuščanje	59
Prehajanja	Begunke	65
Dnevnik	Zidovi in migracije	91
Migracije	Aleksandrinke	97
Dnevnik	Prekoračitve	109

Migracije	Tihotapke in hišne pomočnice med tradicijo in nezakonitostjo	113
Dnevnik	Epilog	119
	Zahvale	123
	Povzetek	125
	Summary	127
	Imensko kazalo	129

Predgovor k slovenski izdaji

KNJIGA, KI JE PRED VAMI, JE NASTALA V ČASU prvega vala pandemije, spomladi 2020, ko so se mnogi spraševali, ali so bile spremembe, ki jih je prinesel covid-19, podobne tistim, ki so jih povzročile vojne v 20. stoletju. Hitrost okužb in visoka smrtnost med obolelimi, zlasti na območju Bergama in Lombardije, kot tudi stroge omejitve gibanja in z njim odvzem prostosti, ki so v nekaj tednih obveljale skorajda v vseh evropskih državah, so zaradi svoje radikalnosti potrjevale prelomnost dogodenega. Čedalje pogostejša so bila prigovarjanja, da gre za epohalno spremembo, ki zahteva pravilno razumevanje vseh posledic pandemije tako v javni kot zasebni sferi. Kot zgodovinarica, ki me je vedno navdihovala antropologija, predvsem pa močno zaznamovalo branje antropoloških študij Mary Douglas, sem zelo hitro usmerila pozornost v silovitost vzpostavljanja vidnih in nevidnih mej, ki jo je poganjal strah pred okužbo.

Zato se tudi kot raziskovalka, ki svojo analizo zgodovinskih pojavov in procesov nemalokrat opira na avtobiografska pričevanja zgodovinskih akterjev in akterk, nisem mogla, pa tudi nisem zares hotela, izogniti pobudi kolegice Terese Bertilotti in urednice Simone Bonsignori, ki sta začeli zbirati pričevanja izobraženk, znanstvenic, umetnic na temo pandemije in jih objavljati v posebni rubriki italijanskega dnevnika *Il Manifesto*. Moj krajši zapis je na njuno prigovarjanje postal knjiga, ki obravnava raznolike oblike ženskega presstopanja mej v 20. stoletju in posledice prekinitve ženske mobilnosti vzdolž italijansko-slovenske meje v času pandemije covida-19.

Znano je, da je zgodovinenje sodobnosti oz. tistega, kar se je ravnokar zgodilo, najzahtevnejše. Pri njem ne moremo računati na celovitost niti na poglobljenost uvida. Zadovoljiti se moramo s površinskostjo in parcialnim pogledom, večkrat tudi z anekdotami. V iskanju prave distance do tega, kar se je zgodilo pred našimi očmi, se izkažejo še najbolj koristni prehodi iz sodobnosti v preteklost in iz preteklosti v sodobnost. Podobno se tudi v ozadju premikov od subjektivnega k občemu in od kolektivnega k individualnemu pokaže ujetost slehernika v širše tokove demografskih, gospodarskih, socialnih in kulturnih procesov. Tudi v mojem avtobiografskem pričevanju, ki povezuje posamezne zgodovinske študije na temo ženske mobilnosti in migracij, se mikroraven izkušnje prepleta z makroravnijo dogajanja.

Slovenski prevod knjige bi lahko bil v marsikaterem poudarku, omembi različen od italijanskega izvirnika. Marsikatero tematiko bi veljalo razširiti, poglobiti ali opustiti z mislijo na slovensko bralstvo, vendar se tako ob tem prevodu kot tudi prejšnjih del držim principa, da vsebine ne spreminjam glede na bralstvo. Predvsem iz prepričanja, da ne želim hraniti dvoumij, ki so tako pogosta, ko gre za zgodovinenje multietničnih področij in ko se nacionalne naracije prilagajajo zdaj temu, zdaj onemu nacionalnemu občestvu. Osredotočenost na primere mobilnosti predvsem slovenskega ženskega prebivalstva ni naključna. Namenjena je odpravljanju manka v predominantni historiografiji severnojadranskega okolja, ki pretežno izhaja v italijanskem jeziku in tradicionalno določa topose, ki jih tako slovensko kot širše mednarodno zgodovinopisje nista povsem oslabila. Pri tem ne gre pozabiti, da so se ob severovzhodnem jadranskem prostoru ob migracijah slovenskega ženskega prebivalstva pojavljale tudi migracije italijanskega in nemškega ženskega prebivalstva, ki so nemalokrat odsotne v slovenskih zgodovinopisnih naracijah. Izbira gledišča je ključna, ne le ko lastno izkušnjo in družinsko zgodovino prepletemo s širšo zgodovino, temveč tudi, ko zgodovino periferij postavimo ob

bok zgodovini centra ali pa ko zgodovinopisni soj usmerimo na različne plasti žensk ob meji. Če se sprehodimo skozi 20. stoletje, ugotovimo, da sta bila odnos in razumevanje meje odvisna od narodnostnih, ideoloških, socialnih pripadnosti posameznika, nenazadnje pa tudi od spola, še posebej v obdobjih, ko je bil spopad med obmejnimi družbami najbolj intenziven.

MV

Dnevnik

Covid-19

TA POMLAD BI MORALA BITI ČUDOVITA. Marec bi morala preživeti na Šoli za slovanske in vzhodnoevropske študije (SSEES) na londonski univerzi. S kolegom Jakubom Benešom, docentom za zgodovino vzhodne Evrope, ki proučuje fenomen razbojništva na ozemlju nekdanje habsburške monarhije po letu 1918, in z njegovo ženo in lektorico slovenščine Majo Rančigaj Beneš smo določili temo in naslov predavanja konec meseca: *Od Slovenke do Ženskega sveta: slovenski feminizem v Trstu med kozmopolitizmom in narodnim bojem 1897–1928*. Nameravala sem obiskovati londonske knjižnice in arhive in res sem se veselila, da bom lahko ta čas namenila zgolj raziskovanju v okviru evropskega projekta ERC Advanced, posvečenemu ženskam v obdobju povojnih tranzicij na severovzhodnem Jadranu. Najela sem lepo stanovanje v Bloomsburyju, četrti, kjer je živela Virginia Woolf, le nekaj korakov od British Library in od knjižnice SSEES. Rezervirala sem tudi let za Trst konec tedna sredi marca, ko sem nameravala obiskati mamo in sodelovati na konferenci, posvečeni Ivanki Hergold, slovenski pisateljici koroških korenin, ki jo je v Trst prineslo srce. Bila je prefinjena intelektuala, včasih malce osorna, predvsem pa zahtevna tako do sebe kot do drugih in zato tudi ne prav prijazno sprejeta pri tržaški slovenski manjšini, kjer prevečkrat prevladuje povprečnost. Zelo sem se želela udeležiti tega srečanja, ker se je med nama stkala neka drobna vez med bežnimi srečanji v tržaškem slovenskem gledališču, na mestnih ulicah, na pločniku, ki ločuje tržaško

sinagogo od slovenske knjižnice, ko sva ugotavljali, kako težko je živeti, predvsem ženskam in intelektualkam, v okolju, nenaklonjenem novim in drznim idejam. In potem so tu še knjige, ki mi jih je podarila Ivanka, češ da jih ne bo več potrebovala, še zlasti politični spisi Ruggera Faura Timeusa z začetka dvajsetega stoletja, polni sovraštva do Slovanov in imperialistične požrešnosti do Balkana.

Konec februarja je bila epidemija iz Trsta videti še daleč. Virus korone je sicer že našel prostor med udarnimi novicami, vendar je bilo videti, da sta v težavah predvsem Lombardija in Benečija (Veneto). Dežela ob meji se je zdela še varna in prve omejitve so sprejemali bolj zaradi previdnosti kot zaradi nuje. Ker pa se je epidemiološko stanje iz dneva v dan slabšalo, sem se odločila, da polet, ki sem ga načrtovala iz Benetk, prestavim v Ljubljano. Kot italijanska državljanica bi morala z izkrcanjem na britanskih tleh v karanteno, to pa mi seveda ni ustrezalo. Pomirjala me je možnost, da lahko potujem s slovenskim potnim listom, četudi imam stalno bivališče v Trstu. Domnevala sem, da ob prihodu v Združeno kraljestvo tega ne bodo opazili. Ko sem 2. marca pristala na Stanstedu, sem ugotovila, da se nihče ne zmeni za to, od kod prihajamo. Gospe v moji bližini, ki so govorile v beneškem narečju, so verjetno prispele s tistim letom, ki sem ga pred dnevi odpovedala. Tako na vlaku kot kasneje na podzemni železnici je bilo vse kot običajno. Na postajah je bila gneča, prav tako v okrepčevalnicah na King's Crossu, kjer sem izstopila. Naj le tako ostane, pomislim, saj bi to pomenilo še kak teden življenja brez omejitev. Vsako svojo odločitev pa sem od tedaj skrbno pretehtala: že v prvem bistroju sem ugotavljala, kam naj sedem, komu se lahko približam, kolikšna je možnost, da se okužim. Naslednji dan sem se dobila z Jakubom, ki mi je pomagal urediti formalnosti, da sem lahko obiskovala knjižnico SSEES. Maja nama je svetovala, naj greva na kosilo v restavracijo blizu Friends Housa, kjer je kvekerski center. Z Jakubom še vedno sediva dovolj blizu, čeprav so mize na primerni

oddaljenosti – kar mi ustreza, še zlasti, ker vem, da bo njegova žena kmalu rodila. Cenim njegovo prijaznost in pripravljenost, da mi priskoči na pomoč, kar mu tudi povem.

Začnem obiskovati knjižnico SSEES in si ob vsakem prihodu in odhodu iz čitalnice manično umivam roke. Skušam sedeti daleč od drugih obiskovalcev, ko pa so vsi sedeži zasedeni, mi to več ne uspeva. Če kdo izmed študentov, ki sedijo v moji bližini, slučajno kihne, mu pošljem ubijalski pogled. Skoraj vsi so močno prehlajeni in večina nima robčkov. Skušam ugotoviti, kako nevaren je njihov prehlad; gre res zgolj za kašelj in običajno kihanje? Ostala bom v knjižnici, kjer si občasno prekrijem usta s šalom. Strah prežene zadovoljstvo, da se lahko posvečam svojemu delu, berem in listam knjige. Tudi mene nekaj praska po grlu, čutim začetek konjunktivitisa in upam, da ne bo nič hujšega. Odločila sem se, da se vsaj prvi teden ne bom oglasila prijateljem in kolegom v Londonu in Oxfordu, s katerimi sem se nameravala sestati, saj se mi je zdelo, da bodo v zadregi, ker prihajam iz Italije, čeprav prek Ljubljane. Pisala sem samo Katji Škoberne, Ljubljančanki, ki že leta živi v Londonu. Povabila me je na aperitiv v Muzej kraljice Viktorije in princa Alberta.

Ob srečanju sva se pozdravili bolj zadržano, in ko sva sedli v prostore kluba, rezerviranega za prijatelje muzeja, sva si roke takoj razkužili z gelom, ki je bil na vidnem mestu. Svojega strahu, da bi se epidemija lahko razširila tudi po Združenem kraljestvu, pred Katjo nisem skrivala, vendar me je pomirila, da ima doma zaloge hrane za tri mesece, prav tako ima dovolj mask in rokavic. Če bo treba, mi je dejala, je pri meni dovolj prostora za obe. Gel in druga dezinfekcijska sredstva je kupila že pred časom. Že v času brexita si je tako kot drugi Angleži priskrbela dovolj hrane v konzervah. Skratka, lahko sem bila mirna.

Opazila sem, da je klubski prostor skoraj prazen, zasedenih je bilo le nekaj miz, ozračje je bilo precej mirno, ne pa mračnjaško. Natakharju, ki je angleško govoril z močnim italijanskim naglasom, sva

naročili vino in začeli klepetati, saj se dolgo časa nisva videli. Čestitala sem ji za ponovni poslovni vzpon po finančni krizi leta 2008, ko je izgubila vse, svojo podjetniško dejavnost, poklicno uspešnost in osebno zadovoljstvo. Vem, da je takrat trmasto vztrajala v Londonu in se bojevala, čeprav bi ob vrnitvi v Ljubljano zagotovo dobila službo. Zdaj je *speech coach* pri pomembnih osebnostih na britanskem medijskem in finančnem področju. Preden sva se ob koncu večera odpravili v podzemno železnico, si je roke natrla z mazilom precej posebnega vonja, skoraj neprijetnega. Ponudila ga je še meni in namazala sem si roke. Odgnal naj bi virus, menda so ga uporabljali že v času kuge. To naju zabava. Preden sva se razšli, sva se dogovorili, da se kmalu spet vidiva, greva v gledališče, skratka podaljšava obdobje normalnega življenja, dokler bo to še mogoče.

Naslednje dneve sem preživljala v knjižnici, pri tem pa zelo pazila, kdo sedi nasproti mene. Z Jakubom sva se znova dobila na kosilu in se rokovala. Preden je sedel za mizo v univerzitetni menzi, si je šel umiti roke, jaz sem se odločila za svoj gel. Maja se je opravičila, ker je po pregledu v bližnji bolnišnici odšla domov in se nama ni pridružila na kosilu. Datum poroda je bil preblizu, da bi tvegala. Še dobro. Pomislim, kako pogumen je Jakub, da gre z menoj na kosilo. Je atletske postave, pri čemer si je nemalo kondicije zagotovo nabral na kalifornijski obali, kamor se je njegova družina preselila s Čehoslovaške. Povem mu, da se bom sredi meseca vrnila v Trst in s seboj odnesla nekaj izdaj knjige, posvečene prvemu ženskemu časopisu, ki je izhajal v Trstu med letoma 1897 in 1903.¹ Vprašam ga, ali mu lahko kaj prinesem. Prosi me za Pocket Coffee. Običajno mu ga prinese sestra, ki živi v Toskani, ker pa se epidemija hitro širi po Italiji, je verjetno ne bo tako kmalu videl. Začnem pisati seznam stvari, ki jih moram kupiti v Trstu in prinesiti v London, predvsem knjige, pa tudi nekaj

1 Marta Verginella (ur.): *Slovenka. Prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

lahkih oblačil, saj bo tudi v Londonu kmalu pomlad. Moji dnevi minevajo ob študiju zgodovinskih in antropoloških spisov s področja Balkana, osredotočam se na nasilna dejanja in na vprašanja identitete, zlasti na psihične travme, ki so jih povzročile vojne.

Ko prebiram spomine Milovana Djilasa,² ne morem dojeti, da je bil tak mačist. Ko opisuje svoje univerzitetne kolegice, pravi, da niso sposobne političnega razmisleka, nekatere so brez šarma, druge imajo telesne hibe. Razgalja strahopetnost slovenskih tovarišev, ki ne morejo prenesti zasliševanj beograjskih policistov v dvajsetih letih, tako kot to uspeva srbskim in črnogorskim tovarišem. V političnem smislu jih Slovenci sicer prekašajo, a kaj ko so preveč pomeščanjeni. Potem se znova vrne h komunistkam neprivlačnega videza, pri čemer se mu dozdeva, da so ideološko aktivne predvsem zato, ker so tako grde. Z enakimi seksističnimi merili opisuje tudi najpomembnejše slovenske komunistke, s katerimi sem se srečevala v svojih študijah o fašističnih taboriščih in slovenskih internirancih v Italiji. Zdenko Kidrič, ženo Borisa Kidriča, enega vodilnih v slovenskem partizanskem gibanju in vodstvu jugoslovanskih komunistov po letu 1945, opiše kot hladno in grdo, brez smisla za humor pa še s prevelikim vplivom na moža. Podobno ocenjuje tudi Vido Tomšič, eno vodilnih oseb slovenskega odporniškega gibanja in kasnejšo ministrico za socialo v prvi jugoslovanski vladi leta 1945, ki jo je italijanski okupator aretiral in poslal v zapor najprej v Benetke, potem v Firenze. Djilasu se zdi neprivlačna, rdečelična, kot so take vse ženske, ki prihajajo s planin, zelo delavna, vendar rada komplicira. V vsej spominski literaturi, ki sem jo preštudirala, ne najdem primera tako surovega mačizma, kot ga premore najbolj znani disident Titove Jugoslavije. Komaj pridem do sape. Morda njemu podobni pisci spominov niso bili nič manj mačistični, a so se odločili za bolj elegantno rešitev in so o ženskih zadevah raje molčali.

2 Milovan Djilas: *Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1973.

Ob večerih gledam poročila BBC in opažam, da je vse več novic posvečenih epidemiji. Dočakam tudi prvo razpravo med britanskimi strokovnjaki, ki so nasprotovali Borisu Johnsonu in njegovi ideji o »čredni imunosti«. Okuženih še ni veliko, vendar mi je Francesco iz Nemčije povedal, da je stanje v londonskih bolnišnicah kritično, saj niso bile pripravljene na epidemijo. Sestra njegovega prijatelja Jacka je bolniška sestra v eni od njih in jo zelo skrbi, saj se število obolelih za covidom-19 opazno veča. Nemčija in Velika Britanija se obnašata kot nekakšen »Übermensch«, se je razvnel Francesco, prikrivata pa širjenje epidemije. Verjetno ima prav, ko pa grem mimo šole in vidim otroke, ki veselo igrajo nogomet, čeprav lije kot iz škafa, se mi zdi, da se morda moti. Severnjaki se krepijo tudi tako, da se ne uklonijo vremenskim vplivom, česar mi ne počnemo.

Sobota je in odločim se, da se prebijem do Camden Towna, kjer je na tržnici res velikanska gneča. Preveč je turistov, ogromno je tudi Londončanov. Tam se že ne bom gnetla, in ker je čas za kosilo, vstopim v restavracijo s sušiji, kjer sem obdana v glavnem s poševnoo-kimi osebami. Hitro pojem in se odpravim v Regent's Park, da bi se izognila gneči in morebitni okužbi. Po dolgem sprehodu se vrnem domov, otovorjena z vrečkami, polnimi hrane, saj si želim priskrbeti primerne zaloge, če bi morala v izolacijo.

V nedeljo se odločim, da obiščem Tate Modern. Do Banksida grem peš, da se izognem gneči na podzemni železnici, v razstavnih prostorih pa me pričaka množica turistov in Londončanov. Izberem razstavo Dore Maar, rojene kot Henriette Theodora Markovitch, fotografkinje in slikarke, ki je bila nekaj let muza in prijateljica Pabla Picassa. Ustavim se predvsem pred njenimi čudovitimi avtoportreti in fotografijami, ki jih je posnela na pariških ulicah v tridesetih letih. Podrobnosti iz njenega umetniškega in zasebnega življenja me pretresejo. Še ena zgodba o umetnici, ki jo je zadušil in ponižal »genij«. Na hitro grem še po drugih nadstropjih in se kolikor je le

mogoče izogibam gneči, še zlasti skupinam in ljudem, ki so že na videz prehlajeni. Znova si ogledujem slike, ki sem jih že videla, opazim precej novih, predvsem dela umetnic. Teresi, ki živi v Rimu, napišem, da Angleži prednjačijo. Tudi v New Yorku, mi ugovarja, so umetnice zdaj precej bolj opazne. V mislih preletim razstave, ki sem jih novembra videla v muzeju MoMA v San Franciscu, pa lanske v New Yorku in Washingtonu. Ne, razmerje med umetniki in umetnicami v Tate se mi zdi boljše. Teresa vztraja, da ni mogoče primerjati muzejev in galerij. Tu se z njo strinjam, a dodam, da je razlika med Italijo in večjim delom Evrope očitna.

Odločim se, da grem domov peš, čeprav močno dežuje. Tako se bom izognila gneči, na katero potem naletim v Covent Gardnu. Doma žvečim ingver in upam, da mi bo dezinficiral grlo, če sem se slučajno srečala s »pošastjo«.

Drugi teden se nadaljuje v ritmu, ki sem si ga zastavila: knjižnica, odmor za kosilo, kava (izključno italijanska), sprehod po parku, vrnitev v knjižnico z upanjem, da ne bodo zasedeni vsi stoli, predvsem pa, da ne bom sedela zraven človeka, ki kašlja. Žal se knjižnica čez dan napolni s študentkami in študenti drugih fakultet. Vzhodnjaki, Južnoameričani, Evropejci, skoraj nihče ne nosi maske, precej je prehlajenih, nekateri imajo po moji oceni tudi vročino. Redno si umivam roke in berem obvestilo vodstva UCL s pozivom študentom, ki so se vrnili iz Kitajske in drugih rizičnih držav, naj se osamijo. Na seznamu ni Italije. Izumljam neverjetne načine, kako priti iz stranišča, ne da bi se česarkoli dotikala, potem pa sedem za mizo in že sem v stiku s površino, ki so se je dotikali mnogi pred mano, listam po knjigah, ki so jih imeli v rokah drugi ljudje. Preženem te bojazni in se poglobim v branje. Pozabim na vse drugo in vsake toliko časa pogledam navzgor proti stekleni kupoli, od koder še prihaja nekaj svetlobe.

Katja me povabi na sejem sodobne umetnosti. Pridružim se ji s precejšnjo zamudo, saj se nikakor ne morem privaditi na velike razdalje

v Londonu in se vselej uštejem. Poslopje je sredi parka, zato moram del poti prehoditi skoraj v temi. Na srečo je v parku precej tekačev, pot mi kaže tudi vijoličasta svetloba, ki osvetljuje poslopje. Katja me pričaka z aperitivom v rokah. Malce omahujem, potem pa se odločim, da ne bom pila. Strah me je kock ledu, saj imam res izjemno občutljivo grlo. Pa še virus korone čaka v zasedi, zato moram biti previdna. Preden se odpraviva na ogled, še malce poklepetava, tu je še obvezni gel za roke. Obiskovalcev ni veliko, pravi Katja, saj je ljudi vse bolj strah, zato raje ostajajo doma. Obe sva dovolj pogumni, da ostaneva, po ogledu pa se vendarle odločiva, da greva vsaka v svoj dom. Zdi se nama, da se ne kaže preveč izpostavljati nevarnosti okužbe.

Vsakodnevni obisk knjižnice je pač nujnost. V London sem prišla raziskovat, torej ne morem ostajati doma. Kupim ingver, zaloge dezinfekcijskega gela pa si ne morem ustvariti. Na srečo je v stanovanju, ki sem ga najela, dovolj dezinfekcijskih preparatov. Odpovem polet domov, ki sem ga načrtovala za konec tedna, saj postaja položaj v Italiji dramatičen. Gibanje je omejeno, EasyJet je odpovedal vse lete v Benetke, slovenski mediji pa napovedujejo zaprtje ljubljanskega letališča. Slovenija je dobila novo desnosredinsko vlado, ki jo vodi Janez Janša, v mladosti komunist, danes pa vodja slovenske desnice, Orbanov prijatelj in somišljenik Višegrajske skupine. Njegovi pristaši so navdušeni, saj je na oblasti človek, ki se bo znal spopasti z virusom korone, saj se je že izkazal kot vodja desetdnevne vojne za Slovenijo leta 1991. Tretja Janševa vlada bo enaka obema, ki ju je vodil že pred to: obdobje nočne more za mlado slovensko demokracijo. Novi vladni ukrepi so takoj bolj restriktivni: »močni človek« razglasi izredno stanje. Omeji gibanje med občinami, na hrvaško mejo pošlje vojsko, ki bo s silo ustavila begunce z balkanske poti, čeprav so virus v Slovenijo prinesli v glavnem zdravniki in drugo medicinsko osebje z italijanskih smučišč, ta pa je nato prek njih našel pot do zdravstvenih domov in domov za ostarele. Izvem, da se je okužil tudi moj ljubljanski prijatelj iz zdravniških vrst.

Covid-19 je dobil od hčerke, ki se je okužila na neki diplomski zabavi. Pokličem ga, on pa mi zagotavlja, da je okužba blaga. Zbolel je tudi hčerkin francoski prijatelj, žena Mateja, s slabo imunsko zaščito, pa se je že pred tem samoizolirala in čaka na izid testa. Vprašam ga za nasvet: naj ostanem ali odidem? Pravi, da je verjetno bolje, če ostanem v Angliji, ali pa naj se vrnem v Trst, saj je v Furlaniji - Julijski krajini manj okužb kot v Sloveniji, kjer opravijo premalo testov. Svetuje mi tudi velike doze vitamina D. Takoj grem ponj in moja zbirka prehranskih dopolnil, ki že tako ni majhna, se še poveča.

Preigravam različne scenarije: naj ostanem ali grem? Vse pogosteje me kličejo iz Trsta. Nekateri vztrajajo, naj se vrnem, drugi svetujejo, naj ostanem v Londonu, kjer vlada nasprotuje omejevanju gibanja. Pravim, da bi se v tem primeru lahko preselila h Katji, ki ima zaloge vseh vrst vsaj za tri mesece. Pomirja me dejstvo, da se lahko zanesem nanjo. Zdaj je virus osrednja tema tudi v BBC-jevih poročilih. V zraku je nezogibno zapiranje šol in univerz. Sobota je in odločim se za obisk National Gallery, kjer si želim ogledati zbirko portretov zgodovinsko pomembnih in znanih Britancev. Želim se izogniti velikemu številu ljudi. Čeprav je malo obiskovalcev, hitim iz dvorane v dvorano. Ogledujem si portrete angleških kraljev in kraljic, njihovih ljubic in ljubimcev, prevzamejo me portret sester Brontë, Christabel Pankhurst v zeleni obleki in portret Winstona Churchilla, ko je bil še vitek. Hitim k izhodu, a me ustavi prijazen gospod, ki zbira podatke o obiskovalcih. Pristanem na pogovor, vendar me zmoti, ker gospod stoji preblizu, zato želim čim prej končati. Ko hodim proti domu, opažam, da je na ulicah še vedno ogromno ljudi, zato izberem manj obljudene. Preden se vrnem v varen pristan svojega doma, stopim še v trgovino, kjer opazim, da je precej polic praznih. Zelenjave je malo, morda tudi zato, ker je sobota.

V nedeljo si nameravam ogledati *Strička Vanjo* v gledališču Harolda Pinterja. S Katjo sva dogovorjeni ob dveh. Prišli sta tudi Sarah in njena prijateljica. Gledališče je polno, svetloba in pohišstvo na sceni pa

ustvarjajo značilno čehovsko ozračje. Med odmorom hvalimo scenografijo in mojstrstvo nekaterih igralcev, potem pa takoj preskočimo na virus korone. Sarah zanima, kako je v Italiji. Skrb ji vzbujajo informacije, ki prihajajo iz londonskih zdravniških krogov. Katja, ki je najbolj informirana, vztraja: prej ali slej ga bomo dobile vse. Po odmoru se vrnemo v polno dvorano, kjer nekdo kašlja, a je na srečo daleč od nas.

Po predstavi gremo na čaj v kavarno pri Picadilly Circusu. Zasedene so skoraj vse mize. Zatem spremim Katjo do Oxford Streeta. Njen Mac je v popravilu, zato bi rada kupila iPad, preden bodo zaprli trgovine. Medtem ko jo čakam, se oziram okoli sebe in komaj čakam, da odidem iz trgovine. Morava do Waterlooja in National Theatra, kjer naju čaka predstava *Obisk stare gospe* Friedricha Dürrenmatta. Preden vstopiva v podzemno železnico, si razkuživa roke, samo nekaj minut zatem pa neko dekle pred nama kiha in si z roko nonšalantno pokriva usta. Streljam jo s pogledi, a se sploh ne zmeni za to. Dezinfekcijski gel uporabiva tudi, preden vstopiva v gledališče, kjer je na srečo še precej prostih sedežev. Katja pravi, da se tudi Londončani začenjajo bati virusa.

Telefoniram Silvii Sović, ki je dolgo poučevala na londonskem University Collegeu, vendar ni dobila stalne zaposlitve. Tudi ona ne dvomi, da bomo virus prej ali slej dobili vsi. Ko sva se nazadnje srečali v Ljubljani, mi je povedala, da piše zgodovinski roman o prvi svetovni vojni in povojnem obdobju. To je bilo po moji naporni vrnitvi iz Dubrovnika, ko smo obtičali na hrvaško-slovenski meji. Neka potnica iz Južne Afrike, ki je želela v Rovinj prek Slovenije, ni imela vizuma. Slovenski šofer GoOptija je bil izjemen: najprej je tolažil panično potnico, potem telefoniral na sedež podjetja in ji priskrbel prevoz nazaj na zagrebško letališče. Od tam naj bi jo hrvaški GoOpti prek Reke peljal do Rovinja.

Tudi Widad Tamini, ki sem jo februarja obiskala v njenem lepem ljubljanskem stanovanju, piše zgodovinski roman, v katerem naj bi bil govor tudi o Trstu in Golem otoku, kamor so po sporu Tita in

Stalina leta 1948 pošiljali komuniste, ki naj bi ostali zvesti Moskvi – oziroma so tako vsaj domnevali oblastniki. Nekaj dni pred mojim odhodom v London mi je poslala elektronsko pismo, v katerem me je spraševala o ozadju požiga Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920. Posredovala sem ji naslov Boruta Klabjana, ki je v tržaških, rimskih in beograjskih arhivih odkril nove dokumente o tem dogodku, ki je pospešilo institucionalni in organizacijski razpad slovenske manjšine v Julijski krajini.³ Fašistična politika je med obema vojnama povzročila, da je v Jugoslavijo emigriralo več kot 70.000 Slovencev in Hrvatov, večinoma iz srednjega sloja.

Silvia me prepričuje, da so londonske bolnišnice in angleško zdravstvo v dobrem stanju, pa tudi sicer javno zdravstvo ni tako slabo. Verjamem ji, vendar hkrati razmišljam o tem, da sem na otoku, ki nima ravno veliko prehranskih virov. Težko si predstavljam, da bi morala živeti od krompirja. Jackova starša, ki živita na podeželju v okolici Batha na jugovzhodu Anglije, sta si uredila vrt in razmišljata o nakupu kokoši. Pripravljata se na težke čase. Francesco mi je poslal fotografijo, na kateri Jack stoji pred zaplato pravkar okopane zemlje. V času koronavirusa okopavajo tudi baletniki.

Klicev iz Trsta je vse več, vsi postajajo zaskrbljeni. Sabrina in Tullia me prepričujeta, naj odpotujem takoj, ko bo mogoče. Rita, ki je bila še pred nekaj dnevi navdušena nad mojo svobodo, mi pripoveduje o svojem prijatelju, ki je na vrat na nos zapustil München. Tudi njej se zdi vrnitev najboljša. Lisa, ki se je malo nazaj zabavala nad tem, da bom lahko »vojno« končno izkusila na lastni koži in ne le kot raziskovalka, je telefonsko slušalko podala Branetu. Svetuje mi, naj se vrnem, saj je stanje vse slabše. Francesco mi iz Nemčije napoveduje dramatične scenarije. Jaz pa še kar razmišljam, ali naj ostanem –

3 O ozadju požiga Narodnega doma in fašističnem nasilju; Borut Klabjan, Gorazd Bajc: *Ogenj, ki je zajel Evropo: Narodni dom v Trstu (1920–2020)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.

morda bi bilo to dobro za izboljšanje mojega znanja angleščine. S kom le? Med štirimi stenami? Lahko bi najela vrtno hišico, ki jo ima Jackova družina, ali pa se zaposlila kot kuharica oziroma hišna pomočnica. Vrnitev mi ne diši. V ponedeljek grem v British Library z upanjem, da tam ne bo veliko ljudi. In res je tako, v čitalnici za humanistične študije niso zasedeni vsi stoli. Kot običajno je veliko ljudi prehlajenih, nekateri nosijo maske. Zaposleni imajo rokavice in vse kaže na skorajšnje zaprtje – *lockdown*.

Že dopoldne pokličem sodelavko Polono in jo prosim, če mi lahko poišče let domov, preden bo London povsem zaprt. Začenja se lov na letalske karte, meni pa ni do tega, da bi potovala zgodaj zjutraj, se z vlakom peljala do Pariza ali letela do Dunaja. Na voljo je let do Rima, vendar le v soboto. Ta mi še najbolj ustreza, medtem pa si na Francescovo prigovarjanje naložim aplikacijo italijanskega zunanjega ministrstva. Bojana, uslužbenka potovalne agencije, ki ureja prevoze za našo fakulteto, mi svetuje, naj pohitim z odhodom domov. Letalske družbe nenehno odpovedujejo polete, zato me prepriča, naj letim do Benetk s postankom v Münchnu. Strinjam se. Potem se dogovorim še za prevoz do Trsta v poznih večernih urah, in vse se zdi v najlepšem redu. V sredo zvečer bom že doma. Naj začnem pakirati? Malce še počakam, saj se nikoli ne ve. Zadnji dan preživljam v negotovosti, ali bom sploh lahko odpotovala. In res. Med zadnjim sprehodom po Regent's Parku dobim Lufthansin SMS. Let iz Münchna v Benetke je odpovedan, skušali mi bodo poiskati kakšno drugo možnost. V dvomu pokličem Bojano in jo prosim za pomoč. Predlaga jutranji let v Frankfurt in od tam v Gradec. Cene letalskih vozovnic rastejo iz ure v uro, zato sprejemem. Pokličem Uršulo Urebek na Dunaj in se pozanimam, kako je s prevozi po Avstriji. Svetuje mi, naj uporabim slovenski potni list. Skoraj sem pozabila, da Avstrijci od Italijanov zahtevajo zdravniško potrdilo. Včeraj se je iz Londona v naglici in nerad vrnil njen mož, avstrijski diplomat. V Londonu bi moral prevzeti

diplomatsko službo za EU, a se je moral vrniti. Spet se slišiva s Francescom, ki se je iz Stuttgarta vrnil v Trst, je v samoizolaciji in srečen, da je zapustil deželo »Übermensch« in Angelo Merkel. Prosim ga za telefonsko številko Jackove mame. Lahko mi pride prav, če se ne bom mogla vrniti domov in bom morala na angleško podeželje. Zdaj že vem, da epidemija ne bo kratka, jaz pa ne želim ostati v Angliji do poletja. Pokličem nečakinjo v Weimar. Po dveh tednih samoizolacije se je odločila, da ostane v Nemčiji, saj ne želi izgubiti semestra kot Erasmus študentka. Je res prepričana, da želi ostati, še enkrat vprašam in ona pritrdi. Spomnim se, da mi je predstojnik našega Oddelka za zgodovino Dušan Mlacović ponudil prevoz z letališča, če se bom znašla v težavah. Pokličem ga in pripravljen mi je pomagati. Brez dvoma gre za kavalirja stare šole, kot sem ugotovila že na zabavi, ki jo je za abrahama organiziral na Rabu, njegovem drugem domu. Pleše kot Jep Gambardella, protagonist Sorrentinovega filma *Neskončna lepota*. Predstojniške dolžnosti jemlje še preveč resno. Vprašam ga, ali je res pripravljen tvegati. Pravi, da je zdrav, a bi me raje prišel iskat na avstrijsko mejo. Pokličem Liso v Ljubljano, zatem pa še njeno milansko prijateljico, ki živi v Gradcu. Pozanimam se, kako je z njihovimi taksisti, in ko izvem, da še vedno vozijo, sem prepričana, da ne bom imela težav priti do slovenske meje. Zdaj me čaka še iskanje drugega taksista, ki me bo od slovensko-italijanske meje peljal do doma. Vse je pripravljeno. Pokličem mamo in pošljem sporočilo sestri. Če bo vse po sreči, bom jutri v Trstu.

Na ulicah je manj ljudi, ki se, kolikor lahko ujamem, pogovarjajo predvsem o covidu-19. Po parku se nekdo sprehaja v zaščitnem kombinezonu. Dobro bi ga bilo imeti, pomislim. Medtem ko pakiram, dobim sestrično sporočilo s fotografijo mamine rane. Pri padcu je udarila z glavo in se poškodovala. Z rešilcem so jo odpeljali na urgenco, vendar mi zagotavlja, da ni nič hujšega. V reševalno vozilo je sedla skoraj zadovoljna, da gre lahko po dveh tednih omejitev

gibanja, ki jih je težko prenašala, malce naokoli. Nekajkrat ji je uspelo pobegniti do prijateljic na kavo, potem pa se je morala vdati in ostati zaprta doma.

Večerjo pripravim tudi za Katjo, čeprav vem, da bo pozna, saj ima ogromno dela. Prosim jo, naj mi prinese maske in rokavice za pot, v zameno ji bom dala sadje, zelenjavo in precej hrane, ki sem jo nakupila, če bi ostala v Londonu. Pride izčrpana in pohvali mojo različico boršča. Pravi, da se epidemije ne boji več tako močno. V kriznih razmerah se dobro znajde. Pomislim, da ima to morda v genih. Njen pradedek, caristični admiral, je po prvi svetovni vojni z ženo, rusko aristokratinjo, in dvema hčerama pobegnil prek Odese. Med begom so izgubili vse, najprej so se nastanili v Parizu, potem pa v Dubrovniku. Bil je eden izmed številnih Rusov, ki je po letu 1918 stopil v jugoslovanske akademske vrste. Večina ruskih beguncev, aristokratov in vojakov, se je naselila v Beogradu, nekateri pa so se kasneje preselili v Ljubljano. Mnogi so prišli tudi v Maribor, iz katerega so se po ustanovitvi jugoslovanske države izselili številni Nemci, ki niso sprejeli jugoslovanske oblasti. Po letu 1918 so v to štajersko mesto prišli tudi Slovenci, ki niso dobili italijanskega državljanstva v Trstu in Julijski krajini. Tržaški Slovenci so mu rekli »mali Trst«. Tu so bili tudi številni Goričani, ki so prišli iz begunskih taborišč Spodnje Avstrije in Štajerske, pa so se raje ustavili v Mariboru ali Celju, kot da bi se vrnili v svoje porušene hiše, tedaj že priključene Italiji. Zadnje dni razmišljam o tem, kako so se s tem soočali begunci v dvajsetem stoletju. Odit ali ostati, počakati ali se rešiti. V Londonu imam malo stvari, vsega skupaj za en kovček in nahrbtnik. V Trstu me čakajo moj dom, sorodniki in prijatelji, jaz pa sem še vedno v tujini. Spomnim se na številne telefonske pogovore s tistimi, ki so želeli, da se čim prej vrnem. Sprva so se mi njihove skrbi zdele pretirane, zdaj pa vem, da so bile koristne. To potrjujejo tudi napovedi o širjenju epidemije, ki mi jih pozno ponoči pošlje Katja. S težavo zaspim, saj me je strah,

da bom preslišala tri budilke, ki sem jih nastavila. Skrbi me tudi, ker nimam nobenih informacij o tem, ali se je mama vrnila domov.

Malce po peti sem šla pred hišo, precej pred dogovorjeno uro s taksistom. Odpeljeva se, promet se začneja gostiti, takoj ko zapustiva center mesta. Pakistanski taksist me sprašuje, kaj si mislim o epidemiji. Njemu se zdi še najbolj podobna božji kazni. Odgovorim mu, da je zame to bolj hud udarec, ki nam ga je zadala narava. Potem raje utihnem, saj ga ne želim vznemirjati.

Na Heathrowu se pojavim z masko in rokavicami. Obdana sem z ljudmi, ki bežijo, predvsem je veliko mladih, precej je tudi Italijanov. Čeprav je moja prtljaga malce pretežka, me letališka uslužbenka spusti na letalo brez posebnih ugovorov samo zato, ker se vračam domov. V prtljago sem spravila nekaj hrane in sadja, toda v primerjavi s tem, kar je sinoči od mene odnesla Katja, je to prava malenkost. Umirim se šele tedaj, ko stopim v letalo. In to prav jaz, ki sem se vrsto let spopadala s strahom pred letenjem. Poleg mene sede temnopolti gospod, namenjen na Barbados. V roki ima majhno brisačo. To me vznemiri, saj ne vem, čemu služi, gospod pa se ne zdi prehlajen. Letalsko osebje ne nosi mask in rokavic. Severnjaki so pa res odporni, pomislim. V teh časih to človeku še kako prav pride. Od nekdanj zavidam ljudem, ki ne uporabljajo dežnika in mirno hodijo v mokrih čevljih. Jaz se ne bojim le vetra. Burja je zame kot božajoča roka, čeprav me včasih njeni sunki dvignejo v zrak.

Frankfurtsko letališče je napol prazno. Zelo redki nosijo maske in rokavice celo v barih, kjer je hrana razstavljena kot običajno. Na roko izpolnim obrazec za vstop v Italijo in upam, da let v Gradec ne bo odpovedan. Malo nas je, ki čakamo nanj, skoraj vsi so mladi. Ko naposled vzletimo, sem naravnost srečna. Let je kratek, pristajalno stezo opazim šele, tik preden se je letalo dotakne. Po pristanku se postavim v vrsto, saj Avstrijci potnikom merijo temperaturo. Italijana in Kitajca izločijo iz vrste. Verjetno sem prvič res hvaležna, da

imam dva potna lista. Pokažem slovenskega, in na srečo nikogar ne zmoti moj tržaški naslov. Do slovenske meje, kjer me že čaka Dušan, imam odprto pot. Na mejnem prehodu ni nikogar, vse se zdi tako kot vedno. Preden sedem v avto, zamenjam masko in rokavice, saj ne želim okužiti kolega.

Med vožnjo se pogovarjava o univerzi, predavanjih, o sestankih oddelka po spletu, povprašam ga o njegovih starših, njega zanima, kako je moja mama. V Sloveniji *lockdown* ni popoln, zato je na cesti precej avtomobilov. Še dobro, da nisem za prevoz prosila bivšega moža Sandorja, ki je v Ljubljani pri svoji partnerki. Njegova italijanska registrska tablica bi vzbujala preveliko pozornost. Tudi vožnja z nekdanjim sopotnikom Igorjem ne bi bila dobra rešitev. Gotovo bi med pogovorom odprla kakšno še nezaceljeno rano.

Dušan me vpraša, ali naj se pred mejo z Italijo ustaviva v trgovini z živili. Res je prijazen, na vse misli. Ustaviva se v Sežani, kjer nakupim sadje, zelenjavo in meso. Manca mi pošlje sporočilo, da me lahko pride iskat v Gradec, saj je mislila, da se bom vrnila dan kasneje. Zahvalim se ji, ganjena nad njeno pripravljenostjo, da mi pomaga. Pokličem taksi v Trstu in se dogovorim, kje na mejnem prehodu naj me taksist počaka. Vem, da je Slovenija zaprla mejo z Italijo, vendar je tranzit še vedno dovoljen. Pisala sem prijateljici Tatjani Rojc, senatorki v rimskem parlamentu, ki spremlja zaprtje meje. Zagotavlja mi, da za tiste, ki se vračajo domov, ni nobenih težav. Ko sva se z Dušanom približevala zaporam na slovenski meji, sem opazila njegovo skrb, da ne bi zapeljal na prepovedano območje. Z odločnim korakom stopim do slovenske policistke, ki nadzira prehod meje, in jo vprašam, ali lahko parkirava avto ob zaščitni ograji. Povem ji, da imam v njem prtljago, s katero moram peš na italijansko stran. Gospa je prijazna in razumevajoča. Poslovim se od Dušana, moj kovček na kolescih in nahrbtnik prepustim tržaškemu taksistu, ki je do naju prišel peš, sama vzamem vrečke s hrano. Med prečkanjem meje me

prevzame veselje. Ko sedam v taksi, se spomnim, kako sem državno mejo prvič prečkala peš. Bilo je leta 1965 na mejnem prehodu Rateče. Z mamo, teto Olgo in bratrancem Henrikom smo se z vlakom peljali do Trbiža, naš cilj pa je bila Kranjska Gora, smučarsko središče na drugi strani meje. Z avtobusom smo se odpeljali do zadnjega italijanskega zaselka pred mejo. Potem smo s prtljago v rokah nadaljevali peš. Bilo je zelo mrzlo, zmrzovalo je in termometer je kazal minus 20 stopinj. Spominjam se neskončne utrujenosti, ki jo je premagovalo veselo pričakovanje, da bom lahko kmalu smučala. In seveda nore mamine in tetine drznosti. Ugotavljam, da sem po mamini strani poddedovala kar precej neodgovornosti. Po očetovi bi mi verjetno bolj ustrezal »#jazostanemdoma«.

Prehajanja

Meje in »krušarice«

NE SPOMINJAM SE DOBRO DNEVA V TEDNU, morda je bila sreda, lahko tudi kateri drugi dan, ko je moje stare starše obiskovala sivolasa ženska z dvema cekarjema, polnima hrane. Rada sem opazovala, kako je na kuhinjsko mizo zlagala meso, maslo, jajca in mleko. Če je bil zraven dedek, je gospo skoraj prisilil, da popije kozarček cynarja. Medtem ko je gospa srkala aperitiv, je dedek pripovedoval svoje partizanske dogodivščine: kako je bežal, kako so ga skrivala lepa dekleta, kako je soborcem kuhal golaž. Ko se je gospa naposlušala dedkovih zgodb, se je odpravila še k drugim strankam, če pa smo bili njena zadnja stranka, je odšla na avtobus, ki jo je odpeljal nazaj v Titovo Jugoslavijo. Z okna naše hiše smo lahko čez prve hribe videli jugoslovansko ozemlje in Julijske Alpe, pozimi smo včasih lahko občudovali celo zasneženi vrh Triglava.

Moji starši niso več kupovali hrane na ta način. Z mamo sva sedli v njeno *bianchino* in se vsak teden odpeljali prek mejnih prehodov Gorjansko, Repen ali Fernetiči. Kot otroka me je bilo teh izletov kar strah, ne toliko zaradi finančnih stražnikov in graničarjev, ki so nadzirali mejo, kot zaradi mamine nevarne vožnje. Kot neizkušena voznica se ni kaj dosti ozirala na prometne znake in cestna opozorila; med eno od teh voženj se je mama avtobusu izognila tako, da je preprosto zavila na gmajno. Ob nedeljah pa se je prek meje odpravila vsa družina, pa še strici, tete, bratrance in sestrična. Šli smo na izlet, na kosilo ali pomladanski piknik, pozimi pa na smučanje, saj je bilo

v šestdesetih letih na Lokvah ali na Črnem Vrhu vedno dovolj snega. Za nas je bilo prečkanje meje v tistih časih običajen način širjenja življenjskega prostora, stikov in izkušenj. Tega nismo počeli iz potrebe, sploh pa ni šlo za vprašanje preživetja, kot je bilo to za številne ženske na kmetijah, ki so si s prodajo živil in kakšno pretihotapljeno drobnarijo izboljšale življenjski standard. Jugoslovanska politika modernizacije države se je sicer že začela, vendar se je le s težavo prebila na slovensko podeželje ob meji. Kot deklica sem razlike med Italijo in Jugoslavijo opazila predvsem v načinu oblačenja, arhitekturi hiš in vonju. Socializem je bil zame strnjen v zelo močnem in trpkem vonju, ki sem ga prvič zaznala med počitnicami v Kranjski Gori, šele pozneje pa sem ugotovila, da je bil to vonj po premogu. Ta vonj sem zaznala vsako jesen ali zimo, ko nas je oče peljal v Ljubljano. Z razpadom Jugoslavije je izginil tudi ta vonj.

Zgodovina mej

Zgodovina, ki opredeljuje posamezna mejna območja v Evropi, kaže, da so obdobjem stabilnosti in miru sledila obdobja sporov in začasnih rešitev. Obdobjem, »polnih« dogodkov, naklonjenih ozemeljskim razmejitvam, so sledila domala »prazna« obdobja, v katerih so meje postale vse bolj prepustne in prehodne. Med obdobji postavljanja in odpravljanja ovir na mejah so se pogajali o obmejnih ozemljih, identiteti tam živečih ljudi in njihovi pripadnosti. Severni del Jadrana sta si od šestnajstega stoletja delili Beneška republika in habsburško cesarstvo. Po napoleonskih vojnah in dunajskem kongresu je v celoti pripadel Avstriji, med letom 1866 in koncem prve svetovne vojne je bila tu meja med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko. V dvajsetem stoletju je bila kronologija severnega Jadrana tako »vroča«, če parafraziram Clauda Lévi-Straussa,⁴ da je povzročila premikanje meje.

4 Claude Lévi Strauss: Divja misel. Ljubljana: Krtina, 2004. 280–281.

Zato je multietnično ozemlje, na katerem so živeli Italijani, Slovenci, Hrvati, Nemci, Čehi in druge etnične manjšine, postalo predmet sporov in vojn med državami, ki so želele znova pridobiti »čisto linijo«⁵ naroda. Po letu 1945 je severni Jadran delila »železna zavesa«, za katero se je kljub zelo strogemu nadzoru jugoslovanske vojske, ki je želela preprečiti pobege na Zahod, vendarle izkazalo, da je lažje prehodna kot drugod v Evropi. Takoj po prekinitvi spopadov in s postavitvijo nove mejne črte, ki sta jo določila beograjski sporazum in potem še mirovna konferenca v Parizu, so se pojavljale zahteve po njenem prestopanju. Z obeh strani meje so pritiskali tisti, ki jih je meja ovirala pri zaposlitvi, preskrbi in trgovanju z osnovnimi živili in življenjskimi potrebščinami kot tudi pri stikih z družinskimi člani in sorodniki.

Beograjski sporazum, ki so ga sklenili 9. junija 1945, je predvideval umik jugoslovanske armade iz Trsta in Gorice in načrtoval novo mejo, ki je sledila Morganovi črti ob porečju Soče in jugovzhodno od Trsta. Cona A, ki jo je vodila anglo-ameriška vojaška uprava, je poleg Trsta in okolice s Tržičem (Monfalcone) in Miljami obsegala še Gorico, Trbiž in Sežano ter enklavo Pulj. Cona B, ki jo je upravljala jugoslovanska armada, je obsegala goriški Kras in Reko ter kvarnerske otoke. S pariškim mirovnim sporazumom, ki so ga podpisali 10. februarja 1947, in z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) se je meja obeh con znova spremenila. Gorica in Tržič sta pristala v Italiji, medtem ko je Trst s tremi manjšimi občinami ostal v coni A pod anglo-ameriško vojaško upravo. Severozahodni del Istre je ostal v coni B pod jugoslovansko upravo. Z novimi mejami sta bila Trst in Gorica ločena od svojega zaledja, ki je z londonskim memorandumom leta 1954 postal del ozemlja Socialistične federativne republike Jugoslavije. Tako kot mejne črte, ki so bile potegnjene med letoma 1945 in 1954, tudi nova državna meja med Italijo in Jugoslavijo ni izpolnila pričakovanj in interesov populacije, ki je naseljevala obmejna

5 Marc Augé: *Les sens des autres*. Paris: Fayard, 1994.

območja. Slovenci in Hrvati so sodelovali v množičnih protestih, ki jih je organizirala projugoslovanska stran, da bi dosegli premik meje proti zahodu, Italijani pa so odšli na ulice, da bi pridobili ozemlje, ki ga je okupirala italijanska vojska novembra 1918 in so ga izgubili leta 1945. Poudariti je treba, da tako v povojnem političnem kot tudi v vsakodnevnem življenju nacionalna pripadnost nikoli ni bila stalna in se tudi ni povsem ujemala s političnimi in nacionalnimi zahtevami, podobno tudi ne z ideološko pripadnostjo. Dejstvo je, da je bila večina italijansko govorečega prebivalstva naklonjena širjenju meje proti vzhodu v prid Italiji, vendar so bili številni v Trstu tudi za avtonomistično rešitev, torej za predlog, ki so ga tržaški socialisti večinoma podpirali že ob koncu prve svetovne vojne. Tudi med Slovenci niso bili vsi naklonjeni pripojitvi k Jugoslaviji, manjšina se je zavzemala za ohranitev statusa quo, se pravi za ohranitev STO. Tudi spora med kmečkim prebivalstvom na Koprskem in jugoslovansko ljudsko vlado v Istri niso vzpodbudili etični ali ideološki razlogi, temveč predvsem ekonomski. Večina kmetov je bila navkljub narodnosti in jeziku, ki ga je v pretežni meri govorila, močno naklonjena ohranitvi ekonomskih stikov s Trstom. Jugoslovanske oblasti in koprške partijske organizacije so si na drugi strani prizadevale omejiti gibanje ob razmejitveni črti, saj je prekomerna mobilnost v smeri Trsta in kapitalističnega sveta metala slabo luč na cono B, ki naj bi v očeh jugoslovanskih oblasti postala najbližja »socialistična izložba«. Kljub temu za postavitev prave železne zavese med conama A in B niso zadoščale ne finančne obremenitve, ne vseprisotna ideološka propaganda, ne represivni ukrepi. Leta 1947 je v Trst hodilo približno 2000 delavk in delavcev, h katerim moramo prišteti še tiste, ki so v Trstu prodajali svoje pridelke. Prebivalci koprskega zaledja, ki so imeli na drugi strani meje pomemben vir zaslužka, so nasprotovali vsakršni prepovedi prostega pretoka ljudi in blaga. Dejstvo, da so dovoljenja za prodajo blaga na tržaški tržnici izdajali organi partije in politični aktivisti, je dodobra jezilo kmečko prebivalstvo.

Koprsko politično vodstvo seveda ni ostalo ravnodušno do tega, da so v coni A delali kvalificirani delavci, ki so jih še kako potrebovali v coni B, in da so v Trstu našli stalno zaposlitev celo nekateri bivši partizani. Prav tisti torej, ki bi morali najbolj aktivno sodelovati pri gradnji nove socialistične družbe. Partijsko vodstvo ni moglo doumeti, da se tudi nekateri njihovi člani ukvarjajo s prodajo od vrat do vrat. Zato ne preseneča, da so se na vaških partijskih sestankih pogovarjali predvsem o tem, kako bi zatrli »pravo tihotapstvo« hrvaškega tobaka iz Jugoslavije v Trst, s posebnimi predpisi pa bi dovolili prodajo skromnih količin blaga, pridelkov in izdelkov, s katero so se ukvarjale v glavnem ženske.

»Radi tega, ker se ne pusti prenašati v Trst mleko in drugih stvari, je med ljudstvom še vedno nezadovoljstvo in pravijo, da sedaj govorijo in ukazujejo samo tisti, ki so bili v partizanih.«⁶

Sleherno oviranje prehodov meje je vzbujalo sovražnost in sililo ljudsko oblast k uvajanju posrednega pritiska, na primer z vpoklicem predvsem mladih moških v delovne brigade, z zaplembo dovolilnic za prehod v cono A ipd. Odzivi prizadetih, še posebej žensk, so bili pogosto dramatični. Ko so obmejni policisti pomladi leta 1947 nekaterim ženskam prepovedali prehod meje – s tem ukrepom naj bi jim prepovedali trgovanje z blagom (v tem primeru z jajci) v Trstu – so zagrozile s skupinskim samomorom.⁷

Za ženske s koprskega podeželja, ki je bilo v coni B (enako velja tudi za Goriško), je bila meja *lieu d'épreuve*, kot bi rekel Etienne Balibar.⁸ Kraj preizkušnje je postal močna sila, ki je vodila tudi v

6 *Zapisniki krajevnih in vaških celic KP okraja Koper (Okkp-Z)*, 18. 8. 1947. Okrajni Komite KP Koper. Pokrajinski arhiv Koper.

7 *Zapisniki krajevnih in vaških celic KP okraja Koper (Okkp-Z)*, Škofije, 10. 4. 1947. Pokrajinski arhiv Koper.

8 Etienne Balibar: *Nous, citoyens d'Europe? Les frontières, l'État, le peuple*. Paris: La découverte, 2001. 7.

razkol z jugoslovanskim ideološkim aparatom. Izbira med dvema možnostma ni odvisna zgolj od države in centra politične moči, pravi François Walter, temveč bolj od skupnosti, ki živijo ob meji in se o prepustnosti odločajo na podlagi lastnih in ekonomskih interesov.⁹ Peter Sahlins v svoji študiji, ki je osnova za razumevanje obmejne realnosti, pojasni načine izpogajanja identitet ob meji in sposobnosti ljudi ob meji, da spremenijo status quo državne pregrade, upoštevajoč svoje potrebe in interese.¹⁰ V regiji Cerdanya pod Pireneji, ki sta si jo razdelili Francija in Španija leta 1659, so mejo določili šele leta 1866 s sporazumom iz Bayonna. Več kot stoletje so tamkajšnji prebivalci preprosto ignorirali geopolitično delitev in s pridom izkoriščali razlike v sodni, administrativni in gospodarski ureditvi. Podobno so ravnali tudi ob italijansko-jugoslovanski meji po drugi svetovni vojni in naslednja desetletja, vse dokler ni marca 2020 koronavirus zaprl italijansko-slovenske meje.

Kmečka ekonomija

Od devetnajstega stoletja, pa tudi že pred tem, je imelo tržaško in goriško zaledje v obeh regionalnih središčih Avstrijskega primorja trg, ki je potreboval njihove presežke hrane. Na precej revnem podeželju, kjer je bila večina kmetijskih posesti samozadostna, so bile ženske tiste, ki so v mestih prodajale sadje, zelenjavo, mleko pa tudi kruh in ribe. Katastrski popisi iz začetka devetnajstega stoletja pokažejo vlogo žensk v družinski ekonomiji, zlasti pri peki in prodaji kruha, ki se je razvila na severovzhodu Trsta, kjer so bili ob dolini Glinščice, ki je do konca leta 1918 spadala pod koprsko okrožje, številni mlini. Prvi zapisi o tem segajo v leto 1627, ko so cesarskim poverjenikom naložili,

9 François Walter: *Frontiere, confini e territorialità. Storica*, VII, 19, 2001. 133.

10 Peter Sahlins: *Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley-Los Angeles-Oxford: University of California Press, 1989.

naj preverijo premoženje prebivalstva v tržaškem zaledju. Ugotovili so, da se s kruharsko dejavnostjo ukvarja prebivalstvo v vaseh Boljunec, Zabrežec in Ricmanje.¹¹ Peka kruha, s katero so se ukvarjale izključno ženske, je pomenila dopolnilno dejavnost na kmetijah, ki sta jih prizadeli urbanizacija in modernizacija kmetijstva. Trstu najbližje vasi so izgubile privilegiran položaj mestnega dobavitelja kmetijskih proizvodov, saj se je z izboljšanjem prometnih povezav začela tudi v prehrani razvijati tržna ekonomija. V drugi polovici devetnajstega stoletja se je število prebivalcev v Trstu, ki je postal četrto največje mesto v cesarstvu, potrojilo, preskrba s kmetijskimi pridelki pa se je širila proti Furlaniji, Gorici, Vipavski dolini in Istri. Slabo vino iz Brega, ki so ga v Trstu in tudi na Kranjskem prodajali še na začetku devetnajstega stoletja, so zamenjala boljša in pogosto tudi cenejša furlanska in istrska vina.

Tržno vrednost peke kruha je leta 1830 kot zelo dobro ocenil tudi katastrski cenilec, ki je zapisal:

»Ženske se ukvarjajo s peko kruha, pšenico kupujejo v Trstu, kjer kruh tudi prodajajo. Tja se odpravijo vsak dan, zato lahko na polju pomagajo samo pri najnujnejših opravilih. Ženske s tem opravljajo koristno delo, saj s kruhom oskrbujejo precej družin. Domnevamo, da s to svojo dejavnostjo prispevajo največji delež dohodka v gospodinjstvu.«¹²

Z dobičkom, ki so ga ustvarjale s prodajo kruha, so »krušarice«, (pravilno v slovenščini kruharice, v tržaškem italijanskem narečju *pancogole*) od tržaških trgovcev kupovale pšenico. Z oslički so jo

11 Sergij Vilfan: Prometni položaj slovenskih dežel in preskrba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja). *Zgodovinski časopis*, XXXVII, 1-2/1983. 6.

12 Dušan Jakomin: *Škedenjska krušarica. Servola: la portatrice di pane*. Trieste: Dom Jakoba Ukmarja, Opera culturale di Servola, 1987.

pripeljale do mlinov ob Glinščici, kjer so jo zmleli, moko pa so potem uporabile za svojo uspešno obrt. Edina vloga, ki so jo imeli pri tem ženskem delu moški, je bila nabava drv, ki so jih hodili kupovat v Žavlje, kjer je danes tržaška industrijska cona, in v bližnje istrske vasi. Ženske iz okolice Trsta si niso slovesa prislužile le s kakovostjo in raznolikostjo kruha, temveč tudi z organiziranostjo dela. Ta dejavnost je bila namreč tako razširjena, da je bilo žensk, ki so pekle kruh, več, kot je bilo peči. Zato je bilo treba posamezne hlebce označiti, saj je v eni peči peklo več žensk. To so naredile tako, da so v pekače, v katerih so pekle kruh, vrezale začetnice svojih imen.¹³

Po katastrskih zapisih iz leta 1830 je v Borštu, Zabrežcu in Jezeru peklo kruh kar 213 žensk, vseh prebivalcev pa je bilo 617. V Boljuncu jih je kruh peklo 314 od 613 prebivalcev, v Ricmanjah in Logu 315 od 679 in v Dolini 434 od 822 prebivalcev. Samo v Prebenegu, ki je bil od Trsta oddaljen dve uri in pol hoje, so našli manjše število žensk, ki so pekle in prodajale kruh. Katastrski viri pri navajanju števila kruharic niso povsem natančni, saj ni verjetno, da bi se s to dejavnostjo ukvarjalo celotno žensko prebivalstvo v teh vaseh. Kljub temu pa sta peka in prodaja kruha v Bregu nedvomno pomenili pomembno ekonomsko dejavnost, s katerima se je ukvarjala večina odraslega ženskega prebivalstva.

Dejstvo, da so se s peko kruha ukvarjale zgolj ženske, nas pripelje do ugotovitve, da so si ženske s to dejavnostjo precej izboljšale svoj gnotni položaj, s tem pa tudi pridobile več pravic v družinskih razmerjih, na primer v zakonskih odnosih in vprašanjih dedovanja, včasih pa jim je zaradi denarja, s katerim so razpolagale, uspelo tudi brzdati moške pri pretiranem uživanju alkohola in tobaka.¹⁴

13 Janez Bogataj: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1989. 190–191.

14 Marina Cattaruzza: *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla Prima guerra mondiale*. Torino: Musolini, 1979. 27.

Peka kruha seveda ni spremenila družbenega statusa ženske, saj je bila ta še vedno odvisna od moža ali očeta. Tudi ko je bila ženska v Bregu ekonomsko neodvisna, je bila v tem okolju še vedno le žena učitelja, krčmarja, obrtnika oziroma bolj ali manj premožnega kmeta. Številne oporoke, ki so jih napisale ženske – med letoma 1833 in 1904 je bilo ženskih kar 45 odstotkov vseh napisanih oporok –, pričajo o njihovi precejšnji avtonomiji v zapuščinskih zadevah. Med 290 oporočiteljicami jih je bila več kot polovica poročenih. Ko so se odločale za zapis svoje zadnje želje, jih pri tem ni vodila misel, da bi preprečile drobljenje skromnega premoženja, temveč potreba, da svoje imetje zapustijo tistim, ki bi jim pomagali v primeru bolezni oziroma bi lahko prevzeli skrb za njihove neodrasle otroke. V tem se seveda oporoke žensk iz te doline niso razlikovale od moških, le da je bilo njihovo imetje manjše. Poročene oporočevalke so se morale, enako kot njihovi možje, odločiti, ali naj premoženje zapustijo enemu otroku, ki naj potem poskrbi za odpravnine, ali naj premoženje razdelijo med vse potomce. Ženske oporoke so bile v primerjavi z moškimi precej manj rigidne, ker je bilo tudi njihovo premoženje večinoma manjše. S težavno odločitvijo, ali naj posestvo zapustijo enemu samemu dediču ali naj ga razdelijo med vse otroke, se je ubadala le peščica »gospodaric«, ki so moža sprejele pod svojo streho. V večini primerov v oporokah ni bilo sledi o morebitni delitvi premoženja, ki bi ga ustvarile s peko kruha. Precej oporočiteljic je lastne zasluge povežalo z doto in odpravnino, ki so jo prejele od staršev. Kupovale so zemljo, posojale denar in zaračunavale obresti, pri tem pa niso potrebovale moževega denarja ali denarja drugih družinskih članov.

Peka kruha je bila v Bregu najbolj donosna domača obrt, t. i. *Hausindustrie*, vse do prvih let dvajsetega stoletja, ko se je pekarstvo v mestih začelo pospešeno razvijati, mestne oblasti pa so z odloki vse bolj omejevale peko kruha v jugovzhodnem delu tržaškega predmestja in s tem ščitile mestne pekarnice. Okoliške kruharice so s svojo

»nelegalno« dejavnostjo tako oskrbovale mesto kar z 12 tonami kruha na dan v skupni vrednosti 25.000 goldinarjev ter s tem ogrožale obstoj pekarn v mestu, ugotavlja Ennio Maserati.¹⁵ Vzpostavitev modernih trgovskih mrež v živilskem sektorju je ženskam iz Brega močno oteževala prodajo kruha v mestu, zato so v začetku dvajsetega stoletja številne opustile peko kruha in začele prodajati mleko in zelenjavo ali pa so meščanom prale perilo. Nekatere so se posvetile gospodinjstvu in poljskim delom, njihovi možje pa so začeli opuščati poljedelstvo in se raje zaposlili v tovarnah ali pri mestnih obrtnikih. Kriza tradicionalnega poljedelstva in opuščanje protoindustrijskih dejavnosti sta v Bregu napovedovala preobrat v mobilnosti kmečkega prebivalstva: ženske so ostajale doma, moški pa so začeli iskati delo v mestu. Postopno opuščanje ženskega dopolnilnega dela in vse večja odvisnost družin od zaposlitev v tovarnah je zmanjšala ekonomsko neodvisnost žensk v dolini.¹⁶ Nastopile so razmere, ki so spremenile tradicionalno delitev dela in vlog v družinah, značilno za to območje. Manjša ekonomska moč je ženskam odvzela tudi njihov vpliv na odločitve v družinskih zadevah.¹⁷ Na prelomu stoletja se je tako število oporok, ki so jih napisali moški, zvišala na 61,9 odstotka, število ženskih oporok pa je padlo na 38,1 odstotka. Do teh sprememb je prišlo v letih, ko so lokalne slovenske oblasti skušale prepričati ženske, naj se posvetijo materinstvu in moralnemu poslanstvu v družinah. Po mnenju klera in vaških veljakov v Bregu ni bilo primerno, da se ženske ukvarjajo z družinskimi financami, hodijo v mesto ali vodijo posestvo, saj to ni skladno z žensko naravo. Moralistična kampanja, ki so jo vodile lokalne oblasti od konca devetnajstega do začetka dvajsetega stoletja, je bila v prvi vrsti usmerjena proti nepokornim ženskam, ki so lahko

15 Ennio Maserati: Il lavoro a domicilio alla fine dell'Ottocento nelle province adriatiche dell'Austria. *Quaderni giuliani di Storia*, 1-2/1990. 90 in 105.

16 V oddaljenejših krajih Istre in Krasa so ženske s podeželja v mestih prodajale kmetijske pridelke še globoko v dvajseto stoletje.

17 Franco Ramella: *Terra e telai*. Torino: Einaudi, 1983. 154–155.

sramotile družino in skupnost, v kateri so živele. Neukročene kruhari-
ce in kmetice so želeli spremeniti v ženske, podložne možu in Cerkvi.
Kler je v ta namen ustanovil Družbo hčera Marije Pomočnice.¹⁸ Ma-
rijin vzor je ženskam tako v Bregu kot drugod po slovenskem po-
deželju odmerjal novo družinsko vlogo – vlogo vdane in podrejene
žene. To vlogo bi lahko prevzele le tiste, ki so prenehale s peko kruha
in katero koli drugo trgovsko ali gospodinjsko dejavnostjo, ki so jo
opravljale v mestu. Prevzem marijanskega vzora, ki je spodbujal od-
ločitev za gospodinjenje na domu in skrb za vzgojo otrok, je dopuščal
opravljanje dela na polju, ujemal pa se je s predajo gospodarske sfere
in upravljanja domačega gospodarstva v moške roke.

18 Posebna pravila dekliške družbe v Dolini pri Trstu, 12. maja 1904. Župnijski
arhiv Dolina.

Dnevnik

Samoizolacija zaradi kovida

PO VRNITVI IZ LONDONA SEM BILA V SAMOIZOLACIJI, ki je temeljila na zaupanju. Imela sem kar nekaj težav s tem, ko sem hotela ugotoviti, kako naj to naredim po vseh pravilih. V primeru morebitne okužbe nisem želela imeti težav, predvsem ne s sosedi, ki so me ob vrnitvi videli z masko in rokavicami, medtem ko so oni v skoraj poletnih temperaturah posedali na vrtu. Prva dva dneva sem prala in dezinficirala vse, kar sem prinesla iz Londona, tudi kovček, vmes pa sem nenehno telefonarila prijateljicam in prijateljem. Ob polnem hladilniku in zalogi hrane, ki je zadostovala najmanj za teden dni, sem bila končno pripravljena, da spet poprimem za delo. Napisati bi morala esej o mejah, za katerega me je prosil kolega Sašo Jerše. Razmišljanje o pomenu meja v določenih zgodovinskih obdobjih, vrstah mej in načinih, kako so jih ljudje prehajali. Pregledujem zapiske, ki sem jih naredila pred odhodom v London, in tiste, ki sem jih dodala med bivanjem v angleški prestolnici. Urejujem jih. Prebiram odlično knjigo o širjenju mej v sodobnem svetu in globalizaciji, ki sta jo napisala Sandro Mezzadra in Brett Neilson.¹⁹ Žal mi je, da sem jo v roke vzela šele sedaj. Ko se končno spravim k pisanju, me pokliče sestra Katja in pove, da je mama spet padla. Skoraj prepričana je, da si je zlomila stegenico. Pomislim, da je k temu usodno pripomogla odsotnost fizioterapevte, ki je vsak teden hodila k njej iz Slovenije,

19 Sandro Mezzadra, Brett Neilson: *Meja kot metoda ali pomnoževanje dela*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018.

pa tudi slovenskega dekleta, ki jo je tedensko vozilo v Sežano po nakupih. Obe sta ostali na drugi strani meje tako kot še številne druge spremljevalke, negovalke, gospodinjske pomočnice ..., mama pa je ostala brez pomoči. Mama je reševalno vozilo čakala na kavču, jaz pa nisem smela iz stanovanja. Za hip sem pomislila, ali naj prekršim ukrepe in jo obiščem, preden jo odpeljejo v bolnišnico, a sem si premislila. Bilo bi preveč tvegano, še zlasti zanjo. Prosim nečaka Jakoba, ki je ob njej, naj me pokliče po videozvezi. Tako jo lahko vidim in takoj opazim, da je zelo pretresena. Zaslutim, kakšne zaplete lahko povzroči ta zlom, s koronavirusom, ki razsaja, še toliko bolj. Iz bolnišnice nas že kmalu obvestijo, da ima nekoliko povišano temperature, vendar nima covida-19. Na srečo ji naslednji dan temperatura pade in jo lahko operirajo. Zvečer mi po telefonu med jokom pove, da jo noga zelo boli. Zdravnica, ki je ob njej, mi zagotavlja, da je operacija uspela. To je zadnji pogovor z mamo v naslednjih desetih dneh. Med bolnišnično oskrbo je namreč ostala brez mobitela, jaz pa ji ga nisem smela prinesiti, ker sem bila v samoizolaciji. Sestra, ki jo je po prvem padcu odpeljala na urgenco, ga je poskušala predati v bolnišnici, a ji ni uspelo. Ko s sestro telefonariva na oddelek za ortopedijo, nama vsi zagotavljajo, da bo vse v redu, a vem, da mami ni lahko. Ima težave z govorom, tako da se zadnje mesece težko izraža v slovenščini, kaj šele v italijanščini. Ko govorim z eno od medicinskih sester, zaznam hrvaški naglas in upam, da vsaj ona razume tistih nekaj besed, ki jih lahko spregovori mama. Tako sem tesnobna, da ne morem pisati. Berem eseje o prvih povojnih letih, ki govorijo o nasilju nad ženskami v Furlaniji in Benečiji. Še vedno vztrajno kličem na oddelek, kjer mi odgovarjajo v enozložnicah – vojno stanje je, ortopedski oddelek je *off limits*, enako velja za bolnišnico. Število okužb v Trstu raste, in domovi za starejše postajajo prava žarišča virusa. Sestrini znanki, slovenski zdravnici, uspe priti na oddelek ortopedije, zato lahko sestra govori z mamo, ki spet joka, vendar jo sestrina prijateljica tolaži, da je

vse v redu. Tudi jaz sem si oddahnila, a me kljub temu še vedno skrbi. Pokličem kolega, njegova žena je medicinska sestra, zato upam, da bo lahko obiskala mamó in mi omogočila telefonski pogovor z njo. Vsi njeni poskusi se izjalovijo. Niti zdravstveno osebje ne sme več hoditi z oddelka na oddelek. Strah nas je, da bi mamó poslali v enega izmed domov za starejše, saj se virus tam hitro širi. Zato nadlegujemo in moledujemo zdravnike in vodjo oddelka, na katerem leži mama. Nikakor se ne morem zbrati.

Z zanimanjem, hkrati pa s precejšnjo težavo prebiram *Zgodovino upora (Storia della Resistenza)*, ki sta jo napisala Marcello Flores in Mimmo Franzinelli.²⁰ Čestitam Marcellu, ki mu je uspelo preudarno opisati vso zapletenost upora v Furlaniji Julijski krajini. Govorim z Liso, ki je v stiku z milanskimi prijateljicami. Kot svobodna novinarka je ostala brez dela, zdaj pa se s težavo prilagaja slovenski karanteni. Ko sliši, kako me je potrla mamina kalvarija, mi predlaga, naj napišem članek o ženskah in vojni. Saj se ukvarjaš z vojno, boš že zmogla, me prepričuje. Omahujem, potem pa se odločim, da bom članek napisala, vendar bo tema o ženskah in mejah, saj sem to občutila na lastni koži. Ne le zavoljo samoizolacije. Imam udobno stanovanje in razmišljam o tem pojmu na način, kot to počne Plautilla Bricci, junakinja romana *Arhitektka (L'architettrice)* pisateljice Melanie Mazzucco. Zaprta sem v hiši, ki je obdana z zelenjem in ima celo majhen drevored, kjer se sprehajam ali tekam, ko tam ni mojih sosedov. Gre za udoben odvoz prostosti, ki mi omogoča dobro in sprejemljivo kakovost življenja. Vse od začetka epidemije razmišljam o ljudeh, ki živijo v tesnih in mračnih stanovanjih, o krizah zakonskih parov, o odtujenih in problematičnih družinah. Pa o ljudeh, ki so ostali brez dela. Kakšno srečo imam.

Po desetih dneh mamó premestijo na rehabilitacijsko kliniko v Nabrežino, kjer ni kovida. Zdaj je v dobrih rokah, uspelo nam je, si

20 Marcello Flores, Mimmo Franzinelli: *Storia della Resistenza*. Roma: Laterza, 2019.

oddahnem. Hkrati se izteka moja samoizolacija, tako da se končno lahko odpravim proti središču mesta in se z masko in rokavicami, ki mi jih je Katja priskrbela še v Londonu, prebijem v mestno okolje. Preden opravim nakupe, plačam še položnico, ki mi je ni uspelo plačati po spletu. Zahvalim se dekletu v poslovalnici in ji povem, da nisem vedela, ali bo sploh odprto. Zdi se, da ne razume povsem, kaj ji želim s tem povedati. Precej predrzna je, saj nima rokavic in ne nosi maske. Podvizam se domov s tistim londonskim strahom, v mislih premlevam stike s prodajalci, se dezinficiram, čevlje sezujem v predprostoru, torbo in obleko nesem na balkon in si umijem roke. Žvečim ingver. Dezinficiram kljuko. Meje mojega doma so zdaj varne, jaz pa pomirjena.

Prehajanja

Slovenske perice in gospodinjske pomočnice

ZARADI VSE IZRAZITEJŠE NACIONALIZACIJE DRUŽBE so tudi tradicionalni načini prestopanja meje med mestom in podeželjem v drugi polovici devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja v Avstrijskem primorju pridobili nov pomen. Tržaško podeželje so naseljevali slovensko govoreči prebivalci, v mestu pa so prevladovali italijansko govoreči kljub močnemu izseljevanju iz slovenskih in hrvaških območij in prisotnosti jezikovno in religiozno kozmopolitske trgovske in uradniške elite, ki so jo sestavljali Nemci, Grki, Srbi, Judje, Armenci, levantinci, pravoslavci, protestanti in drugi. Vse večja nacionalna občutljivost je v drugi polovici devetnajstega stoletja prispevala k živahnejši politični dejavnosti med slovenskih srednjim slojem, ki je bil v obeh glavnih mestih Avstrijskega primorja, Trstu in Gorici, sicer manjšinski, vendar pripravljen preprečiti priseljencem iz slovenskih predelov, da bi se asimilirali z italijansko večino. O tem zgovorno priča kampanja, ki jo je slovenski tisk usmeril proti podeželskim gospodinjskim pomočnicam, ki so služile pri meščanskih družinah v Trstu. Slovenske pomočnice so delale večinoma pri italijanskih družinah, manj pri nemških, še redkeje pa pri slovenskih. Prečkanja »etnične« meje v zasebnem okolju družin ni bilo mogoče nadzirati, zato je »varuhe« nacije skrbelo za celovitost naroda. V procesu nacionalizacije so ženske odgovorne za biološko in kulturno reprodukcijo naroda, pravi izraelsko-britanska sociologinja Nira Yuval-Davis.²¹ Njihovo

21 Nira Yuval-Davis: *Spol in nacija*. Ljubljana: Sophia, 2008.

gospodinjsko delo pri družinah drugih etničnih skupin pomeni nevarnost za matično skupnost. Tako niso mislili zgolj najbolj goreči pristaši slovenske nacije, temveč tudi prve slovenske aktivistke, ki so poudarjale pomen žensk pri vzgoji otrok in utrjevanju domoljubja v družinskem krogu.

Bralka iz Sežane, po vsej verjetnosti Maša Grom,²² aktivistka v slovenskih ženskih združenjih od devetdesetih let devetnajstega stoletja, je v nepodpisanem pismu v tržaškem slovenskem časniku *Edinost* uredniku očitala, da želi moškim napačno pripisati odgovornost za neodločnost v skupnosti, ker:

»da so ženske krive, ako v našem narodu ni toliko poštenih in kremenitih značajev, kakor bi bilo želeti in kakoršnih trebamo v brezpogojno v težki borbi za naš narodni obstanek; Vi zagovarjate naše ženstvo, meneč, da v ogromni večini slučajev je vendar-le le mož odgovoren za to, kaka je žena v narodnem pogledu. /.../ Kdor je pazno čital moje dopise, se je prepričal, da tudi jaz ne valim vse krivde le na ženski spol, ampak grajala sem in grajam tako moške kolikor ženske, vztrajam pa pri svojim mnenji, da večji del krivde je vendar-le na strani ženskih.«²³

Že v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja so nekateri predstavniki in mnenjski voditelji slovenskega nacionalnega gibanja pod drobnogled vzeli slovenske perice, precej številčno skupino žensk z močno identiteto, ki so jo pripisovali njihovemu poklicu in nagnjenosti k individualizmu. Tako kot kruharice, mlekarice, prodajalke zelenjave in rož so tudi perice svoje delo opravljale doma ali v bližini doma. S to razliko, da so slednje dokaj redno hodile tudi v meščanske

22 Po letu 1920 je emigrirala v Kraljevino SHS, kjer je sodelovala v slovenskih emigrantskih krogih iz Julijske krajine.

23 Zavednih žensk trebamo!. *Edinost*, 11. septembra 1894.

domove. Za ideologe domoljubja pa je največjo težavo predstavljalo prav to, da njihovi moški – očetje, možje ali bratje kot varuhi skupnosti, ki so ji perice pripadale – niso mogli vedeti, kaj vse se lahko dogaja za nevarnimi stenami, kamor so morale te ženske vstopati, kadar so odnašale umazano ali prinašale oprano perilo. Perice so bile posebna skupina žensk, večinoma poročene ali vdove, ki so svoj poklic opravljale do starosti, ugotavlja raziskovalec zgodovine tržaške demografije Aleksej Kalc. Običajno so tržaške perice v posel vpeljevale tudi svoje hčere, bile pa so tudi dovolj podjetne, da so zaposlovale še sorodnice in tako povečevale zaslužek. Poleg delavnosti je bilo pri tem poklicu pomembno tudi navezovanje in vzdrževanje stikov z naročnicami, večinoma Italijankami.²⁴

Zaradi velikega vpliva, ki ga je imela ta dejavnost žensk v predmestjih in na podeželju Trsta, je bilo tudi vprašanje nadzora nad pericami vse bolj v ospredju, tako da je *Edinost* leta 1879 objavila podlistek, v katerem nepodpisani avtor podrobno razčlenjuje ekonomske in socialne učinke tega ženskega poklica, ki se mu je zdel sporen z nacionalnega vidika in ker je škodoval »našej omiki i našemu prave-mu blagostanju /.../.«²⁵ Nevarnosti, ki jih je prinašalo delo teh žensk za slovenske prebivalce v okolici Trsta, so bile po njegovem mnenju tako velike, da je bilo treba o tem spregovoriti javno.

»Nikder pa ni toliko potrebe širiti dobrih naukov, kakor mej našim ljudstvom v tržaškej okolici, ker mu od vseh strani velike nevarnosti preté. To ljudstvo je v tako posebnih razmerah, da enacih nikder na Slovenskem ni. Mnogo dobrega in blagega ima v sebi; pa tudi mnogo jako škodljivih, njegovo srečo in

24 Aleksej Kalc: Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis*, 3-4/2004. 337–376, zlasti 361–362.

25 Perice v tržaškej okolici. *Edinost*, 3. marca 1880.

*blagostanje zatirajočih napak se širi dan za dnevom bolj po okolici, in bati se je, da se nam nekdanji korenjaški, pošteni, delalni in razumni kmečki stan spači v nevedni, siromašni in malopridni proletarijat.*²⁶

Prepričanje, da je mesto s svojimi grehi in skušnjavami tisto, ki kvari kmečko prebivalstvo, je bilo pri sodobnih zagovornikih javne morale precej pogosto. V tem primeru je zanimivo, da pisec članka ni bil zaskrbljen zaradi dela gospodinjskih pomočnic, ki jih je bilo med Slovenkami tudi precej, še posebej med samskimi, ki so bile še bolj izpostavljene značilnim tveganjem za ta poklic. Večina priseljenk iz Furlanije, z Goriškega, s Krasa pa tudi iz Kranjske in Istre je najpogosteje dobila delo v tržaških gospodinjstvih.²⁷ Za samske mlajše ženske s podeželja se je gospodinjsko delo zdelo primerno, bilo je tudi družbeno in moralno sprejemljivo, še zlasti, če je bil delodajalec njihov znanec ali sorodnik. Pogosto pa je šlo le za prehod iz kmečkega okolja, zaznamovanega s hudim finančnim pomanjkanjem, v urbano okolje, kjer so bile ekonomske razmere boljše, čeprav ne vselej, gospodinjska opravila pa so puščala bolj malo svobode in dekleta so bila pogosto povsem podrejena družini.²⁸ Vzgojiteljice otrok, ki so pogosto prihajale iz Koroške in drugih delov Avstrije, so bile na družbeni lestvici precej višje in so služile pri družinah državnih uslužbencev in v premožnejših in uglednejših tržaških družinah. Služkinje so bile pravno-formalno s »telesom in dušo« povezane z družino delodajalca in so morale po veljavnih normah ubogati v »tahi podrejenosti«. Po drugi strani so morali delodajalci po določilih avstrijskega

26 Prav tam.

27 Gunilla-Friederike Budde: *La donna di servizio*. V: Ute Frevert, Heinz-Gerhard Haupt (ur.): *L'uomo dell'Ottocento*. Roma-Bari: Laterza, 2000. 144.

28 Aleksej Kalc: Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis*, 3-4/2004. 337–376.

civilnega prava iz leta 1811 skrbeti za telesno in moralno blaginjo njihove služinčadi. Znano je, da se delodajalci niso posebej menili za svoje obveznosti do služabnikov.²⁹

Če se torej vrnemo k avtorju podlistka, lahko njegova dvojna mera pojasnimo s teritorialno pripadnostjo služkinj in peric. Medtem ko večina služkinj ni prihajala iz tržaške okolice, so bile perice žene in hčere kmetov iz predmestja in okolice Trsta, to območje pa ni bilo le baza prostor slovenskogovorečega prebivalstva z obrobja, temveč tudi volilna baza slovenskega političnega vodstva. Podeželske žene in hčere, ki so prihajale v stik z mestnim okoljem, so ogrožale trdnost slovenskega nacionalnega tabora, še zlasti, ker se niso kaj pride menile za zahteve narodnih veljakov. Pisec podlistka ne prikriva pomena zaslužka, ki so ga ženske ustvarile s svojim delom,³⁰ vendar v tem vidi predvsem številne skušnjave, ki škodujejo napredku slovenskega naroda, njegovi emancipaciji in blagostanju:

»Tudi v mestu po hišah ima ona prav pogostoma priliko mnogo nepotrebnega videti in slišati, marsikaj napačnega se naučiti; po pericah se širijo po okolici dobre in še volj slabe meščanske navade in šege; koliko strupa prihaja po tej poti mej še nepokvarjeno kmečko ljudstvo, tega mi ni treba omenjati.«³¹

Obiski v mestu opogumljajo slovenske kmetice, da prevzemajo meščanski način življenja, ki je po njegovem mnenju degeneriran, kmečka oblačila zamenjujejo z meščanskimi, zanemarjajo družinske obveznosti in tudi vzgojo:

29 Prav tam, 144.

30 Peter Rustja: *Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873–1897)*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1999. 247.

31 Perice v tržaški okolici. *Edinost*, 24. marca 1880.

»Od sinov tako nemarnih roditeljev se ne more domovina nadejati nič dobrega in vsak domoljub mora obupavati nad srečo in blagostjo naše okolice, ako se ne bode skrbelo za to, da se odpravijo te žalostne razmere. Strah pa nas je, ko opazujemo, da se le površno opominja, svari i toži o pokvarjeni mladosti i nemarnih roditeljih. Proti tako hudej in tako nevarnej bolezni treba prav močnih zdravil, ostrih sredstev, sicer dobomo v okolici prav tako sprideno ljudstvo, kakor je v mestu.«³²

Tipična podoba domovini zvestih mater, ki svoje otroke vzgajajo v domoljubju in skrbijo za blagor družine, ni ustrezala podobi ženske, ki zapušča hišo in svojo skupnost in s tem krši pravila fizične distance in etničnega ločevanja, ki jih je vsiljevalo novo nacionalno prepričanje.

»Da, žalostno je videti lepostavno in rudečelično okoličanko, kako mora svoje telo moriti, svoje materinske dolžnosti zanemarjati, v nemar puščati lastno stanovanje, lastno deco, vse noči prebuditi ali s 'žehtanjem' ali s poznim pranjem – in vse to za – bori kruhek. Nevredni sicer njihovi možje, ki lenarijo in dovoljujejo, da se njihove žene mučijo.«³³

Ženskam, ki so se iz mesta vračale s svežnji umazanega perila in so čistile in pospravljale tuja stanovanja, so očitali, da zaradi pohlepa po zaslužku zanemarjajo hišna dela v lastnem domu in vzgojo otrok. Pa ne samo to. Obtožili so jih, da so nasprotnikom slovenskega naroda za majhen denar pripravljene prodati tudi življenjsko energijo:

32 Perice v tržaškej okolici. *Edinost*, 3. marca 1880.

33 Okoličanske razmere. *Edinost*, 14. julija 1888.

»Da bi naše okoličanke vso neutrudljivo delalnost, katero kažejo pri perilu, obračale na svoje hiše i na svoja zemljišča, bila bi vsa naša okolica najlepši vrt, v katerem bi živelo bogato, srečno, neodvisno ljudstvo. Tako pa vidimo, da po najbolj radovitnih krajih raste plevel, da je vse golo brez sadnega drevesa, da so trte zdivjane /.../.«³⁴

Za zagovornike slovenskega nacionalnega gibanja je bila tako poštenost žensk, ki so prestopale meje »narodnega telesa«, nadvse vprašljiva kakor tudi njihova zmožnost, da ohranijo čistost duha naroda. Avtorji, ki so obravnavali narodne tematike, so imeli čistost nacije za svetinjo. Pripomnili so še, da so te nebogljene ženske, ki se s tržaškega podeželja spuščajo v mesto, narodu v sramoto, tudi če s svojim delom prispevajo k družinskemu proračunu. Sramota, ki so jo prizadejale slovenskemu narodu, je še toliko hujša, če so prišle v stik z mestnim okoljem, ki ni bilo drugačno samo etnično, temveč je bilo tudi druge veroizpovedi, na primer tedaj, ko so služile pri judovskih družinah. Zaupen odnos, ki so ga imele te ženske s predstavniki drugih etničnih skupin ali veroizpovedi s tem, ko so prihajale v stik z njihovim umazanim perilom, ki je bil tudi mogoč vir infekcijskih bolezni, je bil povsem nesprejemljiv.³⁵ Poleg tega so lahko tam, kamor niso smeli vstopiti njihovi skrbniki – oče, brat ali mož –, zlahka izgubile svojo čast in z njo tudi čast družine in naroda.

»Želeti bi bilo sicer, da bi se našlo za naše vrle in lepe okoličanke boljšega in lepšega posla, nego je pranje cap nekatere židovsko ne ravno posebno čiste in zdrave gospode, toda, ako bi teh peric ne bilo, izcimiti bi se morala v Trstu kuga od nesnage /.../.«

34 Perice v tržaškej okolici. *Edinost*, 3. marca 1880.

35 Perice v tržaškej okolici. *Edinost*, 10. marca 1880. Glej tudi Mary Douglas: *Čisto in nevarno*. Ljubljana: Študentska založba, 2010.

Tako je pisala *Edinost* v odgovor italijanskemu časopisu *L'Adria*, ki je okoliške perice obtožil brezsramnosti.³⁶

36 Perice okoličanke. *Edinost*, 11. marca 1885. 14. marca je *Edinost* objavila daljši članek *Okoličanom!*, v katerem je branila perice pred neutemeljenimi kritikami v italijanskih časopisih.

Dnevnik

Čistoča in nevarnost

OD TRSTA DO LJUBLJANE SE TAKO REKOČ vsak teden vozim že približno trideset let. Pogosto se pritožujem, da me menjave letnih časov prehitujejo, nikoli ne utegnem urediti knjig, ne opraviti vsega, kar bi morala v svojem domu. Zdi se, da bom končno imela dovolj časa tudi za to. Naposled bom lahko poskrbela za temeljito čiščenje stanovanja, oprala zimska oblačila in uredila knjižne police, ki sem jih zanemarila. Začenjam premikati knjige in papirje po pisalni mizi in pred mano se pojavi kup esejev za raziskavo o ženskah v prvih povojnih letih. Tu ležijo zbrani in pozabljeni. Prekinem branje in se lotim hišnih opravil. Kar precej zaostajam. Operem šipo na eni izmed trifor, a se mi zdi, da to počnem prepočasi in precej nespretno. Moje sosede se v bikiniju sončijo na vrtu. Odločim se za tek. Odpravim se proti izhodu in v našem drevoredu opazim starejšega gospoda v trenirki, ki hodi s palicami. Malce zastanem, potem pa mu rečem, da je v privatnem drevoredu. Opraviči se in mi pokaže, da živi v bližnjem stanovanjskem bloku. Žal mi je, da sem mu preprečila nordijsko hojo, vendar je tu prostor omejen. Tudi s sosedi pazimo, da smo vselej na primerni razdalji, zato po drevoredu tekamo v izmenah. Povem mu, da bom kmalu nehala teči in bo lahko nadaljeval s hojo. Jezno mi obrne hrbet in odide. Plačevanje vrtnarja za vzdrževanje našega malega drevoreda, ki vodi do hiše, se zdaj izkaže kot neke vrste odrešitev. Kdo bi si to mislil. Stara železna vrata, naslonjena na zid, niso bila nikoli obnovljena, saj so bila druga vzdrževalna dela v

stavbi nujnejša, tako da je zdaj ob vrtnem vhodu zgolj napis, ki prepoveduje vstop. Naša »Villa Ofelia« je res precej posebna. Pred prvo svetovno vojno je bila to gosposka vila, ki je imela celo prostor za letno gledališče. Lastnica Carolina Suppancich Tassini je poleti 1915 tu gostila dijakinje ženskega liceja Pitteri. Med drugo svetovno vojno so našo vilo – podobno se je to zgodilo tudi s soslednjimi – zasegli nacisti, ker so bile s podzemnimi zaklonišči vse povezane s poslopjem sodišča. Že leta razmišljam o tem, da bi se morala pod strokovnim vodstvom sprehoditi po tržaškem *Kleine Berlinu* (pravilno nemško bi bilo seveda *Kleines Berlin*), potem pa si vedno premislim. Zgodovina nemške okupacije Trsta je zame preveč moreča. V vili Ara, le nekaj korakov od mojega doma, je stanoval Odilo Globočnik. Za pogled na nekdanja prebivališča drugih voditeljev Operacijske cone Jadranskega primorja OZAK (kratica za *Operationszone Adriatisches Küstenland*) je dovolj, da odprem dvoriščno okno. Tržaški odvetnik, ki je po koncu vojne kupil vilo Ofelio – ki naj bi bila med vojno rekvizirana za nemške častnike –, jo je povsem skazil. Sprva je prodal velik del parka, kjer danes stojijo tri večje stanovanjske stavbe, na koncu pa se je znebil še stanovanj. Vilo je s predelnimi stenami razdelil na stanovanja, tako da je dosegel kar najboljši izkoristek prostora. Tudi zato je danes težko ugotoviti, kakšen je bil izvorni tloris vile. Jaz sem se sem preselila v času tranzicije, malce zatem, ko so se vselili novi stanovalci, vendar še dovolj zgodaj, da sem spoznala navade predhodnih najemnikov. Ena od sosed se je na primer sončila na strehi. Potem je bila tu zelo simpatična sivolasa gospa, ki je v senci kostanjev s prijateljicami igrala bridž. Da smo znova odkrili pomen vrta in tisto njegovo vlogo, kot so jo poznali nekoč, je moral priti koronavirus.

Prehajanja

Hišne pomočnice

POZORNOST VARUHOV SLOVENSKEGA NARODA se je konec devetnajstega stoletja vse bolj osredotočala na hišne pomočnice. Deloma zato, ker se je nacionalno čutenje širilo po družbeni lestvici navzdol in je doseglo tudi revnejše razrede, deloma pa zato, ker so okoliške skupnosti vzpostavile določen nadzor nad žensko populacijo, ki je počasi začela opuščati protoindustrijske dejavnosti. *Edinost* je 5. aprila 1884 objavila članek z naslovom *Mesta in slovenske deklice*, v katerem avtor obsoja iskanje dela v mestu za podeželska dekleta in njihovo »vandranje«. Menil je, da bi si morale poiskati poštenega gospodarja v slovenskem okolju:

»Ne romajte trumoma v mesta, ter ne pustošite domače rodne zemlje. Ne odtujevajte samih sebi ter svojih ljubih domačih in svoje rojstvene hiše. Vrnite se nazaj na sveti kraj milega domovja, ter tiste, katere še niste zapustile očetove hiše, ne zapuščajte je, ampak v potu svojega obraza pomagajte obdelovati očetovo zemljo.«³⁷

Marija Manfreda Skrinjar je bila med prvimi slovenskimi meščankami, ki se je zavzela za služkinje; te so v mesto prihajale iz revnih ali obubožanih družin,³⁸ vselej pa je nad njimi visela grožnja

37 Mesta in slovenske deklice. *Edinost*, 5. aprila 1884.

38 Barbara Petzen: Matmazels nell'harem. Le governanti europee nell'Impero ottomano. *Genesis*, I, 1/2002. 62.

odpovedi ali izgube službe in s tem slehernega vira preživljanja. Bila je ena prvih slovenskih aktivistk za žensko emancipacijo v Avstrijskem primorju. V *Slovanskem svetu* je kot prva začela pisati o ženskem vprašanju in dala je pobudo za ustanovitev prvega ženskega glasila *Slovenka*,³⁹ ki je v Trstu izhajalo med letoma 1897 in 1903. Mlado pisateljico in učiteljico Marico Nadlišek, hčerko perice in geometra, ki je bil dolgoletni predstavnik Slovencev v tržaškem občinskem svetu, je prepričala, da je postala prva urednica. Marija Manfreda Skrinjar je bila tudi ena od ustanoviteljic Zavoda sv. Nikolaja, ki je od začetka leta 1898 nudil zatočišče nezaposlenim slovenskim služkinjam in tistim dekletom, ki so komaj prišla v Trst, da bi si poiskala delo. V *Slovanskem svetu* je obravnavala vprašanje njihove identitete. Bile so »naše« samo do tedaj, ko so še živele v domačem okolju, v trenutku, ko so odšle v mesto, pa so se začele sramovati svojega porekla:

»Sramovati se začne svoje govorice, in ako dobi še moža tuje narodnosti, zaman je, opominjajo, da je Slovenka, in da po njenih žilah se pretaka slovenska kri. Ostane izgubljena za nas ona in njena deca. Tako izgubimo vsako leto na stotine žen.«⁴⁰

Skrinjarjeva je bila prepričana, da je treba nujno ustaviti velik priliv podeželskih deklet v mesto, predvsem pa preprečiti njihovo oddaljevanje od slovenskega sveta in s tem njihov moralni in etnični propad, saj niso imele nikogar, ki bi jim lahko pomagal oziroma bi jim svetoval.

»Mlado neizkušeno dekle pride v mesto. Prepuščeno je samo sebi, in ako je še lepe zunanosti, pretijo jej nevarnosti od vseh strani. Treba je kremenitega značaja, globoko vkoreninjene pobožnosti,

39 *Slovenka. Prvi ženski časopis (1987–1902)*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 2017

40 Zmagoslava: Slovenska žena. *Slovanski svet*, 8/1895. 73.

ter mora biti oborožena s ščitom sramežljivosti, da ne omaga v vednem boju. Ako bi vedele naše matere, kaka nevarnost preti njih hčerkam, gotovo bi jih ne pošiljale tako lehkomišelnost v Trst.»⁴¹

Mariji Skrinjar je kot ustanoviteljici Zavoda sv. Nikolaja uspelo poskrbeti za nastanitev nezaposlenih služkinj in deklet, ki so komaj prišla v mesto. Tako je vzpostavila nadzor narodno osveščenih žensk nad tistim delom ženske populacije, ki je v mesto prišla iskat delo in je nacionalne ideje niso zanimale, zato pa je bila toliko bolj dovzetna za asimilacijo z večinsko tržaško italijansko skupnostjo:

»Pridite in pogledjte v bolnišnice in prepričali se bodete na svoje lastne oči, kako plakajo in prosijo pomoči dekleta v najlepši svoji dobi, dekleta, ki bi delala čast nam in domovini naši, ali bi imela kojega, da jih brani pred gladom in hijeno ženske sramežljivosti. Padle so in izgubljene so za vselej! V tej stiski in sili ustanovil se je zavod sv. Nikolaja, ki je preprečil sramoto slovenskih deklet. Strl je hijeni glavo in potegnil iz žela našo nedolžno žensko mladino. Hijena sika sedaj na vse strani, ker uvidila je, da dokler imajo dekleta, tako močnega varuha, ne pade jej v žrelo nobena žrtev.»⁴²

Članki o vlogi in pomenu Zavoda sv. Nikolaja, o prizadevanjih za izboljšanje delovnih razmer za služkinje in o obveznosti in iskanju zaupanja vrednih delodajalcev so izhajali tudi v reviji *Slovenka*.

»Čeprav je marsikdaj ukoreninjeno slabo nagnjenje pri kakem dekletu močnejše nego dobra volja, vendar brez vsakega

41 Zmagoslava: Slovenska žena. *Slovanski svet*, 36/1895. 340.

42 Vroča prošnja do vseh slavnih županstev naše širne domovine. *Novi list*, 23. februarja 1901.

moralnega haska nobena ne zapusti zavoda. Nekaj iskric vsaj jej za vedno ostane v duši, da v njej ne zavлада več tista temna, brezupna noč. Seveda, marsikatera še pade časih potem kot žrtev priložnosti in svoje nemoči v slabem nagnjenju, a sedaj vsaj ve, da pade ter se skuša vedno zopet vzdigniti, obžalovaje svoj pad. Treba je le kakega slučaja, da ji iskrica v srce vzplemeni, in rešena je za vedno pogube. V tem je velikanska zasluga Zavoda sv. Nikolaja, ki je tako že mnogo deklet otel, da niso zašle v gotovo pogubo: v močvirje prostitucije.»⁴³

V dveh letih in štirih mesecih od ustanovitve je Zavod pri družinah, ki so bile glede nacionalne opredelitve in morale vredne zaupanja, našel namestitev in delo za približno 1400 slovenskih služkinj. Prizadevanjem Marije Skrinjar in kroga slovenskih tržaških aktivistk v Zavodu sv. Nikolaja in drugih slovenskih ženskih združenj v Trstu so pritrtili tudi podatki avstrijskega popisa iz leta 1910. Število služkinj, ki so v popisu izbrale slovenščino kot jezik sporazumevanja v družini, se je močno povečalo kakor tudi število slovensko govorečih ljudi v mestnih okrožjih. V mestnem središču je leta 1910 živelo 20.358 oseb, ki so se v popisu opredelile za slovensko govoreče. Če bi upoštevali še primestna in okoliška okrožja Trsta, bi to število znašalo 56.916 oseb od skupnega števila 229.510 prebivalcev. V začetku dvajsetega stoletja je v Trstu živelo več Slovencev kot v Ljubljani, prestolnici Kranjske dežele, ki je tedaj štela 37.818 duš.⁴⁴

Tudi po koncu prve svetovne vojne je ponovno oživela pozornost do ženske populacije nižjih slojev. Ko se je na začetku dvajsetih let

43 Zavod sv. Nikolaja v Trstu. *Slovenka*, 4/1900, 7. 166.

44 *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder, Spezialortsrepertorium für das Österreichisch-Illyrische Küstenland Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*, Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission, Dunaj 1918.

prejšnjega stoletja začel vzpon fašizma, so italijanske oblasti postopoma prepovedale vse slovenske institucije in društva. Za služkinje in slovenska dekleta, ki so delale v mestu, so lahko skrbele le sestre in ženske, ki so delovale v okviru Marijine družbe, organizacije slovenskega klera. Namen je ostal enak: prepričati dekletom s podeželja, da bi se zaposlila pri družinah, ki bi lahko ogrozile njihovo čast, ugled in moralo, hkrati pa vplivale na njihovo narodno pripadnost. Podvig je bil težak. Politika prisilnega poitalijančevanja, ki jo je fašizem izvajal na obmejnih področjih, je bila najuspešnejša v urbanih središčih Trsta in Gorice in med najrevnejšimi sloji, še posebej med služkinjami.

Dnevnik

Meje in popuščanje

MOJE PRIJATELJICE SO BILE NAVDUŠENE nad člankom o ženskah in mejah, ki sem ga napisala za *Il Piccolo*. V njem sem omenila razliko med slovensko desetdnevno vojno od 27. junija do 6. julija 1991, ki je pomenila začetek vojaških spopadov na ozemlju nekdanje Jugoslavije, in zaprtjem meje marca istega leta. Takoj po prvih spopadih med enotami teritorialne obrambe in jugoslovanske armade je Claudio Magris o grmenju topov pred tržaškimi vrati in zaprtju meje napisal članek v časniku *Corriere della Sera*. Nevarne in zaprte meje so prekinile vsakodnevne stike s svetom, ki je bil tik za mestom in ga je tudi globoko zaznamoval. Nekaj dni je Trst ostal brez slovenskih in hrvaških hišnih pomočnic. Vrnitev k normalnosti takoj po slovenski neodvisnosti je bila takojšnja, promet v obe smeri še intenzivnejši vse do trenutka, ko je Slovenija leta 2007 vstopila v schengenski prostor in meje ni bilo več. V zadnjem desetletju so se sicer običajno živahni čezmejni mobilnosti pridružile še nove oblike dnevne migracije. Mladi italijanski pari so začeli kupovati hiše na slovenskem Krasu, italijanski podjetniki in obrtniki so svojo dejavnost zavoljo nižjih davkov in manj birokracije preselili v slovenske industrijske cone. Prav tako so se selili čez mejo slovenski trgovci in podjetja in svojo dejavnost razširili na Italijo.

Ko je Slovenija zaprla mejo, da bi omejila širjenje pandemije, in ko so tudi italijanske oblasti začele omejevati gibanje ljudi, je to močno vplivalo na dnevne migracije, še zlasti na ženske, ki so v tem

času kot gospodinjske pomočnice in negovalke (pogosto so to delo opravljale na črno) hodile v številne tržaške domove. Delovno silo, ki je ni zajela nobena statistika niti ni o njej nihče govoril na glas, so čez noč začele pogrešati številne tržaške družine. Takoj po slovenskem zaprtju meje se je v *Piccolu* oglasila senatorka Tatjana Rojc in opozorila na nevarnost nove politike na meji, ki se je pojavila po desetletjih prizadevanj za bolj odprto mejo. To je bolj glas vpijočega v puščavi, sva se strinjali. V primerjavi z drugimi deli Slovenije je bilo število okuženih ob meji in na Primorskem zelo nizko. Povem ji zgodbo, ki mi jo je povedala Jasna, tajnica na Oddelku za zgodovino, ko sva po telefonu govorili o tem, kako izpolniti nove formularje Univerze v Ljubljani za delo na domu. Njen mož je kot lastnik računalniškega podjetja s sedežem v Trstu lahko prišel v mesto in celo obiskal bolnega očeta. Ob vrnitvi, pravi Jasna, pa so ga italijanski organi na meji začeli tako temeljito zasliševati, da se mu je zazdelo, kot bi ga sumili vohunjenja. Se vračamo v čase hladne vojne in železne zaves? Ko se o tem pogovarjava z Vanno, mi pove za primere ločenih staršev, kjer imajo očetje, ki so se preselili v Slovenijo, velike težave, če se želijo srečati z otroki, ki so ostali pri mamah v Italiji. Če prečkajo mejo, bi morali včasih v karanteno tako na eni kot na drugi strani, drugič samo na eni strani ali pa ne na eni ne na drugi. Ljudi, ki so bili navajeni hoditi prek meje, so zdaj ustavljali oziroma jih prisilili, da so kršili ukrepe. Z deželnega sedeža RAI me pokliče Ornella Serafini, voditeljica radijske oddaje *Sconfinamenti* (*Prekoračitve*), in me prosi za sodelovanje v živo. Všeč ji je bil moj članek v *Piccolu* in predlaga, da bi govorila o ženskah in meji. Ko prebiram članke o prepovedih gibanja na obmejnem področju v lokalnem tisku, opazim, da so v ospredju predvsem banalni primeri: ovire, ki so jih postavili na slovenski strani, rekreativcem preprečujejo tek po kraških makadamskih poteh, pa pritožbe tržaških in goriških voznikov, ki se po cenejše gorivo vozijo na slovensko stran, kar je sicer bolj njihova navada kot

nujnost. O slovenskih gospodinjskih pomočnicah in hrvaških negovalkah, ki so vsak dan ali večkrat na teden hodile prek meje, kjer so opravljale svoje delo na črno, nihče ne črhne niti besede. Razmere na trgu gospodinjskih opravil in nege so se po padcu berlinskega zidu in vojne v Jugoslaviji temeljito spremenile. Slovenkam in Hrvatiscam so se v Italiji pridružile Srbkinje, Bosanke, Romunke in Ukrajinke. Ženske s slovenskega Krasa in Istre, ki se vozijo na delo v Trst, so v primerjavi z drugimi zdaj že v manjšini.

Teresa, ki je prebrala moj članek, objavljen v *Piccolu*, mi predlaga, naj ga razširim v knjigo. Oklevam, potem se odločim, da se bom tega vendarle lotila. Petek je. Zdi se mi, da sem zbrana in pripravljena za pisanje. Dan pred tem sem končala dvotedensko samoizolacijo. Počutim se osvobojeno. Po telefonu govorim z mamo, ki je še na rehabilitaciji, vendar se mi zdi bolj mirna. Začnem pisati, zgodba se mi odpira, odklopljena sem od sveta in to me navdaja z ugodjem. Nenadoma v stanovanju zaslišim močan pok. Pomislim, da je v kuhinji padla stenska omarica ali se je v dnevni sobi podrla omara. Ko pogledam, kaj se je zgodilo, mi zastane dih: sredi dnevne sobe je ogromen kup ometa, ki je padel s stropa, delčki ometa so tudi na sedežni garnituri, televiziji, glasbenem stolpu in zvočnikih, po češkem porcelanu ... Po nekem nedoumljivem čudežu se prav nič ni razbilo, slike so ostale nepoškodovane, prav tako luč, celo steklena mizica. Počeno je samo steklo na bidermajerskem pladnju. Del stropa se je zrušil ob 19.30, če bi se to zgodilo dve uri pozneje, bi bila pod tem kupom ometa tudi jaz ali pa bi bila vsaj močno poškodovana. Prav tistega jutra sem po vsakodnevnih vajah joge ugotavljala, da bo treba sobo poleti res temeljito prepleskati. Prepričevala sem se celo, da moram najti čas za čiščenje CD-jev, glasbenega stolpa in prostora pod televizijo. Zdaj sem sredi kupa ruševin, nad mano pa goli leseni tramovi. Vedela sem, da se bo prej ali slej nekaj zgodilo: že več kot dve leti opozarjam nove sosede, ki živijo nad mano, da se zaradi nenehnega tekanja

njihovih otrok strop nad mano močno trese in da v secesijski hiši gotovo ne bo dolgo zdržal. Takoj jim sporočim, kaj se je zgodilo, in pokličem še spodnjega soseda Gianfranca, človeka, ki zna skoraj vse postoriti sam. Vprašam ga, ali naj pokličem gasilce, da bi zavarovali strop, ki bi se lahko še naprej rušil, vendar mi to odsvetuje. Ni prvič, da pomislim na gasilce. Ko je v ljubljanskem stanovanju voda poplavela tla, medtem ko sem bila za računalniškim ekranom, sem najprej pomislila, da bi poklicala gasilce. Na srečo je Igorju uspelo zapreti ventil, na pomoč pa so nama priskočili še sosedje v pižamah in gumi-jastih škornjih, tako da smo se znašli sami. Kaj naj zdaj storim, vprašam, zgornji sosed pa takoj pokliče lastnika podjetja, ki je renoviralo njegovo stanovanje. Poslal bo dva delavca, ki bosta zavarovala strop. Čeprav bo jutri sobota, bosta vseeno prišla. Preden soseda odideta, mi rečeta, naj ju nemudoma pokličem, če bom potrebovala pomoč. Vzamem metlo in dve vedri in začnem pospravljati. Razmišljam, ali naj grem po smučarsko čelado, saj bi mi s poškodovanega stropa lahko na glavo padel še kakšen kos ometa, vendar nimam energije, da bi jo poiskala v shrambi. AMC posoda je bolj pri roki, in ko si jo poveznem na glavo, postanem takoj boljše volje. Naredim selfi in names-to večerne lekcije joge z Adriene na YouTubu odnesem na vrt osem veder, polnih ometa. Še dobro, da sem športni tip, pripomnim prijateljici, s katero govorim po telefonu. Ohranjam mirno kri, a udarec je močan. Ker potrebujem malce razvedrila in ker televizija na srečo dela, si na Netflixu ogledam serijo *Grace and Frankie*.

Ne morem se sprenevedati, da se ni nič zgodilo. Vsa moja previdnost je bila v trenutku zaman. Sosedje so v stanovanje vstopili v čevljih, brez mask in rokavic, a so na srečo vsaj prišli. Iz stanovanja in vanj sem hodila v istih čevljih, obrambni zid, ki sem ga zgradila v svojem bivališču, se je sesul. Naslednje jutro se na vratih pojavita dva delavca, prvi ima masko pravilno na obrazu, drugi jo nosi pod brado. Nič ne rečem. Lastnik podjetja obljubi, da se bo oglasil v ponedeljek, meni

pa priporoča, naj sobe ne uporabljam. Podjetje lahko kljub epidemiji opravlja nujna dela, kar mu omogoča posebno dovoljenje prefekture.

Zvečer poskrbim za varnost. Televizijo gledam s smučarsko čelado na glavi. Počutim se kot razseljena oseba. Zdaj lahko rečem, da sem tudi sama v težavah, v podobni vlogi kot ljudje, o katerih sem zadnje tedne veliko razmišljala. Igorju pošljem ironično glasovno sporočilo o tem, kar se mi je pripetilo. Odgovora ni. Z drugim SMS-om se pritožim, da je povsem brez empatije. Končno mi odgovori, da sicer razume materialno in duševno škodo, ki sem jo utrpela, vendar je za oba zdaj najpomembneje to, da ne dobiva covida-19. Komentar zadržim zase.

Z londonsko prijateljico Katjo dolgo klepetava po telefonu. Teden dni po mojem odhodu se je počutila slabo, dva dneva je preležala z vročino in oteženim dihanjem, skoraj prepričana je, da je bila korona. Začenjam računati, koliko dni je minilo od mojega odhoda iz Londona in samoizolacije, ter ugotovim, da bi doslej gotovo že zbolela, če bi me slučajno okužila.

Prehajanja

Begunke

Slovenske begunke med prvo svetovno vojno in vzponom fašizma

PRVA SVETOVNA VOJNA JE NA EVROPSKIH TLEH povzročila premike približno deset milijonov ljudi.⁴⁵ V tej množici ljudi, ki so morali zapustiti svoje domove, so se znašli begunci, izgnanci, azilanti pa tudi interniranci in konfiniranci.⁴⁶ Termini, s katerimi so jih označevali, so se spreminjali glede na vrsto premika in glede na državne in nacionalne okoliščine. Naj je šlo za beg, razselitev, evakuacijo, internacijo ali izgon, vsi so se znašli v zelo podobnih in negotovih razmerah, še zlasti je to veljalo za manj premožne. Eksistenco beguncev, razseljenecv in izgnancev so skoraj povsod v Evropi zaznamovale revščina, izguba civilnih pravic in čustvena odtujenost. V takih razmerah so je znašlo tudi civilno prebivalstvo na območjih ob italijansko-avstrijski meji, ki so od 23. maja 1915 postala prizorišče spopadov med enotami italijanske in avstro-ogrske vojske.

Čeprav so ženske predstavljale glavnino beguncev v Evropi, je le malo študij, ki bi se ubadale s to tematiko. Tudi begunstvo je bilo dolgo časa obrobna tema. Begunci v prvi svetovni vojni so bili skoraj v

45 Konec vojne ni ustavil preseljevanja. »Vojnim beguncem« so sledili »mirovni begunci«. Philippe Nivet: Rifugiati. V: Stéphane Audoin-Rouzeau, Jean Jacques Becker, Antonio Gibelli (ur.), *La prima guerra mondiale* (2. knjiga). Torino: Einaudi, 2007. 229–241.

46 Termin »begunec« implicira priznanje tega statusa, medtem ko termin »pribežnik« kaže na razloge prisilne zapustitve doma ali bega. Silvia Salvatici: Introduzione. *Genesis*, III, 2/2004. 6.

vsem evropskem zgodovinopisju, tudi v italijanskem in slovenskem, ljudje »brez zgodovine«. ⁴⁷ Še bolj »brez zgodovine« pa ostaja tisoče in tisoče begunk, ki so morale oditi iz krajev ob soški fronti in njenega bližnjega zaledja.

Če se osredotočimo na slovenski primer, je imela begunka pomembno vlogo v slovenskem nacionalnem imaginariju tako v času prve svetovne vojne kot v dvajsetih letih. Slovenski kler je želel civilno družbo vzpodbuditi k sprejemanju begunske populacije, ki je prihajala z območij, kjer so potekali vojaški spopadi, prav begunske matere pa so bile prikazane kot najbolj potrebne krščanskega usmiljenja. Te so bile tudi v središču pozornosti slovenskih intelektualk, pisateljic in publicistk, ki so opozarjale na trpljenje žensk med vojno. Nekateri njihovi opisi so prispevali k ustvarjanju idealne podobe matere begunk, ki skrbi za majhne otroke in z narodno zavednostjo in pravičnostjo kljubuje težkim posledicam vojne, po končani vojni pa so pisale o nepravični priključitvi dela ozemlja, ki so ga večinoma naseljevali Slovenci, Italiji. ⁴⁸ Ko so po vojni tudi same postale begunk, so si aktivno prizadevale za odpiranje javnega prostora v prid posoškim begunkam in primorskim priseljenkam.

V redkih socialno- in kulturnozgodovinskih študijah, ki so pred kratkim izšle v Sloveniji v sklopu zgodovinopisja o prvi svetovni vojni, se pojavi tudi begunstvo, vendar še ni v celoti raziskano. ⁴⁹ Begunke so tako znova pristale na obrobju zgodovinskih raziskav.

47 Petra Svoljšak: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1991. 3. V raziskavah o beguncih med prvo svetovno vojno se večkrat omenja veliko število žensk, študij o tem pa skorajda ni. Silvia Salvatici: *Introduzione. Genesis*, III, 2/2004. 5–6.

48 Po zasedbi Gorice, Trsta in Istre je italijanska vojska zasedla tudi Logatec.

49 Petra Svoljšak: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1991.

Premiki prebivalstva na meji med Italijo in Avstro-Ogrsko

Le nekaj dni pred vstopom Italije v vojno so se začeli prvi množični premiki prebivalstva v Avstrijskem primorju, ki so ga naseljevali Italijani, Slovenci, Hrvati, nemško govoreči Avstrijci in še pripadniki nekaterih drugih narodov. Avstrijske oblasti so v soglasju s poveljstvom avstrijske vojske med aprilom in majem 1915 ukazale evakuacijo iz občin na obrambni črti ob Soči in na Krasu. Odločili so se tudi za evakuacijo iz Pulja in južne Istre. Umik iz Avstrijskega primorja naj bi po načrtih ministrstva doletel 30.000 oseb: 5000 nemško govorečih in 25.000 Italijanov, Slovencev in Hrvatov. Ob koncu leta 1915 se je število izseljenih za italijansko-avstrijske frontne črte (vključno s trentinsko) povzpelo prek 100.000. K temu je treba v naslednjih mesecih prišteti še desetisoče prisilno izseljenih, tistih, ki so sami zbežali zaradi bombardiranja ali napredovanja italijanske vojske, zlasti z Banjške planote.⁵⁰ Gorica, ki je pred izbruhom sovražnosti štela 28.000 prebivalcev, jih je imela sredi junija 1915 komaj 15.000, h katerim je treba prišteti še 3000 beguncev, ki so v mesto prišli po prvi bitki na Soči.⁵¹ Po tretji in četrti bitki se je število prebivalcev znižalo na 5000, julija 1916 pa znova poskočilo na 9000, ko se v mesto prišle italijanske enote.⁵² Podobno so se praznila mesta in vasi v neposredni bližini avstrijske obrambne črte. Prebivalstvo Tolmina je tako s 1000 ljudmi padlo na vsega 300. Iz Pulja, kjer je bil sedež avstrijske mornarice, so se začeli umikati že med poletjem 1914. Večina 26.000

50 Annette Becker: *Le occupazioni*. V: Stéphane Audoin-Rouzeau, Jean Jacques Becker, Antonio Gibelli (ur.): *La prima guerra mondiale* (1. knjiga). Torino: Einaudi. 375–402, zlasti str. 386.

51 Ko je italijanska vojska 9. avgusta 1916 vkorakala v Gorico, tam ni bilo več kot 3500 ljudi. Piero Purini: *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1976*. Udine: Kappa VU, 2010. 23.

52 Paolo Malni meni, da primer Gorice kaže na omahovanje prebivalstva pri puščanju mesta. Paolo Malni: *Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915-1918*. San Canzian d'Isonzo: Centro culturale del Monfalconese, 1997. 26–27. Glej tudi avtobiografijo goriškega odvetnika Henrika Tume *Iz mojega življenja*.

nasilno izseljenih se je vrnila v mesto, a ga je maja 1915 spet zapustila.⁵³ Tudi Trst je doletel demografski zlom, čeprav je bilo mesto oddaljeno od frontne črte. Leta 1914 naj bi v Trstu po nekaterih ocenah živel 243.415 ljudi, potem pa le še 157.294 oz. po nekaterih ocenah 180.000.

Razlog za tako velik padec je bil v zelo majhnem deležu odvisen od tako imenovanega političnega begunstva: le maloštevilni naborniki, ki bi jih morali vpoklicati v avstrijsko vojsko, so se odločili za beg na italijansko stran v skladu s svojimi iredentističnimi čustvi. Nekateri drugi so odšli v tujino, na primer v Grčijo, samo da bi se izognili vojni. Trst so zapustili tudi pripadniki visokega in srednjega sloja, ki so s selitvijo v tujino, predvsem v Švico pa tudi v avstrijska mesta, kot sta bila na primer Dunaj in Gradec, želeli zaščititi svoje premoženje in poslovanje. Redki so se odločili za Italijo. Največ odhodov je bilo med 35.000 *regnicoli*, prebivalci Italijanskega kraljestva,⁵⁴ naseljenimi v Trstu ali v drugih primorskih krajih pred vojno. Mesto so zapuščali od marca do aprila, tik pred začetkom sovražnosti na soški fronti, predvsem pa po 23. maju, ko je v mestu vladalo močno protiitalijansko razpoloženje. Ostali so večinoma starejši, ženske in otroci, številne so izgnali, internirali ali poslali v konfinacijo, kot je to predvidevala avstrijska zakonodaja, ki je veljala za državljane sovražnih držav, s katerimi je bila Avstrija v vojni. Podobno usodo je doživelo tudi civilno prebivalstvo na ozemlju, ki ga je zasedla italijanska vojska. V Trstu je bilo 2987 interniranih, 1895 konfiniranih in po nekaterih ocenah

53 Paolo Malni: *Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915-1918*. San Canzian d'Isonzo: Centro culturale del Monfalconese, 1997. 11.

54 Prav tam, 19. Glej tudi Neva Biondi: *Regnicoli. Storie di sudditi italiani nel Litorale austriaco durante la prima guerra mondiale*. V: Franco Cecotti (ur.): *'Un esilio che non ha pari', 1914-1918. Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 49–69.

8974 oziroma 9866 vrnjenih oseb.⁵⁵ Med interniranci in konfiniranci je bilo leta 1914 tudi precej Slovencev in Hrvatov, ki so bili označeni kot nevarni zaradi svojega projugoslovanstva in prosrbstva.⁵⁶

Avstrijsko notranje ministrstvo je sprva pripravilo načrt za evakuacijo 40.000 beguncev iz Tridentinskega in 52.000 razseljencev iz Avstrijskega primorja, ki bi jih morali naseliti na zahodu Madžarske.⁵⁷ Njihovo število je med vojno nenehno raslo, tako da je bilo na koncu 150.000 oseb preseljenih poleg Madžarske še v Spodnjo Avstrijo, Zgornjo Avstrijo, Štajersko in Češko.⁵⁸ Večina beguncev in razseljencev je našla zatočišče v begunskih taboriščih po ključu narodne pripadnosti.⁵⁹ Slovence in Hrvate so poslali v Bruck an der Leitho, Steinklamm in Gmünd, Italijane pa večinoma v Wagno, kjer je bilo leta 1915 nastanjenih 21.286

55 Avstrijske oblasti so priznavale samo rojene Avstrijke, ki so italijansko državljanstvo dobile s poroko z državljanom Italijanskega kraljestva, in otroke do 12. leta, rojene v tem zakonu. Nekatere med njimi so bile tudi internirane in so prisilno živeli v določenih krajih. Prav tam, str. 75.

56 Za natančnejšo statistiko internirancev glej Franco Cecotti: Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. Friuli, Istria e Trieste, 'Un esilio che non ha pari'. V: Franco Cecotti (ur.): *Un esilio che non ha pari', 1914-1918. Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 80.

57 Julija 1915 je bilo iz Avstrijskega primorja 27.000 Italijanov in 8000 Slovencev. Paolo Malni: Storie di profughi. V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990. 81.

58 Beguncev je bilo med jesenjo in pomladjo 1915 samo v avstrijskem imperiju več kot pol milijona. Premožnejši so se lahko naselili kjerkoli razen v določenih krajih, ki so bili zaprti za begunce. Tiste brez zadostnih sredstev (imeti so morali vsaj 200 kron), vendar sposobne za delo, so v majhnih skupinah odpeljali v kraje, kjer so jih lahko nastanili in zaposlili pri obrtnikih ali v tovarnah. Begunce brez denarja in brez posebnih znanj in veščin so odpeljali v begunska taborišča. Paolo Malni: *Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915-1918*. San Canzian d'Isonzo: Centro culturale del Monfalconese, 1997. 13.

59 Avstrijska vlada je begunce razvrščala po narodnosti in kraju bivanja. Italijane iz Avstrijskega primorja so poslali v taborišča v Wagni na Štajerskem, v Pottendorf v Spodnji Avstriji pa tudi v druga taborišča na Češkem, Moravskem in Spodnji Avstriji. Paolo Malni: Storie di profughi. V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990. 83.

oseb.⁶⁰ Med večjimi avstrijskimi mesti jih je bilo na tisoče tudi v Gradcu. Tako je bilo še leta 1918 v štajerski prestolnici 9389 beguncev, od katerih jih je 6000 prišlo iz Avstrijskega primorja in Trentina.

Tok beguncev in razseljenih oseb z italijanske strani ni bil demografsko in politično nič manj pomemben za območja vojaških operacij v Brdih, Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo) in Trziču (Monfalcone), ki jih je italijanska vojska povsem izpraznila. Od 50.668 beguncev, ki so jih naselili po raznih krajih italijanskega škornja, je bilo okoli 13.000 Slovencev, v glavnem s Kobariškega in iz Brd. Na teh dveh območjih so italijanske oblasti zaprle in internirale številne ljudi, predvsem med duhovniki in učitelji, osumljenimi vohunjenja in evidentiranimi kot nevarni sovražniki Italije.⁶¹ Med interniranci, ki so jih poslali v Cremono, je bilo tudi 80 žensk z otroki, ki so jih namestili v poplajševalnico Manini.

Tudi ženske je lahko doletela sprememba statusa iz begunke v interniranko ali konfiniranko. O tem nazorno priča pisanje Marije Koren iz vasi Koseč pri Drežnici, ki so jo z družino najprej preselili v Avellino, potem pa poslali v internacijo na Sardinijo:

60 Med letoma 1916 in 1917 so iz Avstrijskega primorja naštel od 70.000–80.000 beguncev (približno dve tretjini Italijanov in tretjina Slovencev in Hrvatov). Za podrobnejšo statistiko po različnih conah glej Paolo Malni: *Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915-1918*. San Canzian d'Isonzo: Centro culturale del Monfalconese, 1997. 30. O narodni pripadnosti ljudi iz večetničnega in večjezičnega območja in popisih v Avstrijskem primorju glej Rolf Wörsdorfer: *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia*. Bologna: Il Mulino, 2009; Vanni D'Alessio: *Il cuore conteso. Il nazionalismo in una comunità multi-etnica. L'Istria asburgica*. Napoli: Filema, 2003; Marina Cattaruzza: *L'Italia e il confine orientale*. Bologna: Il Mulino, 2007.

61 O ravnanju s Slovenci in politiki v krajih, ki so jih naseljevali Slovenci pod italijansko vojaško oblastjo, glej Petra Svoljšak: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1991. 8–15.

»Našo vas smo morali zapustiti 6. junija 1915, ko so iz občine izselili civilno prebivalstvo; do sredine decembra 1915 smo bili v Breginju pri Kobaridu, zaradi prihajajoče zime pa smo bili zaradi pomanjkanja nastanitev po ukazu vojaških oblasti poslani v Kraljevino kot begunci, približno 500 ljudi iz naše občine. Ob prihodu v Avellino so nas poslali v razne kraje; našo družino so tako nastanili v S. Stefano pri Avellinu. Tam me je prefektura zaradi neke nezgode, do katere ni prišlo po moji krivdi, kot edino iz naše družine obsodila na internacijo na Sardinijo. Ker družina ni želela, da grem tja sama, so tudi njim dovolili oditi na Sardinijo, kjer so bili za oblasti begunci, edino jaz sem bila interniranka /.../. S Sardinije smo proti domu odpotovali 22. maja 1919, kamor smo prispeli 27. dne istega meseca, ko smo ugledali žalostno sliko; hiša je bila brez strehe, okna razbita, vse uničeno zaradi vojne. Tudi njive so bile opustošene, mi pa zaradi pozne vrnitve brez pridelkov.«⁶²

Goriške in posoške begunke

V zadnjih dvajsetih letih nam zgodovinske raziskave omogočajo precej nazoren pregled begunstva na Goriškem, čeprav je bila dinamiki spola posvečena majhna pozornost. Za osvetlitev goriških in posoških begunk, v prvi vrsti slovenskih, bom uporabila avtobiografske vire, odlomke iz spominov in pisem ter osebna pričanja, ki sta jih v osemdesetih letih zbrala novinarka Dorica Makuc in publicist Vili Prinčič. Med njimi zavzema posebno mesto zvezek spominov, ki jih je zapisala Jožefa Lakovič Jarc (rojena 1895) iz Doberdoba, prizorišča vojaških

62 Pismo, poslano 4. marca 1920 iz Drežnice na generalno civilno upravo v Trst, objavljeno v: Franco Cecotti: Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. Friuli, Istria e Trieste, 'Un esilio che non ha pari'. V: Franco Cecotti (ur.): 'Un esilio che non ha pari', 1914-1918. Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 89.

operacij od junija do avgusta 1916, ko se je začela šesta bitka na Soči. Avtorica v spominih prepleta svoja doživetja z velikimi zgodovinskimi dogodki, ki so globoko zaznamovali njeno skupnost: gospodarski in socialni napredek med kmečkim prebivalstvom pod Avstro-Ogrsko, prva svetovna vojna, prihod italijanske vojske, vzpon fašizma, druga svetovna vojna, partizanski odpor, poveljna leta s prihodom zavezniških enot ter nedorečenost nove državne meje. Jožefa obuja spomin na začetek prve svetovne vojne, odhod moških na fronto julija 1914, pomoč moških, ki so ostali doma, avstrijski vojski pri kopanju jarkov. Podrobno je opisala svoj beg iz Doberdoba v začetku junija 1915, ko so padle prve italijanske granate. Njena družina je skupaj z ostalimi pobegnila na prosto in si poiskala zasilno prebivališče v okolici vasi.

»Ker je bila nevarnost vedno večja, nismo smeli več v vas. Zdaj nas je prevzel vojaški komando. In so nas poslali v Komen, vozove in živino pa so spravili na eno veliko polje (rovno). Ljudi so razdelili po družinah v Komnu in bližnjih vaseh. Še nekajkrat smo šli z vojaškim dovoljenjem pogledat domov, a prinesli smo malo. Kar je bilo kaj vrednega, je vojaščina že pobrala. Zdaj nismo bili več samosvoji, odvisni smo bili od drugih. Kar so naši gospodarji ukazali, smo morali ubogati. Najprej so peljali živino v Sežano, jo tam ocenili in prodali. Potem smo prišli mi na vrsto. Tedaj smo bili potrjeni za begunce. Žalostna usoda! Tretjega julija 1915 so nas obvestili, da nas vse spravijo na vlak v Sežano, kjer pripravljajo transport za v Dolenjo Avstrijo. Kar smo imeli doma, smo lahko vse vzeli s seboj. Nabasali so nas v živinske vagoni. Poskušali smo paziti na to, da je bila vsa družina skupaj. Žalostni smo bili na tisti rajži, ki je pomenila, da zapuščamo domači kraj in da nas naselijo neznano kam. Radovedni smo bili, kje se ustavljamo, a skozi okno nismo mogli gledati, ker živinski vagoni, kakor veste, nimajo oken. Najprej se je vlak ustavil v

Ljubljani, ker je imela ena družina dovoljenje, da izstopi. Dreja Botegarjev je bil v mestu aktiven vojak in je dobil stanovanje za svojo družino. Napisal je prošnjo in so jo sprejeli z vsemi pravicami beguncev. Oni so se ustavili v Ljubljani, transport pa je šel naprej do Lipnice na Štajerskem, kjer je bilo begunsko taborišče. Tam smo se morali okopati v kopalnicah kakor nikoli prej, ker doma nismo imeli kopalnic. Tudi zdravniški pregled so nam napravili, da ne bi imeli slučajno kakšne nalezljive bolezni. Hvala Bogu smo bili vsi zdravi. Iz Lipnice smo šli naprej do Dunaja in smo se spet ustavili, ker nas je čakal goriški poslanec Fajduti. Poskrbel nam je dobro kosilo in tudi otroci so dobili skodelico kave. Otroci so se hvalili, da so pili kavo in prejeli skodelico, ki so jim jo dali za spomin. In spet naprej do brezkončnih krajev in mej. Na Nižje Avstrijsko je šel ta transport, v Zellemdorf na postajo, kjer so nas čakali prevozniki iz Deizendorfa in odpeljali vse begunce v grad nekega dunajskega princa; niso pa povedali, kako se je imenoval ta princ. Glavno, da je bilo preskrbljenih 140 oseb. Razdelili so nas po sobah, vsak je imel svojo posteljo in hrane je bilo tudi dovolj. Zato lahko rečemo, da je bil ta transport srečen, ker smo ostali do konca vojne tam, medtem ko je toliko naših domačinov trpelo v barakah v Gmündu in Brucku.»⁶³

Jožefin opis njenega prvega dela begunstva navajam v celoti, ker je jedrnat in skorajda brez anekdot, kot se bo to pokazalo tudi pri drugih pričevanjih. Po eni strani bi lahko to jedrnatost pripisali starosti zapisovalke, ker pa je opazna tudi pri drugih pričevanjih, ki zajemajo obdobja od dveh do treh let ali celo več, bi jo lahko pripisali pretrganim nitim individualnega spomina ali travmatičnim dogodkom iz fašističnega obdobja ali pa tistim iz druge svetovne vojne. Ne kaže pozabiti,

63 Jožefa Lakovič Jarc: *Sveti Blaž je imel devet sestra – spomini Pjepe Ljubseve z Manderja*. (Uredila Luisa Grgolet.) Doberdob: Slovensko kulturno in rekreacijsko društvo Jezero, 2010. 45–51.

da so »družbeni okviri kolektivnega spomina«⁶⁴ desetletja ostali neprijazni ali povsem nezainteresirani za spomine begunstva. Če so utemeljene trditve številnih italijanskih zgodovinarjev⁶⁵ glede zanemarjanja usode civilnega prebivalstva med prvo svetovno vojno, kar še zlasti velja za begunce, to še toliko bolj drži za slovensko zgodovinopisje, ki je pokazalo precejšnjo neobčutljivost do spomina na prvo svetovno vojno.⁶⁶ Izbris vojnih izkušenj nekdanjih avstrijskih vojakov in oficirjev slovenske narodnosti iz slovenske družbe bi lahko pripisali razpadu

64 Maurice Halbwachs: *I quadri sociali della memoria*. Napoli: Impermedium Libri, 1997.

65 Za bibliografijo tudi v drugih evropskih kontekstih glej Matteo Ermacora: Profughi, legislazione e istituzioni statali nella Grande Guerra. *DEP*, 5-6/2006. 309–322; http://www.unive.it/media/allegato/dep/Strumenti%20di%20ricerca/20_BiblProfughi.pdf (08/13).

66 S tem v zvezi Paolo Malni razloži vzroke italijanskega molka tako, da opozori na prevlado liberalno-nacionalne oz. nacionalistične interpretacije, ki ni želela posebej obeležiti drame italijanskih beguncev, ki so ostali na avstrijski strani meje. Podobno ni bilo italijansko zgodovinopisje zainteresirano za delovanje goriških poslancev Faiduttija in Bugatta, ki sta bila dolgo časa obtožena protiitalijanstva. »Tudi po obratu, do katerega je v zgodovinopisju prve svetovne vojne prišlo konec sedemdesetih let, je bilo to zapostavljeno, morda tudi zato, ker begunci niso 'heroji' in je med njimi težko najti simptome zavračanja ali upora, ki so ga številni iskali v strelskih jarkih ali pouličnih vstajah.« Paolo Malni: *Storie di profughi*. V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990. 74–75. Franco Cecotti pripisuje nedovzetnost za spomin o begunstvu klišeju herojstva in posebnim politično-socialnim dinamikam Avstrijskega primorja oziroma Julijske krajine, ki je bila po vojni zaznamovana z nacionalnimi spori med Italijani, Slovenci in Hrvati ter nacionalističnimi izbruhi, ki so se zaostriili v obdobju fašizma: »To vse so bili razlogi, da v [italijanskem] zgodovinopisju ni bilo prostora za vsebine in teme, kot so trpljenje in nesreče civilnega prebivalstva, ki ni bilo dokončno oblikovano v izgradnji in povzdigovanju nacionalne enotnosti. [...] Jasno je, da težave prebivalstva ob meji niso naletele na pravo pozornost posamičnih nacionalnih zgodovinopisij in so bile prepuščene lokalni zgodovini vsaj do konca sedemdesetih let.« Franco Cecotti: *Internamenti di civili durante la prima guerra mondiale. Friuli, Istria e Trieste, 'Un esilio che non ha pari'*. V: Franco Cecotti (ur.): *'Un esilio che non ha pari', 1914-1918. Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 15–16.

imperija oziroma priključitvi velikega dela slovenskega ozemlja novi jugoslovanski družbi, ki je zapovedala tozadevni molk o vseh, ki so se bojevali v avstro-ogrski vojski in so bili nasprotniki srbske vojske. Temu lahko prištejemo še pripojitev približno tretjine slovenskega prebivalstva k Italijanskemu kraljestvu, torej k državi, proti kateri so se Slovenci bojevali kot nekdanji avstro-ogrski vojaki. Spomini na bitke in na begunstvo so tako ostali v družinskem krogu ali med prijatelji. V dvajsetih in tridesetih letih je bilo v slovenščini objavljenih le malo vojaških dnevnikov, pa še te so večinoma napisali vojaki, ki so dezertirali, pobegnili iz ruskega ujetništva ali se pridružili srbski vojski.⁶⁷

V nasprotju z izkušnjo Jožefe, ki ni trpela lakote ne žalovala za najbližjimi, so bili kasneje spomini drugih begunskih deklet precej manj vedri, včasih tudi dramatični. Rosalia Devetak, poročena Juren (rojena 1897?), ki je v begunskem taborišču Bruck an der Leitha izgubila sestro, se spominja, kako si je njena družina delila barako z drugimi slovenskimi družinami iz Goriškega.

»Nisem bila preveč radovedna,« opravičuje jedrnatost svojega pričevanja. »Imeli smo cerkev in šolo, tudi Marijino družbo,⁶⁸ kjer smo se zbirale po maši.⁶⁹ Kaj bi sicer lahko počeli, saj nas je bilo veliko. Nekateri so šli v mesto, jaz ne. Lahko rečem, da sem bila ustvarjena za to, da ostanem v hiši.«⁷⁰

67 Marta Verginella: Storie di prigionia nel labirinto russo. Sloveni in Russia durante la guerra mondiale. *Qualestoria*, XX, 3/1992. 33–86.

68 Od konca devetnajstega stoletja do izbruha prve vojne je na slovenskem nastala gosta mreža ženskih združenj Marijina družba, ki so bile dejavne tudi v nekaterih taboriščih, na primer v Brucku an der Leitha. (Za družbenke – begunke!. *Bogoljub*, 2/1917. 54.)

69 Po ukazu ministrstva so morala vodstva taborišč poskrbeti za vrtce in šole, pri čemer so za delo uporabili učiteljice med begunkami, kot je bil to primer s slovenskimi učiteljicami iz Posočja in Goriškega. Paolo Malni: *Fuggiaschi. Il campo profughi di Wagna 1915-1918*. San Canzian d'Isonzo: Centro culturale del Monfalconese, 1997. 17–18.

70 V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990.

Podobno kot drugi pričevalci se tudi ona pritožuje nad sovražnim odnosom lokalnega prebivalstva do beguncev:

»Otroci so nam govorili: 'italijanski begunec, italijanski cigan'. Beračiti nam ni bilo treba, vendar so nekatere to počele. Meni to ni bilo všeč in nisem nikoli hodila, saj nisem bila tega vajena! Nekaterim so pred nosom zaloputnili vrata: 'Italijani, begunci, cigani', kaj vse so nam govorili.«

Danica Mikluž (rojena 1905) iz Pevme, vasi tik ob Gorici, je bila med tistimi razseljenci, ki jih v slovenski prestolnici niso sprejeli odprtih rok.⁷¹ Njena pričakovanja se niso uresničila:

»Srečali smo tudi dobre ljudi, ki so razumeli našo stisko, a v glavnem so bili neprijazni in so nas gledali prezirljivo. Nikoli ne bom pozabila učiteljice, ki je v trenutku jeze rekla: 'Prav vam je, Bog vas je kaznoval.'«⁷²

Sonarodnjaki so jih klicali »Lahi«, jih obravnavali kot sovražnike, v svoji domovini so se počutili kot tujci, kar je bilo za mnoge begunce naravnost osupljivo. Ko so slišali »prekleti Italijani, vi nam odžirate kruh«, je bilo to tako nepričakovano in šokantno, da je pri mnogih pustilo travmatične posledice.⁷³ Če izvzamemo omenjeno

71 Število beguncev, ki jim je pomagala avstrijska država na Kranjskem, se je januarja 1918 povečalo na 29.015 oseb. Paolo Malni: *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo*. V: Franco Cecotti (ur.): *'Un esilio che non ha pari', 1914-1918. Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 104.

72 Vili Prinčič: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 178. Za ravnanje z goriškimi begunci je pomembno tudi pričanje Klementa Juga v dnevniku, ki ga je pisal od 11. februarja 1920 do 11. aprila 1920. Glej Jakob Marušič: *Dnevnik Klementa Juga. Diplomski naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, 2000. 5–6.

73 Vili Prinčič: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 274.

sovražnost, ki so jo občutili begunci, se njihova pričevanja večinoma ujemajo ne glede na kraj, kamor so prišli. Adela in Mario Rebolica (rojena 1906 in 1910) iz Solkana, ki so ju z drugimi Slovenci iz Kanala in bližnjih vasi poslali v Zisterdorf v Spodnji Avstriji na meji s Slovaško, se spominjata žaljivke »Italianische Hunde« (italijanski psi), ko pa so tamkajšnji prebivalci vendarle ugotovili, da gre za slovenske in ne italijanske begunce, je vse ostalo enako. No, spremenil se je zgolj pridevnik: begunci so postali »Slovenische Hunde« (slovenski psi). Sčasoma pa so se odnosi z lokalnimi prebivalci vendarle izboljšali, postali bolj prisrčni, skoraj prijateljski:

»Učili smo jih celo kuhati polento, ki je niso poznali.«⁷⁴

O težavah, ki so jih imeli na začetku begunstva na šoli Dobrava pri Ljubljani, pa tudi o malce manj sovražnem sprejemu, a šele po določenem času, pripoveduje Pepca Maraž (rojena 1907):

»Na začetku so naše družine živele od subvencij in tistega, kar so nam podarili kmetje, kasneje pa so naše matere in tete več zaslužile z delom v okoliških tovarnah.«⁷⁵

O sovraštvu lokalnega prebivalstva pričajo tudi številni slovenski begunci in interniranci v različnih italijanskih krajih. V primerjavi s pričevanji, ki smo jih navedli pred tem, se je izkazalo, da je bil sprejem beguncev v Italiji manj boleč od tistega, ki so ga doživeli posoški in goriški begunci v Avstriji. V obsežni korespondenci osemčlanske družine Gerbec – starša sta bila z dvema hčerama v Diano Marini, medtem ko so se štirje bratje borili v avstro-ogrskih enotah – ni omemb o posebnih težavah v odnosih z ligurskim prebivalstvom,

⁷⁴ Prav tam, 251.

⁷⁵ Prav tam, 170.

vendar bi lahko to pripisali tudi cenzuri, skozi katero so morala vsa pisma.⁷⁶ Matilda Kumar (rojena 1903), ki je bila z družino izgnana v okolico Cunea, se spominja težav, ki jih je imela z izražanjem v njej tujem jeziku, pa tudi velikodušnosti lokalnih prebivalcev do beguncev.⁷⁷ Marica Peršolja (rojena 1910), ki je z bratcem in sestrico prišla v mesto Cava de' Tirreni v pokrajini Salerno, se spominja žalitev o »grdih Avstrijcih«, s katerimi so jih obkladali domačini, a ne pozabi omeniti intervencije okrajnega komisarja v njihov prid.⁷⁸

Ta pričevanja, četudi strnjena, kažejo na osrednjo vlogo, ki so jo imele v teh časih matere ali starejše sestre, in na njihovo sposobnost za dopolnjevanje pomoči avstrijskih ali italijanskih oblasti, odvisno od kraja preseljevanja, z delom na kmetijah, v tovarnah ali kje drugje.⁷⁹ Rosalia pripoveduje, kako je njeni mami uspelo obdržati povezavo med člani družine:

»Moja mama je mislila na vse. Bratje so bili, toda vsak na drugem koncu. Eden je bil v Ljubljani in mama se je obrnila nanj. Eden je bil v vojski v Pulju, drugi v Mozirju, pa tudi najstarejši je bil pri vojaki. Moja mama je imela 14 otrok, deset živih. Pet fantov in pet deklet. S kako težkim srcem je morala od doma. Pet sinov je bilo v vojski, pet hčera pa po svetu.«⁸⁰

76 Goriški muzej, b. *Korespondenca Gerbčevih*. Vsa korespondenca beguncev in internirancev je bila cenzurirana, kar je močno vplivalo na vsebino in obliko pisem. Glej tudi Petra Svolfšak: *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1991. 29–33.

77 *Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 146–147.

78 Prav tam, 205–206.

79 »Vsaki družini je pripadla ena soba, na dan smo dobili po 70 centov na osebo. S tem je bilo težko preživeti, zato sta mama in teta našli delo v bližnji tobačni tovarni.« Pričevanje Marice Peršolje v: Vili Prinčič: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 206.

80 Dorica Makuc: *Voci di guerra e di confine*. V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990. 257–258.

Številna pričevanja kažejo na osrednjo vlogo žensk od samega začetka razseljevanja, ko je šlo bolj za zavlačevanje kot za dokončni odhod od doma.⁸¹ Začasne nastanitve v bližini doma so predvsem kmečkim družinam omogočale, da so še lahko obdelovale polja, druge pa so lahko vsaj do določene mere nadzorovale vojno dogajanje v njihovih domovih oziroma na posestvih. Franc Batistič (rojen 1906) se spominja, kako ga je skušala mama Marija Monsič skupaj s tremi brati spraviti na varno najprej v Bilje, v zaledje frontne črte, ko se je avgusta 1916 frontna črta premaknila, pa naprej v Ljubljano, kjer je bil tedaj v bolnišnici že njihov oče. Denarna pomoč, ki jo je izposlovala mati kot begunka, in zaposlitev, ki jo je zase in za hčer Natalio preskrbela v neki pralnici za vojsko, se je izkazala kot odločilna za njihovo preživetje.⁸²

Tudi druga pričevanja omenjajo matere in babice, ki so se z otroki ali vnuki preselile v bližnje kraje, o poizkusih za preložitvev odhoda in o nepripravljenosti zapustiti obdelana polja.

»Moj oče je bil občinski sekretar in mu je uspelo prestaviti naš odhod. Spominjam se, da smo se kljub nevarnostim vsak dan vračali v Sovodnje, kjer smo obdelovali zemljo,«

pripoveduje Štefaniya Cijan (rojena 1901).⁸³ Premožnejše družine so si same iskale nastanitev po slovenskem zaledju, pri sorodnikih

81 Evakuacija civilnega prebivalstva iz Goriške je bila kaotična, so pisali časniki, o tem pa je bil govor tudi v parlamentu. Z izjemo občin od Zagradca do Ronk ni bilo prisilnih izselitev, v večini primerov je bila izselitev »spontana«. Paolo Malni: *Storie di profughi*. V: Lucio Fabi (ur.): *La gente e la guerra*. Udine: Il campo, 1990. 79.

82 Vili Prinčič: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 17–19.

83 Prav tam, 65.

ali prijateljih in v mestih habsburške monarhije.⁸⁴ Manj premožne so se zatekle na podeželje, pogosto s pomočjo klera, ki je bil osrednji podpornik njihove nastanitve v lokalnem okolju.⁸⁵ Mati Vilka Cotiča (rojena 1910) je tako s pomočjo župnika našla začasno domovanje v Središču ob Dravi v okolici Ormoža. Otroci so obiskovali krajevno šolo, sama pa se je v Ljubljani vpisala v babiški tečaj in potem ta poklic opravljala vse do začetka druge svetovne vojne.⁸⁶

Je vojna prispevala k emancipaciji begunk? Brez dvoma je odprla nove prostore avtonomije, kar je mnogim koristilo, v številnih primerih je oslabil tudi družbeni nadzor, ki so mu bile podvržene ženske zlasti na podeželju. Ženske so v odsotnosti mož, ki so bili na fronti, prevzele vlogo družinskega poglavarja: iskale so dodatne vire za vzdrževanje otrok in ostarelih članov družine, se spopadale s težkimi življenjskimi razmerami in posledicami številnih smrti v begunskih taboriščih ali na frontni črti.⁸⁷ Postale so akterke v odnosih do birokracije, državne administracije, po uradih so se pogajale za podporo, protestirale so proti krivicam. Tako pravi Franco Cecotti:

84 O mobilnosti srednjega razreda kaže primer družine Avguste Šantel (1776–1968), goriške učiteljice in slikarke. Z družino se je najprej preselila v Dolenjske Toplice, potem na Dunaj in nato spet na Dolenjsko: »Na Opčinah [...] se je slišal odmev granat in šrapnelov, a manj. Kam bomo šli zdaj? V Ljubljano v hotel Lloyd! Na stanovanje nismo mogli pomisliti. Sama sem sedla na vlak proti Dolenjski, da bi dobila kaj pri kmetih, vendar ni bilo nič. V obupu sem pisala moji prijateljici Lini Klemenčič, ki nam je našla sobo v Dolenjskih Toplicah, kamor je bila razporejena.« Avgusta Šantel st., Avgusta Šantel ml., Saša Šantel: *Življenje v lepi sobi*. Ljubljana: Nova revija, 2006. 199.

85 Pričevanje Regine Breščak (rojena 1900). V: Vili Prinčič: *Pregnani. Prva svetovna vojna. Pričevanja goriških beguncev*. Trst: Devin, 1996. 59.

86 Vilko Cotič (rojen 1910). Prav tam, 74–75.

87 O težavnosti sodbe glede položaja žensk med vojno glej Françoise Thébaud: *Donne e identità di genere*. V: Stéphane Audoin-Rouzeau, Jean Jacques Becker, Antonio Gibelli (ur.), *La prima guerra mondiale* (2. knjiga). Torino: Einaudi, 35–37.

»Skoraj vse prošnje in pritožbe v pravnih proti državi so napisale ali podpisale ženske. Več pričevanj kaže na njihovo bojevitost v teh odnosih: nekatere so zavračale avstrijska begunska taborišča zaradi smrtne nevarnosti za njihove otroke, druge so se selile iz kraja v kraj, da bi zagotovile varnost sebi in družinskim članom, tretje so internirali na Sardinijo zaradi pretiranega nasprotovanja. Skupaj z vsemi drugimi ženskami iz držav v vojni so nudile zaščito družini, delale v vojaški industriji in upravljale s skromnimi viri za preživetje.«⁸⁸

Stare in nove begunke in emigrantke

V osrednjih slovenskih časnikih *Edinost*, *Slovenec*, *Slovenski narod* so v obdobju od 1915 do 1918 prevladovali zapisi o vojaških spopadih in poročila s fronte. Tudi *Koledar Mohorjeve družbe*, ki je imel znaten delež naročnikov med vsemi družbenimi sloji in je med vojnim časom vsaj en članek posvetil dogajanju na fronti, se je izogibal temi begunstva, tudi ko je skušal podrobno prikazati ozadje vojne.⁸⁹ Slovenski tisk je o goriških in posoških beguncih poročal obrobno, še največ, kadar je prišlo do izgrediv ali ko so se oglašali posamezni bralci in poročali o škandaloznem ravnanju z njimi po raznih slovenskih krajih.⁹⁰ Negostoljubje je bilo, kot je zapisal eden od bralcev *Slovenskega gospodarja*, posledica neinformiranosti in razmišljanj v stilu: »Prokleti Italijani, tam nas streljate, tu vas moramo pa hraniti!« Neumnost pa se je mešala tudi z zlobo, kot ugotavlja bralec:

88 Franco Cecotti: 'Un esilio che non ha pari'. V: Franco Cecotti (ur.): *Un esilio che non ha pari*, 1914-1918. *Profughi internati ed emigrati di Trieste, dell'Isontino e dell'Istria*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001. 18.

89 Svetovna vojska. *Koledar Družbe sv. Mohorja za 1917*, 1916. 33-80.

90 Iz Ljubljane. *Edinost*, 11. septembra 1915; I. K.: Begunci so krivi draginje v Novem mestu!. *Dolenjske novice*, 18. maja 1918.

»Takemu bi lahko le želel, da bi moral sam zapustiti svoj dom, da bi mu pokradli vse in da bi moral kruh in streho nad glavo iskati drugod, kot morajo to danes početi goriški begunci.«⁹¹

Med letoma 1915 in 1916 je katoliški tisk pozival vse verne, naj do beguncev in izgnancev pokažejo več usmiljenja. Kljub temu so se posamezni primeri šikaniranja na Kranjskem nadaljevali, da je moral posredovati tudi ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič.⁹²

O nezaupanju, če že ne o odkritem sovraštvu lokalnega prebivalstva do beguncev je poročal tudi liberalni *Slovenski narod*, ki je na prvi strani objavil feljton Marije Kmet, nekaj časa učiteljice v tržaških slovenskih šolah, v katerem je pisala o treh učiteljicah, ki so se med počitnicami na Dolenjskem srečale s tremi begunkami, odločenimi, da se uprejo načinu, kako jih je sprejel del lokalnega prebivalstva: »Šle bomo v Ljubljano in zahtevale naše pravice.«⁹³ Kitajski zid, ki je delil družbo gostiteljev in tistih, ki so bili pomoči potrebni, kot se je v dunajskem parlamentu izrazil Alcide de Gasperi, je zares zrasel kot neposredna posledica kaotičnih evakuacij in upravnih neskladnosti, ki so prispevale k temu, da so begunci postali tudi politično nevarni posamezniki.⁹⁴

Navedeni članki in pričevanja dobro kažejo na težave begunske populacije, vendar je bilo povojno obdobje tisto, v katerem so goriške in posoške begunke pokazale svoje herojstvo, ko so vztrajale tudi v nemogočih razmerah in se niso želele vrniti domov, ker bi morale svoje otroke poslati v italijanske šole. V resnici se številne begunske družine, zlasti tiste iz slovenskega srednjega družbenega sloja, kjer so bili očetje državni uslužbenci, učitelji, strokovnjaki ali celo trgovci,

91 Slovenski Štajerc: Ne zaničujte beguncev. *Slovenski gospodar*, 1. novembra 1917.

92 Iz Ljubljane. *Edinost*, 21. julija 1915.

93 Marija Kmetova: O počitnicah na Dolenjskem. *Slovenski narod*, 1. decembra 1916.

94 Jugoslovanski klub in vlada. *Edinost*, 19. oktobra 1917.

niso vrnilo na svoje domove. A ne samo zavoljo težav pri kaotičnem vračanju in problemov z obnovo po vsej Goriški in Posočju, temveč tudi zato, ker so bile prepričane, da je vojaška komisija za begunce in internirance, ki jo je sredi decembra 1918 ustanovila vojaška vlada Julijske krajine, spodbujala vračanje Italijanov, slovensko in nemško govoreče avstrijske državljane pa je pri tem ovirala. Določenemu številu slovenskih uslužbencev in učiteljev so italijanske oblasti ponudile selitev v razne italijanske kraje, vendar so jo mnogi zavrnilo in se odločili za izseljenišтво ali begunstvo.

Nova jugoslovanska država je morala tako od novembra 1918 poleg vojnih prebežnikov in razseljencev na Kranjsko in južno Štajersko poskrbeti še za nove begunce z območij, ki jih je okupirala italijanska vojska in so bila kasneje priključena k Italiji, kasneje pa še za tiste iz Avstrije in Madžarske.⁹⁵ Podatki popisa iz leta 1928 kažejo, da je bilo 1175 prebivalcev Ljubljane rojenih v Trstu, 575 pa v Gorici ali v drugih krajih Avstrijskega primorja. V istem obdobju je v Mariboru prebivalo 4000 ljudi, ki so prišli iz nekdanjega Avstrijskega primorja.⁹⁶ Med letoma 1921 in 1934 se je sedem slovenskih in hrvaških kmečkih družin iz Julijske krajine naselilo na območju ob meji z Madžarsko, ki je bilo priključeno Jugoslaviji.⁹⁷ Za stare in nove begunce iz Avstrijskega primorja, ki je uradno postalo Julijska krajina, je od leta 1918 skrbelo nekaj uradov, zlasti Pisarna za zasedeno

95 Kako so begunci in migranti postali predmet izključevanja in vključevanja s strani držav in njihove politike nadzora, glej Silvia Salvatici: *Introduzione. Genesis*, III, 2/2004. 10.

96 Aleksej Kalc: *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper-Trst: ZDJP-ZRS Koper, NŠKT, 2002. 44.

97 Še posebej težko je bilo vključevanje kmečkih družin z Goriškega v zelo revne predele, na primer v Prekmurje, ki so ga poimenovali »slovenska Sibirija«. O načinih sprejemanja beguncev glej Urška Strle: *Begunke v slovenskem delu Kraljevine (1918–1941)*. V: Marta Verginella (ur.): *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete, 2013. 159–184.

ozemlje, Odbor za zasedeno ozemlje in Odsek za begunstvo, ki so opazovali, kako jih sprejema lokalno prebivalstvo. Iz dokumentov, ki so nastali v teh uradih, je razvidno, da so jugoslovanske oblasti uporabljale termine »begunec«, »izgnanec«, »izseljenec« kot sinonime, merila za pridobivanje statusa begunca pa so se sčasoma spreminjala in se ujemala s tistim »izgnan iz političnih in nacionalnih razlogov«. Ženske, četudi so bile begunke in prejemnice denarne pomoči, so bile registrirane v okviru družine, redko pa kot samostojni pravni subjekti.⁹⁸ O njihovih poteh smo lahko največkrat izvedeli iz pritožb, ki so jih naslavljale na jugoslovanske oblasti.

Tudi politični predstavniki, ki so poskušali pomagati beguncem ne le iz Avstrijskega primorja, temveč tudi iz Koroške in Madžarske, so uporabljali nenatančno, mestoma ohlapno terminologijo, praviloma v korist beguncem in begunkam. Od posameznih oznak so bile namreč odvisne denarna pomoč, državne službe, dodelitev stanovanj in tudi pridobitev jugoslovanskega državljanstva. V vrstah primorske diaspore je imela izjemno pomembno vlogo Maša Grom, sodelavka številnih slovenskih združenj v Trstu, ki se je v začetku dvajsetih let preselila v Ljubljano, kjer je postala »predsednica raznih združenj, odlikovanka kraljevine Karadjordjevičev in neke vrste mati slovenskih političnih emigrantov iz Julijske krajine«, kot je zapisano v poročilu, ki ga je OVRA iz Ljubljane poslala v Rim.⁹⁹ Poleg aktivistk Kluba Primork je fašistična tajna policija nadzirala tudi članice ureadništva *Ženskega sveta*, glasila ženskih združenj v Julijski krajini, ki se je moralo leta 1928 zaradi fašistične prepovedi slovenskega tiska in združenj preseliti iz Trsta v Ljubljano. Številne ženske, ki so bile še na začetku dvajsetih let v slovenskem javnem prostoru obravnavane

98 Prav tam.

99 Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 16. maja 1930, Ministrstvo za notranje zadeve, Generalni direktorat za javno varnost, Oddelek politične policije, škatla 635, fasc. 19.

kot begunke, so proti koncu tega desetletja počasi dobile status emigrantk¹⁰⁰ in postale aktivne predvsem v slovenskih in jugoslovanskih ženskih združenjih.¹⁰¹ Nekateri, na primer Pavla Hočevnar, učiteljica in novinarka, ki jo je fašistična policija pregnala iz Trsta in se je zato preselila v Jugoslavijo, so postale predstavnice slovenskih in jugoslovanskih žensk v mednarodnih organizacijah.¹⁰² Tržaška poklicna novinarka Milka Martelanc, ki se je skupaj z redakcijo *Ženskega sveta* preselila iz Trsta v Ljubljano, se je kmalu znašla na seznamu emigrantk, osumljenih iredentizma. OVRA poroča, da je

»vzpostavila stike z nekaterimi ženskami, ki so znane po svojih protiitalijanskih stališčih in širijo iredentistično propagando /.../. Zaposlena je v Ženskem svetu in živi sama; je inteligentna in prebrisana, izhaja iz tržaške družine, ki so jo nadzorovale naše oblasti.«¹⁰³

Družbeno in politično delovanje pisateljic in učiteljic v ženskih organizacijah ter političnih strankah ter možnost pevk in umetnic, da nadaljujejo z delom, ki so ga opravljale v Trstu ali Gorici, seveda ni hkrati pomenilo tudi pridobitve njim ustreznega družbenega statusa, priznanja civilnih pravic in zagotovitve razmer, v katerih so živele pred tem. Marica Nadlišek Bartol, učiteljica, pisateljica in

100 Sprememba poimenovanja je nastala v begunskih organizacijah, ko so begunci sami začeli uporabljati termin »emigrant«.

101 Med glavnimi so omenjene: *Društvo sv. Elizabete, Ciril-Metodova družba, Narodna ženska zveza SHS, Kolo jugoslovanskih sester, Splošno žensko društvo, Krščanska ženska zveza, Slovenska ženska zveza, Zveza delavskih žen in deklet.*

102 Arhiv Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve, Generalni direktorat za javno varnost, Oddelek Ljubljana, 28. oktobra 1929.

103 Arhiv Republike Slovenije, Kopija pisma št. 384 z dne 18. avgusta 1930. Generalni konzulat kraljevine Italije v Ljubljani, predmet: iredentistična jugoslovanska propaganda. Generalni direktorat za javno varnost, Oddelek politične policije, škatla 660, fasc. 32.

ena od ustanoviteljic in urednic prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka*, v svojih spominih obuja težave pri vključevanju v slovensko družbo, četudi je bila že uveljavljena književnica, znana po svojem projugoslovanskem prepričanju. V letu 1919 je bila pod drobnogledom italijanskih oblasti. Njeno stanovanje so večkrat preiskali karabinjerji in funkcionarji Komiteja za javno zdravje. Zmotilo jih je njeno poučevanje slovenščine ne le svojih petih otrok, temveč tudi drugih slovenskih otrok, njena projugoslovanska opredelitev in tudi predsedovanje ženski sekciji Družbe svetega Cirila in Metoda, zasebni družbi, ki je pomagala in šolala slovenske otroke iz manj premožnih družin. Dejstvo, da je njen mož Gregor prišel v Ljubljano pred njo in si tam našel delo pri jugoslovanski pošti, ni pripomoglo k njeni nastanitvi. Več kot dva meseca so z družino živeli v enem od železniških vagonov, ki so jih beguncem namenjale ljubljanske oblasti. Čeprav je bila cenjena intelektualka in v stalnih stikih s pomembnimi slovenskimi razumniki – upala si je celo pisati neposredno na državno vlado –, dobra dva meseca ni dobila primernejše namestitve in ni mogla uveljaviti svojih pravic begunke.¹⁰⁴ Mlajša in neporočena Marija Kmet, tudi ona pisateljica in učiteljica, je Trst zapustila, ko je ugotovila, da italijanske oblasti ne bodo vzpostavile mreže slovenskih šol iz časa Avstro-Ogrske, odpustili pa bodo predvsem učitelje brez stalnega prebivališča v Trstu in priseljence, ki so sem prišli pred kratkim. Njen odhod iz Trsta ni bil nič manj travmatičen, kot je bila njena vključitev v novo okolje:

»Sredi maja 1919. leta smo tudi še ostali sprevideli, da ne moremo biti več v Trstu. Hladnokrvno sem pospravljala in zlagala v zaboje, uničevala spomine, sežigala zapiske, pisma; razdajali sva s tovarišico pohištvo in obleko kar tako, češ v Jugoslaviji bo vse

104 Pomembno je tudi pričevanje Lava Čermelja, ki je imel velike težave s pridobivanjem jugoslovanskega državljanstva, ko je pobegnil pred fašisti iz Italije. Marta Verginella: *Meja drugih*. Ljubljana: Modrijan 2009. 79.

novo. Kakor mrtva in brez žalosti sem odšla iz tiste ljubke hiše, iz doma, ki mi je bil nekoč vse; še ozrla se nisem, zaprla v vagon in se stisnila v kot. Mehko so tekli vozovi Orient-Ekspressa, zadišalo je po Tujini, po mogočnosti zlatá in svobode bogatašev. Brezčutno sem izstopila v Ljubljani. Razdrl se mi je bil že četrti dom.»¹⁰⁵

Slovenske šolske oblasti so jo poslale na novo delovno mesto v majhen kraj na Gorenjskem, pod planine in zanjo predaleč od Ljubljane.¹⁰⁶

»Nemogoče se mi je zdelo kaj tako nezaslišanega. 'V Tržič! Jaz – pa v Tržič!' se je oglasila ošabnost v meni. 'Nikoli ne! Niti za pet minut ne!' Tekala sem okrog in izpraševala. Resnično! Pa kar koj moram nastopiti, sicer sem ob službo. Ker sem imela že prej bolniški dopust, sem se oprijela zdaj, ne da bi bila zato prebolela udarec uradnih oblasti. Do tal me je pobilo prosjačnje za dopuste in obenem za službo v Ljubljani. Zdelo se mi je, da sem preganjana zver, ki stikajo za njo, kako bi jo čim prej upehali in pognali v smrt.»¹⁰⁷

Tudi druge slovenske učiteljice so morale zapustiti Trst zapustila leta 1926, ko se je fašistično nasilje po požigu in izropanju sedežev slovenskih organizacij še zaostriilo in so prisilno zaprli večino slovenskih šol.¹⁰⁸

Tudi odhod Ilke Vašte, zelo aktivne učiteljice v tržaških slovenskih ženskih organizacijah, ni bil prav nič lažji:

105 Marija Kmetova: *Moja pot*. Groblje: Misijonska knjigarna, 1933. 87.

106 Jugoslovanske oblasti so decembra 1918 spodbujale zaposlovanje učiteljev iz Goriške in Gradiščanskega.

107 Marija Kmetova: *Moja pot*. Groblje: Misijonska knjigarna, 1933. 87–88.

108 Minka Lavrenčič Pahor: *Primorski učitelji 1914–1941*. Trst: Odsek za zgodovino pri Narodni in Študijski knjižnici. 31–52.

»Oče, ki se je moral po pogrebu mojega moža zaradi službe takoj vrniti v Ljubljano, me je vabil, naj čimprej pridem spet – 'domov'. Toda nisem se mogla odločiti, da bi se vrnila k staršem. Ali ni bil moj dom tam, kjer je bil možev grob?

Ostala sem v težkih razmerah še tri mesece v Trstu. Lahi so zasegli mesto. Zaman smo čakali, da nam odpro šole. Zmetali so ves inventar naše šole na Acquedotto na cesto in ga zažgali. Po možu mi niso hoteli plačati niti posmrtnine niti pokojnine. Živeti sem morala z obema otrokoma zgolj ob svoji neveliki plači, vendar sem vztrajala, dokler sem mogla.

'Pridi, Trst ni več naš!' je pisal oče.«¹⁰⁹

Medtem ko imamo pri intelektualkah, kot so Marica Nadlišek Bartol, Marija Kmet, Ilka Vašte, Pavla Hočevar, torej pri ženskah, ki so delovale v liberalnih in socialdemokratskih slovenskih tržaških društvih in so tudi po selitvi v Ljubljano nadaljevale z javnim in političnim delom, na voljo spomine in njihovo korespondenco, pa vemo bore malo o usodah in družbenem vključevanju drugih begunk in izseljenk. Erna Muser, še ena izmed učiteljic, ki se je z družino preselila iz Trsta v Ljubljano leta 1919, pripoveduje o njihovi resnično neudobni nastanitvi. Več kot desetletje so morali živeti v prostoru nad štaljo.¹¹⁰

Kako pa so na begunke in izseljenke iz Avstrijskega primorja gledale slovenske in nemške družine v mestih na Štajerskem? Zaupati moramo avtobiografskim fragmentom, ki pričajo o zaposlitvah in nastanitvah, neprimernih za njihov družbeni položaj, o žalitvah in posmehu, ki so ga bili deležni vsi prejemniki denarnih pomoči in tisti, ki so dobili državne službe, ker so bili begunci ali izseljenci iz Julijske krajine. »Lahi«, »Taliani«, »fašisti«, »zamorci«, »Abesinci« so

109 Ilka Vašte: *Podobe iz mojega življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964. 131.

110 Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana, Ms 1432. Zapuščina Erne Muser, Življenjepisi.

bile najbolj pogoste zmerljivke, s katerimi niso prizanašali ne odraslim ne otrokom, ne ženskam in ne moškim.¹¹¹

»Spominjam se, da je v šoli v Mariboru vladalo v glavnem prijateljsko razpoloženje. Imela sem sošolke, ki so bile nemškega porekla in bile so kar v redu. Bolj napadalne so bile tiste, ki so bile slovenskega porekla, a so se njihovi starši navduševali nad nemštvom. S temi smo primorski in drugi slovenski otroci prihajali v spor, fantje tudi do pretepov. Takrat smo bili še premladi, da bi se že aktivno udeleževali v političnem dogajanju. Ker pa smo bili vzgojeni v duhu, da moramo spoštovati naše slovenstvo, da ne smemo pozabiti, od kod so prišli naši starši, in da smo torej Primorci, smo hoteli na neki način izraziti vse te naše občutke proti nemčurjem, ki so nas zaničevali. /.../ Prav gotovo so me tista mladostna leta v Mariboru zaznamovala, da mi beseda čička ni pomenila žalitve in sem kasneje znala z uporom in ponosom prenesti tudi italijansko žalitev sciava.«¹¹²

Življenjske izkušnje, ki jih lahko zaznamo v teh pričevanjih, kažejo na neizpolnjena pričakovanja, na nikoli docela obnovljene socialne identitete in kulturne poti, na barve in vonjave, ki jih ni bilo mogoče nadomestiti niti potem, ko so posameznice dobile jugoslovansko državljanstvo. V vsakodnevem življenju in izkušnjah izseljencev in izseljenk iz Julijske krajine je bilo nekaj, čemur se ni bilo mogoče prilagoditi, hrepenenje po izgubljenem domu in kraju, »zapisanem v krvi«, kamor so se zdaj vračali kot tujci, kot je zapisala

111 Aleksej Kalc: L'emigrazione slovena e croata della Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales. Annali di studi istriani e mediterranei*, VI, 8/1996. 23–60.

112 Aleksej Kalc: *Poti in usode: selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper-Trst: ZDJP-ZRS Koper, NŠKT, 2002. 48–49.

Marija Vojskovič.¹¹³ To tujstvo in nesprejetje, ki je bilo enako tako v Ljubljani kot v Mariboru ali Celju, je izseljence še bolj povežalo v njihovem krogu in spodbudilo solidarnost in prijateljstvo. Usmerjalo je tudi njihovo politično bojevitost, zaradi katere so morali zlasti izobraženci med bivšimi begunci in izseljenci iz Julijske krajine po priklučitvi južne Štajerske k Tretjemu rajhu znova bežati v Ljubljansko provinco, kjer so se znašli pod fašistično oblastjo, pred katero so enkrat že pobegnili. Po letu 1941 so tako mnogi med njimi končali v internacijskih taboriščih po italijanskem škornju.

113 Marija Vojskovič: *Tržačani*. Trst: ZTT, 1986. 70.

Dnevnik

Zidovi in migracije

PO SESUTJU STROPA SE JE MOJ ŽIVLJENJSKI prostor zožil. Zidarji zjutraj prihajajo in popoldne odhajajo. Za kosilo jim dostavijo pico. Dan preživljam med delovno sobo in kuhinjo, po kosilu grem običajno na sprehod po vrtu in opravi nekaj telefonskih pogovorov. Odkar imam v stanovanju gradbišče, nenehno dezinficiram kljuke, stikala in pipe. Ko zidarjem nesem pladenj s kavo, si nataknem rokavice. Pazim, kako prijemam skodelice, žličke in kafetiero, saj bi lahko bile okužene. Neskončno sem jim hvaležna, da so tu, hkrati pa me je tudi strah, da bi se okužila. Kaj pa če njihove žene ali dekleta delajo v katerem od tržaških domov za starejše, ki so žarišča epidemije? Rahla bolečina v grlu že omaja moje počutje. S kolegi na oddelku imamo sestanek na spletu in takoj me razdraži njihova dobra volja. Ob delu se ukvarjajo s športom, kolesarijo, tekajo, se sprehajajo, delo jim gre dobro od rok, ne zdijo se mi frustrirani zavoljo *lockdowna* v Sloveniji, njihovo razpoloženje še zdaleč ni podobno mojemu. Na kratko jim poročam o svojih dogodivščinah, pri čemer skušam biti ironična, oni pa mi tudi odgovarjajo v šaljivem tonu, četudi sočustvujejo z mano. Moja slaba volja je opazna tudi na daljavo, podoba, ki jo vidim na Zoomu, mi ni prav nič všeč. Kliče me zdravnica, ki skrbi za mojo mamo. Za hip se izključim iz seje, potem se moja podoba znova pojavi na računalniškem zaslonu. Čez nekaj časa se od kolegov poslovim z opravičilom, da moram iz hiše. Res ne zmorem zbrano slediti razpravi o učnih načrtih, medtem ko v sosednji sobi ropotajo zidarji. Odpravim se po nakupih.

Počutim se kot Odfreda, junakinja distopičnega romana Margaret Atwood *Deklina zgodba*, po katerem so posneli tudi televizijsko serijo. Februarja me je moja nekdanja študentka povabila na razpravo, ki sta jo priredila sežanska knjižnica in Kosovelov dom. Na nek način tudi sama doživljam mračnjaško ozračje iz romana. Že med branjem romana pa tudi med gledanjem serije sem se spraševala, kako hitro se lahko obrne tok zgodovine, koliko časa je treba za izničenje dosežene stopnje enakopravnosti spolov in civilnih ter političnih pravic zadnjih desetletij, stoletij. Ukrepi o omejevanju gibanja med pandemijo nam neverjetno hitro jemljejo svobodo. Bivanje v omejenem in neurejenem prostoru načinja moje ravnovesje, s težavo razmišljam in delam. Živcira me omejenost lastnega miselnega sveta. Izogibam se spletnim druženjem, ne sledim vajam iz joge, ki jih na spletu vodi moja ljubljanska učiteljica Lili. Raje delam raztezne vaje ali tekam po vrtu. Ko srečam sosedo Giuliano, ki se vrača iz pisarne, se mi dozdeva, da gledam elegantno Marsovko. Druge sosede so oblečene v trenirke ali kopalke. Sama se po nakupih odpravim v korona uniformi – usnjena jakna in kavbojke. Ko oblečem rumeno jakno, mladi zelenjavar pohvali moj *outfit*, vendar nisem prepričana, ali je s tem komplimentom mislil resno. Kaj pa, če mu je ugajala kombinacija s svetlo modro masko in rokavicami, pomislim.

Ob sobotah delavci delajo le do poldneva, kar pomeni, da je stanovanje samo moje vse do velikonočnega ponedeljka. Z avtom se odpeljem k sestri, kjer prevzamem oblačila za mamo in jih dostavim v rehabilitacijsko kliniko. Izkoristim priložnost za nakup v trgovini z biohrano, ki je tam blizu, in odnesem še dokumente svoji teti Adi. To je moja prva vožnja z avtomobilom, odkar sem se vrnila iz Londona. Začenjam svoj krog z rokavicami in masko, saj oboje menjam ob slehernem obisku. V bolnišnici moram pri vratarju čakati medicinsko sestro, da ji izročim stvari za mamo. Raje odidem na vrt, kajti vratarnica me preveč spominja na neko drugo, ki sem jo obiskovala kot otrok. Namreč na

vratarnico psihiatrične bolnišnice, kjer me je s knjigo puščala mama, ko je obiskovala bolnega brata. Čakanje nanjo se mi je vedno zdelo predolgo, pa še vedno se je vrnila precej vznemirjena. Že takrat sem slutila, kako trpi in kako huda je stričeva bolezen. Ko sem hodila v gimnazijo, je psihiater Franco Basaglia odprl vrata norišnice, jaz pa sem prvič prestopila njen prag, ko sem šla na koncert Gina Paolija. Čeprav je bilo mojemu stricu ime Srečko, imenu navkljub ni bil srečen, nikoli si ni opomogel od bolezni. Veliko sem razmišljala, kako je njegova bolezen travmatično zaznamovala moje stare starše, mamo, njene sestre in brate, pa tudi mene, moje bratrance in sestrično. Mi, ki smo sodili v drugo generacijo, smo doživeli samo posredni udarec, ki sicer ni bil tako boleč, zato pa toliko bolj zahrbtn, saj je bilo težje odkriti njegove učinke. Ko bodo znova odprli arhive, bom morala razširiti raziskavo o psihičnih travmah, ki so doletele ženske po vojni, še na tržaške psihiatrične vire, podobno kot sem naredila z dokumenti ljubljanske psihiatrične bolnišnice. To bo imenitna priložnost, da si bom lahko ogledala tudi zdravstveni karton svojega strica.

Zadnji meseci so bili zame res težki, ne samo zavoljo korone. Avgusta sem izgubila očeta, oktobra je umrla moja teta Olga. Zdaj mi je sestra sporočila, da je umrl tudi stric Milan v Buenos Airesu. Vedela sem, da je z njim zadnje mesece slabo, a me je to, da je umrl prav zdaj, ko je mama v bolnišnici, še bolj razžalostilo. Upornik je bil vse do konca, eden zadnjih partizanov Kosovelove brigade. Pri šestnajstih letih je odšel od doma in sodeloval v bojih za Gorico, potem pa ostal v partizanih do konca vojne. Pred leti sem se želela z njim pogovoriti o izkušnji vojskovanja na prvi bojni črti. Na noben način ga nisem mogla prepričati, da bi govoril o tem, kar je videl in doživel. Poskusili sva tudi s sodelavko Urško Strle, ki je strokovnjakinja za ustno zgodovino, a ni šlo. Ni mu bilo do tega, da bi pripovedoval; že po drugem vprašanju jo je skušal zapeljati. Nazadnje sem poskusila pred tremi leti pri njem v Buenos Airesu. Vprašala sem ga, kaj se je dogajalo ob

koncu vojne, o njegovi vrnitvi domov. Na kratko mi je povedal o obdobju, ki ga je preživel na Reki in potem v Ljubljani, o povojni revščini, a tudi o družbi lepih žensk. To, kar je spoznal o komunizmu, mu ni bilo všeč in vrnil se je v Trst. Ker zanj ni bilo dela, se je odpravil v Argentino. Tam je bila že teta Marta, babičina sestra, ki je imela picerijo, v kateri bi lahko delal in bi pri njej lahko tudi stanoval. Njegovo pripovedovanje, tudi tisto o bivanju v Argentini, je bilo prekratko in ni potešilo moje radovednosti. Obujanje preteklosti se mu ni zdelo smiselno, živel je za ta trenutek in užival življenje. To mu je uspevalo vse do zadnjega, tudi po pozni ločitvi od druge žene, ko se je zblížal s sosedo Faustino, argentinsko Judinjo, in z njo potoval po svetu, dokler mu je zdravje še dopuščalo.

Ob svojem drugem izhodu iz domačega urbanega območja – tudi tokrat sem ga smela zapustiti, ker sem mami nesla oblačila in prehranska dopolnila – sem se namenila k teti Adi, da bi lahko stopila v gozd, ki je za njeno hišo. Nov deželni odlok nam dovoljuje, da se smemo od prebivališča oddaljiti do 500 metrov, vendar v tem primeru to ni moje bivališče. Opremljeni z rokavicami in maskami se s teto odpraviva do robidovja in začneva nabirati divje šparglje. Vzdržujeva razdaljo, a v tem primeru ne le zaradi virusa, temveč predvsem zato, da se ne bi spopadli za primerke tega zelenega poželenja. Brez premora klepetava o vsem mogočem, od kovida do družinskih zgodb, skačeva s teme na temo, z osebe na osebo. Teta me vpraša, ali vem, da je bila njena mama, še preden se je poročila z dedkom, tik pred tem, da odide v Ameriko, kjer jo je čakal zaročenec. Imela je že vse potrebne dokumente, vendar dovoljenja za odhod ni dobila zavoljo slabega zdravja. Tako je ostala v Italiji in se poročila z mojim dedkom. Vprašam jo o teti Pierini, drugi babičini sestri, ki je nekaj časa živela v Egiptu. V družini se je govorilo, da naj bi obogatela kot »madame«. Neizpodbitno pa je to, da se je iz Aleksandrije vrnila dovolj bogata, da je lahko prevzela bratovo gostilno, ki je bila

na dražbi. Spominjam se je kot neodvisne in vitalne ženske, njenih zlatih uhanov in bele bluže s čipkastim ovratnikom, njene vzvišene drže med rezanjem pršuta, obdane z okajenimi moškimi. V času kominforma so njeno gostilno večkrat napadli aktivisti informbirojevca Vittoria Vidalija.¹¹⁴ Tudi ona je bila, tako kot sicer večina sorodstva po mamini strani, projugoslovansko usmerjena. Njen brat Stanko je bil partizanski komandant in je po vojni ostal v coni B v Izoli, ki je po letu 1954 pripadla Jugoslaviji. Tudi moja babica Marija ni sprejela nove razmejitve, še manj pa dejstva, da je ostala pod Italijo, kot se to lepo vidi iz njenih pisem sinu v Argentino. Najti bom morala čas in potrebno čustveno distanco, da se bom lotila proučevanja družinske korespondence, ki bo pokazala življenje slovenske družine v Trstu po drugi svetovni vojni, in to pretežno skozi ženske oči.

Ob koncu poletja 1944 je moja teta Olga, ki jo je prijateljica pregovorila, da sta odšli na kopanje v Grljan, takoj za Miramarskim gradom, izgubila dobro polovico desne noge. Med plavanjem je namreč zadela ob mino. Ne vem, kako in zakaj je po koncu vojne prišla v Ljubljano na zdravljenje, vem pa, da so ji tam pomagali znova zaživeti. Tudi ne vem, v kateri bolnišnici so jo zdravili, ne kam so jo poslali na rehabilitacijo, a po nesreči se nikoli ni počutila prizadeto v svojem telesu. Med bivanjem v Ljubljani je spoznala Stojana, mladega študenta agronomije, ki je potem postal njen mož. Njegova posvojiteljica je nekaj časa delala v Egiptu. Teta mi je povedala, da so imeli pri njih doma lepe tepihe in obleke, ki so jih prinesli iz Aleksandrije, vendar se v tistih časih nihče ni zanimal za ženske, ki so odšle v Egipt, zato tudi ona ni poznala podrobnosti njene zgodbe. V družini so se večkrat pogovarjali o času, ki ga je Stojan s svojimi posvojitelji

114 O Vittoriju Vidaliju in njegovi vlogi glede tržaškega vprašanja glej Patrick Karlsen: *Vittorio Vidali. Vita di uno stalinista (1916–1956)*. Bologna: Il Mulino, 2019. V slovenskem prevodu Nevenke Troha je knjiga izšla z naslovom *Vittorio Vidali. Življenje tržaškega komunista v obdobju 1916–1956* (Ljubljana: Sophia, 2019).

preživel v okolici Rima. Njegovega očeta, slovenskega učitelja, so fašisti preselili v Levano Romano, daleč od Vipavske doline. Tako je Stojan pred vpisom na ljubljansko fakulteto hodil v šole v Laciju. Podrobnejše raziskovanje rodovnikov družin ob meji zahteva nekaj truda, ob tem pa prihajajo na dan manj znane, a prav zato toliko bolj fascinantne zgodbe.

Migracije

Aleksandrinke

Aleksandrinke med mitom in resničnostjo

ČASNIK *LA REPUBBLICA* JE 28. AVGUSTA 2005 v nedeljski prilogi objavil daljši članek tržaškega novinarja Paola Rumiza z naslovom *Po stari poti italijanskih negovalk*. Avtor je pisal o »Italijankah v Egiptu. Dojilje, pestunje, služkinje, kuharice, šivilje, plesalke visokega kova. Danes bi jim rekli negovalke. Revna dekleta, ki so v zlatih časih Sueskega prekopa v Aleksandriji našle sredozemski New York«. Članek je nastal potem, ko je tržaški režiser Franco Però na čedajskem Mittelfestu postavil na oder dramo *Ko nekega večera v Aleksandriji*. Glavna junakinja dela, ki ga je napisala Renata Ciaravino, je goriška služkinja Milena, ki mora po Nasserjevem prihodu na oblast zapustiti Egipt in se vrniti domov. Z osrednjo zgodbo se prepletajo zgodbe drugih žensk, ki so v senci minaretov okusile svobodo, osvojile kulturo, se emancipirale, uresničile svoje sanje in obogatele. »Bile so posebne Italijanke, skoro vse bledolične hčere severovzhoda. Furlanke, Dalmatinke, Istranke, slovensko govoreča dekleta iz dolin okrog Gorice. Kot hčere habsburškega imperija so bile samostojnejše od drugih, znale so brati in pisati. Njihova cena je bila na trgu trikrat višja v primerjavi z ženskami iz Kalabrije in Toskane, v domovih aleksandrijske buržuazije so naredile sijajen vtis,« piše Rumiz.¹¹⁵ Novinarjeva namera je bila opozoriti širšo italijansko javnost na

115 Paolo Rumiz: L'antica rotta delle badanti italiane. *La Repubblica*, 28. avgusta 2005.

nepoznan fenomen »naših pestunj in varušk«, ki so emigrirale v Egipt, a tudi obeležiti podobnost usod nekdanjih emigrantk z današnjimi negovalkami, ki prihajajo v Italijo iz Ukrajine, Poljske, Srbije in Hrvaške. Rumiz sklene svoj prikaz z ugotovitvijo, da je ostalo le malo pričevalcev in pričevalk, ki bi še lahko spregovorili o enkratnih izkušnjah in svetu, ki ga ni več, o tisti »egiptovski mali Italiji«, ¹¹⁶ za katero so se skoraj za vselej izgubile vse sledi. Članek je vreden omembe ne zgolj zato, ker avtor v njem prikaže nepoznane ženske migrantske zgodbe iz dela sveta, ki je bil do leta 1918 eno od obrobij habsburškega imperija, temveč jih tudi poskuša umestiti v italijanski nacionalni imaginarij. Do neke mere je to podobno tistemu, kar je v drugi polovici devetnajstega stoletja počel slovenski tisk, pred nedavnim pa tudi slovenski mediji.

Socialno-gospodarski okvir ženske migracije v Egipt

Največji bazen ženske migracije v Egipt so bila nekatera območja na Goriškem in Vipavskem, v manjši meri Krasi in Istre, kjer je bila agrarna posest majhna, zadolženost kmetij pa velika. Po uvedbi zemljiške odveze (1849) in novih dednopravnih norm se je na goriškem in vipavskem podeželju, tudi zaradi postopne demografske rasti, razslojevanje povečalo. Zadnjih dvajset let devetnajstega stoletja je k slabšanju gospodarskih razmer prispevala kriza vinogradništva, ki sta ga prizadeli peronospora in trtna uš. Ob pomanjkanju najnujnejšega za preživetje so bile mnoge kmečke družine prisiljene iskati vire prežvljanja zunaj lastnih agrarnih skupnosti.

116 Leta 1937 je bilo v Egiptu 47.950 Italijanov, del tudi iz Julijske krajine. O emigraciji žensk iz Avstrijskega primorja v Egipt glej Aleksej Kalc: *Le Aleksandrinke: fenomeno di spicco in un contesto migratorio composito*. V: Franco Però, Patrizia Vascotto (ur.): *Le rotte di Alessandria. Po aleksandrijskih poteh*. Trst: EUT, 2011. 177–197.

Žensko delo v bližnjih mestih je predstavljalo enega od načinov, s katerim so mnoge družine preprečevale obubožanje in razkroj agrarne skupnosti. V Trstu in Gorici so ženske iz okolice prodajale kmetijske pridelke, dekleta iz krajev, ki so bili bolj oddaljeni od mesta, pa so se zaposlila kot služkinje. Le manjše število deklet se je odločalo za Dunaj ali Gradec oziroma za Italijo ali Nemčijo.¹¹⁷

Gradnja Sueškega kanala, ki je spodbudila naselitev evropskih trgovcev in podjetnikov v Aleksandriji in Kairu, je povečala število evropskih družin na egiptovskih tleh, ki so potrebovale pomoč pri hišnem delu in negovanju otrok. Egipt, ki je bil del Otomanskega cesarstva, je sredi devetnajstega stoletja doživel svojo zlato dobo, zlasti v tistih predelih, kjer je bila modernizacija najbolj opazna. Prav Aleksandrija je kot пристanišče z ugodno mediteransko klimo ponujala kozmopolitsko okolje evropski eliti, ki je sodelovala v projektu modernizacije. Po odprtju prekopa leta 1869 je mesto postalo cilj tudi za različne verske ločine pa tudi za številne sredozemske obrtnike, predvsem Grke in Italijane, in za tiste, ki so opravljali manj donosne poklice, kot je bilo denimo hišno delo.

V Egiptu je mesečni zaslužek hišne pomočnice znašal od 20 do 40 goldinarjev, na Dunaju komaj 10, v Trstu pa le 8 goldinarjev. Možnost dobrega zaslužka v relativno kratkem času, denimo v dveh ali treh letih, je postala še posebej privlačna v šestdesetih in sedemdesetih letih devetnajstega stoletja, ko sta novi plovni poti povezali Trst najprej z Aleksandrijo, potem pa še s Port Saidom. Po podatkih Vladislava Jagodica je bilo leta 1875 v Egiptu več kot 2000 Slovenk, pretežno iz Goriške in Vipavskega, leta 1882 pa je njihovo število že preseglo 3200,¹¹⁸ v devetdesetih letih pa se je še povečalo. Po podatkih, ki

117 Med letoma 1876 in 1910 je bilo med migranti z avstrijskega ozemlja kar 35 % žensk. Marjan Drnovšek: *Emigration of Slovene women: A short historical view. Dve domovini/Two homelands*, 17/2003. 31.

118 Vladislav Jagodic: *Slovinci v Egiptu*. Slovenski izseljenski koledar. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1968. 206.

jih navaja Karel Pečnik,¹¹⁹ je bilo leta 1902 v Egiptu 5300 slovenskih izseljencev, med njimi 5000 služkinj in dojlj.¹²⁰

»Razen nekaj boljših družin v Egiptu, so vse druge najemale slovenske služkinje, katerih je tedaj nad 5.000! Te slovenske služkinje, ki služijo tukaj kot dekle, sobarice, kuharice, dojljke, dekle za otroke, prodajalke itd., prihajajo pa največ z Goriškega (največ z Dorenberga, Prvačine in Šempasa itd.), Tržaškega in nekoliko manj s Kranjskega. Štajerk ni dosti, še manj pa Korošic (nekoliko Ziljank). Do 3.000 bo teh služkinj v Aleksandriji, druge so razkropljene po raznih egiptovskih mestih.«¹²¹

Po prvi svetovni vojni se je ženska migracija s Primorske – tedaj je bila Julijska krajina že del Italijanskega kraljestva – še vedno usmerjala v Egipt. Spodbujali so jo revščina v od vojne opustošenem Posočju, kjer so bile porušene cele vasi, davčni pritisk na malo kmečko posest in fašistično preganjanje slovenskega prebivalstva. Po nekaterih ocenah je bilo leta 1928 v Aleksandriji 5000 Slovencev

119 Zdravnik Karel Pečnik se je ukvarjal s klimatskim zdravljenjem v puščavskem podnebnju. Svoje izsledke je predstavil na mednarodnem zdravniškem kongresu v Berlinu leta 1899 (Dorica Makuc: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993. 34). Je avtor daljšega zapisa *Slovenci v Egiptu*, ki je izšel leta 1902 v *Koledarju družbe sv. Mohorja* (28/1902. 51–57).

120 Po Pečnikovem izračunu so Slovenci in Slovenke predstavljali 65 % vseh prišlekov iz Avstro-Ogrske. Odprto vprašanje ostaja, v kolikšni meri je navajanje slovenske narodnosti povsem natančno in verodostojno tudi za priseljence/priseljenke z območij, ki so bila večjezična, kot denimo goriška okolica, ki je bila slovensko, a tudi furlansko in italijansko govoreča. Doslej zbrani viri potrjujejo, da so v vrstah t. i. *les Goritiennes* močno prevladovala slovensko govoreče ženske in dekleta, zato se jih je tudi oprijel vzdevek *les Slovènes* ali *les Slaves*, vendar ne gre prezreti, da je zlasti v času med obema vojnama odhod na tuje pomenil občasno prevzem druge narodnosti (predvsem italijanske) ali pa prepoznavanje v pluralni identiteti.

121 Dorica Makuc: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993. 36–37.

in Slovencev,¹²² njihovo število pa je naraščalo vse do izbruha druge svetovne vojne. Leta 1941 naj bi jih bilo v Egiptu skupaj 3000, 2500 v Aleksandriji in 500 v Kairu.

Žensko prestopanje družbenih in narodnih meja

O emigraciji goriških žensk v Aleksandrijo so prvi pisali slovenski popotniki, predvsem duhovniki, ki so obiskali Egipt in jih je skrbelo moralno življenje izseljenk, pozneje tudi politiki in občinski predstavniki, ki so želeli omejiti žensko izseljenišvo v Aleksandrijo in Kairo. Za narodno čuteče moške, ki so podpirali lik »ljubeče in skrbne žene in matere«, so bile dovilje sramota za slovenski rod. Zapuščale so lastne komaj rojene otroke, da bi doville tuje. Za branilce narodnih interesov so ženske, ki so odhajale v Egipt, hromile »obrambno moč naroda«. Brez družinskega in vaškega nadzora bi jih v tuji državi lahko zapeljali in onečastili, na tujem bi lahko še tako krepostna dekleta in žene postale ženske dvomljivega slovesa. To pa je bilo nesprejemljivo. Goriški politik in založnik Andrej Gabršček, ki je svoje vtise z obiska v Egiptu objavil leta 1907 v knjigi *Goriški Slovenci*, se je zavzemal za povečan nadzor nad brezposelnimi aleksandrinkami, kajti:

»Naše ženske so prijetne, so inteligentne, razumejo se na gospodinjstvo, a v tamkajšnjih mestih je veliko moških, ki nimajo družine, nimajo lastnega gospodinjstva. Tem prihajajo kot nalašč take ženske, kakršne so naše. Toda tekom časa se je

122 Moška emigracija v Egipt je ostajala vseskozi skromna in ni preseгла nekaj sto posameznikov. Iz podatkov, ki sta jih o izseljevanju moškega in ženskega prebivalstva iz Spodnje Vipavske doline v letih 1907–1913 zbrala Niko Praznik in Sergeja Muršič, je razvidno, da so se moški s tega območja selili znotraj Avstrije, ženske pa so večinoma odhajale v Egipt. Niko Praznik, Sergeja Muršič: *Izseljevanje ženskega prebivalstva Spodnje Vipavske doline v Egipt. Diplomski naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003.

izcimilo iz tega razmerja neko zlo, ki ga je naše ljudstvo razumelo pod imenom aleksandrinstvo. Mnogo žensk se je žalostno pogubilo, da so izginiili vsi sledovi za njimi, k večjemu so se pokazali v – bolniških stroških, ki so jih morale plačevati naše občine, često za osebami, ki jih niso nikdar poznali. Dogajali so se raznovrstni zločini z našimi ženskami. Egipčani, arabsi, so se polastili naših žensk na ta način, da so jih navidezno poročili, potem pa prodajali v javne hiše vsega Orienta. Pojavili so se primeri, ki so kričali po rameduri in maščevanju.»¹²³

Janez Fiegel, vikar iz Bilj, se je 14. februarja 1871 obrnil celo na goriški nadškofjski ordinariat, da bi ta preprečil odhod petdesetih farank v Egipt. Nadrejene je prosil, da bi posredovali pri posvetnih oblasteh in jih prepričali, da bo z njihovim odhodom ogroženo »njihovo fizično in moralno življenje« ter moralno življenje vsega biljenskega prebivalstva.¹²⁴

Mnenje tistih, ki so se glede aleksandrink javno oglašali, ni bilo vselej tako radikalno. Za Karla Pečnika je žensko izseljevanje v Egipt predstavljalo manjše zlo kot izseljevanje v Trst. V Egiptu se je manj deklet izpridilo kot pa v mestih, ki so bila bliže domu. Služenje v muslimanski državi po njegovem ni vodilo k zblizanju z domačim prebivalstvom, poleg tega pa so v Egiptu delovala zavetišča za služkinje, ki so nadzorovala tudi zaposlovanje deklet, na primer Azil Franca. Med njegovimi pobudniki je bil tudi frančiškanski pater Hubert Rant, ki je od leta 1894 skrbel za slovenske vernike v Egiptu. Azil, ki je nastal ob finančni podpori bogatejših avstrijskih priseljencev, je bil namenjen služkinjam iz vse Avstro-Ogrske, vendar so se v času brezposelnosti ali boleznih vanj zatekale predvsem migrantke iz Avstrijskega primorja.

123 Dorica Makuc: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993. 55–56.

124 Prav tam, 26–27.

Pobud, namenjenih pomoči in hkrati nadzoru nad slovensko žensko migracijo, je bilo več. Frančiškanski pater Benigen Snoj, ki je služboval v Egiptu med letoma 1901 in 1911, je leta 1902 ustanovil Krščansko zvezo Slovenk. Leta 1908 so v Aleksandriji začele delovati tudi mariborske šolske sestre, ki so se posvetile predvsem vzgoji predšolskih in šoloobveznih otrok slovenskih migrantk. Podoben zaščitniški odnos so pokazali ustanovitelji društva Sloga, ki je delovalo v Aleksandriji od leta 1895 do 1898 in se je leta 1901 preimenovalo v Slovensko palmo ob Nilu. V njem sta poleg trgovca Franja Carlija, uradnika Radislova Debelaka, urarskega mojstra Janeza Fermusa, posredovalca Roka Komela, pekovskega mojstra Jakoba Velhavrha in inženirja Ivana Viličiča delovala tudi zdravnik Pečnik in frančiškanski pater Benigen Snoj. Kot je razvidno iz članka *Aleksandrija in Slovenci*, ki ga je leta 1906 napisal p. Benigen Snoj, je bilo »moško društvo« ustanovljeno z namenom, da bi tudi ob Nilu prebudilo slovensko narodno zavest in da bi varovalo »*duševne, narodne in gmotne koristi svojih udov*«. ¹²⁵

Aleksandrinke v slovenski književnosti

Razprave, ki so jih med zaščitniki slovenskih javnih interesov sprožili odhodi žensk v Egipt, so pustile pomembno sled tudi v slovenski književnosti. Anton Aškerc¹²⁶ je v *Egipčanki* leta 1906 opisoval zgodbo goriške Malike, ki je svojo mladost pustila v deželi faraonov. Odšla je kot nevedno in nebogljen kmečko dekle, ki se je najprej zaposlilo kot pestunja v družini bogatih trgovcev v Aleksandriji, pozneje pa se je na prigovarjanje Arabke odselilo v Kairo in tam zaživelo kot dama. Domov se je vrnilo kot bogata, v svilo ovita gospa, a močno izmučena in bolehnata, polna objokovanja za izgubljeno mladostjo.

125 Prav tam, 45.

126 Anton Aškerc (1856–1912), pesnik, duhovnik, po letu 1898 mestni arhivar v Ljubljani, je leta 1906 obiskal Egipt. Orientalistični motivi so navdihnili pomemben del njegovega pesniškega opusa, še posebej zbirko *Akropola in piramide* (1908).

V času med obema vojnama, ko je bil fašizem v polnem zamahu, je motiv aleksandrink navdihnil tudi Franceta Bevka, ki je leta 1932 objavil roman *Žerjavi*. V njem pripoveduje o Florjanu Beltramu in njegovi ženi Francki, ki po rojstvu Maksa odide za doviljo v Egipt. Na prigo-varjanje tete Filomene, ki je tudi sama aleksandrinka, Francka zapusti moža in novorojenčka. Izbrala je razkošje neznanega življenja, »ki ji je plesalo pred očmi, gorelo ji je v krvi«,¹²⁷ namesto da bi ostala pri možu in otroku. V Aleksandriji Francko bolj kot bogastvo premami greh, na nekem plesu spozna Jeana in se vanj zaljubi. Šele ko jo ta zavrne, začne razmišljati o vrnitvi. Toda ko izve, da mož živi z dekle in da je njen otrok umrl, ostane v Egiptu. Najde si novega partnerja, ki ji omogoči lagodno življenje, a ni sposoben razumeti njene »aleksandrijske« stiske – očitkov vesti, da je zapustila lastnega otroka in tako pripomogla k njegovi smrti. V obeh literarnih obdelavah so v ospredju pogubne plati emigrantske zgodbe. Odločitev za odhod v tujino pomeni tragičen razplet ženske eksistence. Denar, ki si ga izseljenki prislužita, ne prinaša osebne sreče niti družinskega zadovoljstva. V obeh delih je očiten moralni poduk, stigmatiziranje aleksandrink, ki s svojim odhodom na tuje ogrozijo najprej lastno moralno integriteto, potem pa zrahljajo ali pa celo uničijo družinska in družbena ravnovesja v okolju, iz katerega prihajajo, ne da bi si lahko postavile moralno dovolj trdne temelje za novo življenje v tuji državi.

Ko se je ženska migracija iz Primorske v Egipt zaradi prelomnih dogajanj v času druge svetovne vojne in političnih sprememb takoj po njej ustavila, je zamrlo tudi javno ukvarjanje z njo, kar je pomenljivo. Vrnitev aleksandrink, ki so po Nasserjevem prihodu na oblast (1952) in nacionalizaciji Sueškega prekopa (1956) zapuščale Egipt skupaj s svojimi delodajalci, ni zanimala ne politikov ne književnikov. O ženskah, ki so se vračale iz Egipta, se je govorilo le v družinskih in sorodstvenih krogih. Največkrat v slabi luči, ko so ocenjevali

127 France Bevk: *Žerjavi*. Ljubljana: Vodnikova družba, 1932. 33.

njihovo željo po avanturi in po tem, da so pobegnile pred strogimi pravili obnašanja v domačem okolju.¹²⁸

Zanimanje za aleksandrinke se je v Sloveniji znova pojavilo v sedemdesetih letih, ko je novinarka in publicistka Dorica Makuc v dokumentarcu *Žerjavi letijo na jug* (1975) spregovorila o ženskah, o katerih je že kot otrok slišala veliko pripovedovati. Odraščala je namreč v Gorici, kjer *lešandrinke* niso bile nikoli zares pozabljene. Poglobila se je v temo ženskega izseljevanja v Egipt in 14. februarja 1992 tudi sama obiskala Aleksandrijo in Kairo. Tam je intervjuvala bodisi tiste redke Slovenke, ki so še na začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja živele v Egiptu, bodisi one, ki so se nekaj desetletij pred tem vrnile na Goriško in v Vipavsko dolino. Zbrala je pisne vire in s knjigo *Aleksandrinke* ponudila dovolj trdne temelje tudi za prihodnje raziskave.

Leta 1994 je Goriški muzej na gradu Kromberk pripravil razstavo o primorskih doviljah in služkinjah, pri kateri so sodelovali dijaki gimnazije iz Ajdovščine in učenci osnovne šole iz Dornberka, ki so zbrali pričevanja o nekdanjih aleksandrinkah. Mojca Dumančič je ob razstavi pripravila prispevek za RTV Slovenija (1995), v katerem je slovenski javnosti predstavila Meri Krpan iz Prvačine, ki je v Egipt odpotovala kot dvaindvajsetletno dekle, za stalno pa se je vrnila v domovino po 37 letih službovanja.

Fenomen aleksandrink je pritegnil tudi pisatelja Marjana Tomšiča, avtorja romana *Šavrinke* (1986).¹²⁹ Navdahnili so dve njegovi prozni deli *Grenko morje* (2002) in *Južni veter* (2006) ter dramo *Aleksandrinke* (2001). Protagonistke Tomšičeve naracije so mlada dekleta in

128 Barbara Petzen: Matmazels nell'harem. Le governanti europee nell'Impero ottomano. *Genesis*, I, 1/2002. 70.

129 Roman pripoveduje o ženskah z istrskega podeželja, ki so v obalnih mestih prodajale kmetijske pridelke. O literarni predelavi šavrinskega motiva glej Bojan Baskar: *Dvoumni Mediteran: študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. 179–216.

matere, ki zaradi slabih gmotnih razmer polne upov in pričakovanj odhajajo na tuje. Delajo kot služkinje, strežnice, družabnice, dojlje, včasih postanejo lahek plen zapeljivcev, lažnih obljub in brezobzirnih delodajalcev. Mnoge so prevarane zaradi svoje naivnosti in dobronamernosti, druge v kozmopolitskem okolju okusijo kratkotrajno srečo. Ko se vrnejo domov, se ne morejo braniti pred sumničanjem, da so bile nezveste, da so denar, ki ga je družina potrebovala, prislužile na nemoralen način in da so si daleč od družine ali moža vzele svobodo, ki je doma niso imele. Z literarno obdelavo ženske emigracije v Egipt je Tomšiču lik ženske s primorskega nacionalnega roba uspelo postaviti v slovenski nacionalni imaginarij. Njegova dela so ustvarila temelj za ustvarjanje mita o ženskah, ki so odšle v eksotično državo, sposobne odmika od kmečke rutine pa tudi preloma z izvornimi družinskimi vezmi, ločitve in sklenitve nove zakonske zveze. Fascinaciji z ženskim odstopanjem od norm se je ob koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja pridružilo še zanimanje za svetovljanskost žensk, ki so se v Egiptu zaposlile ne le kot hišne pomočnice in dojlje, temveč tudi kot varuške, vzgojiteljice, guvernante in spremljevalke. Težnja po čim celovitejšem ovrednotenju ženske migracije v Egipt je najbolj vidna v dejavnosti Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, ustanovljenega leta 2005 v Prvačini. Njegov namen je popisati materialno in nematerialno dediščino aleksandrink, predvsem pa *»prikazati aleksandrinke v pravi luči – da bi končno zasedle zasluženo mesto v zgodovini teh krajev. Aleksandrinke so nekakšna zamolčana zgodba primorskih žena.«*¹³⁰ Z muzejsko zbirko, ki je bila v Prvačini predstavljena leto zatem, so ženske, o katerih se je v preteklosti celo med domačimi nerado govorilo, *»ker so bile povezane z žalostnimi usodami«*, postale predmet znanstvenih raziskav in interdisciplinarnih študij.

130 Intervju. Dejana Baša – svetovljanstvo in žalostne zgodbe aleksandrink
www.gea-on.net

O intimnih plateh aleksandrinke izkušnje je leta 2005 v gledališki predstavi *Trieste – Alessandria Embarked* spregovorila igralka in režiserka Neda Bric, ki je navdih za scenarij našla v korespondenci svoje stare mame Felicite Pirc, emigrantke v Egipt. Vesna Humar in Iztok Saksida sta v dokumentarcu *Aleksandrija, ki odhaja ...*, ki je leta 2008 zaživel v produkciji televizijske mreže Vitel in Goriškega muzeja, zbrala nove spomine zadnjih še živečih aleksandrink. Dokumentarni film na aleksandrinško temo je leta 2007 kot gost pogovorne oddaje RTV Slovenija napovedal tudi slovenski režiser Metod Pevec:

»Ja. Rad bi posnel aleksandrinke. Denimo. Na začetku prejšnjega stoletja so mlade Slovenke, tudi mlade matere, pustile doma svoje otroke in može in šle za delom v Egipt, kjer so potem dojile tuje otroke. Srečale so se z multikulturnim življenjem v takratni Aleksandriji /.../. Ko so se vrnile, jih domače okolje ni sprejelo. Skratka, dobre zgodbe o ljubezni.«¹³¹

Leto pozneje se je Pevec s snemalno ekipo RTV Slovenija v družbi scenaristke Barbare Brezavšek podal v Egipt, kjer sta posnela pogovor z Butrosom Galijem, nekdanjim generalnim sekretarjem OZN, ki je imel štiri leta za vzgojiteljico Mileno Faganelli iz Mirna. Pevec se je pogovarjal še z drugimi moškimi in ženskami, ki so jih dojile, vzgajale in učile aleksandrinke. Ženska migracija, ki je bila dolgo stigmatizirana, je v Sloveniji postala zanimiva za medije, film, gledališče in nenazadnje tudi predmet zgodovinskega ter etnološkega raziskav. A da se je sram umaknil ponosu, je bilo treba poudarek prenesti z izvorne revščine in podeželskosti na urbanost in svetovljanskost, ki so jo aleksandrinke vsrkale daleč od doma. Slovenske oblasti so 7. novembra 2007 postavile spominsko obeležje na procelje Azila sv. Frančiška v Aleksandriji z besedilom pisatelja Marjana Tomšiča:

131 Metod Pevec, 12. junija 2007, http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod

»Eno celo stoletje so Slovenke prihajale v Egipt kot dovilje, varuške, kuharice, guvernante, šivilje ... in z zasluškcom reševale svoje družine in kmetije pred propadom ...«

Na predlog takratnega ministra za Slovence v zamejstvu in po svetu Boštjana Žekša so na kairskem pokopališču postavili spominsko ploščo, ki v slovenskem, angleškem in arabskem jeziku opominja mimoidoče na vse aleksandrinke, pokopane v Egiptu, z besedami, da so bile »naše prve svetovljanke pokončne in ambiciozne gospe, ki so tedaj stopile v enega izmed centrov sveta«. ¹³²

Nenazadnje gre vzroke za širše ovrednotenje aleksandrink v slovenskem prostoru in fascinacijo z ženskami, ki so prestopale socialne in nacionalne meje, iskati tudi v orientalistični naravnosti, v čaru, ki ga ima med mlajšim slovenskim prebivalstvom življenje v »ekso-tičnem« arabskem svetu, na južnih obalah Mediterana, na katere se danes Slovenci podajajo praviloma kot turisti. V slovenski javnosti ostajajo povsem neznane zgodbe o beneških *diklah*, ki so odhajale služiti v Milano in Torino, a tudi v Rim, Neapelj in Palermo. ¹³³ Medijski soj ni dosegel niti primorskih žensk, ki so odhajale za dovilje v italijanska mesta. Zanimanje slovenskih medijev in javnosti za aleksandrinke pa ni vzpodbudilo širšega zanimanja za žensko emigracijo. Množica kranjskih deklet, ki so od osemnajstega stoletja pa vse do sredine dvajsetega stoletja na Tržaškem delala kot služkinje, kuharice, sobarice, guvernante in tudi kot dovilje, ostaja za slovensko javnost še vedno nezanimiva in obrobna tema tudi v polju študij spola.

132 M. C.: Spominska ploščo za prve slovenske svetovljanke. *Večer*, 9. marca 2010.

133 Jernej Mlekuž: Quando parlano le silenti. Le testimonianze delle domestiche delle valli del Natisono. V: Marta Verginella (ur.): *Sconfinamenti storiografici e attraversamenti di confini. Qualestoria*, XLIV, 1/2016. 65–80.
Jernej Mlekuž: "Dikle": tiha zgodba. V: *Trinkov koledar za Beneške Slovence za leto 2005*, 2005. 115–131.

Dnevnik

Prekoračitve

SKORAJ POLETNE TEMPERATURE SO POSKRBELE, da so dela v stanovanju tekla hitreje, tudi barva se je dobro sušila. Še moja slaba volja je za veliko noč na vrtu, obsijanem s soncem, hitro izginila. Končam branje knjige Davida Grossmana *Življenje se igra z mano* in začnem prebirati spomine Bojane Daneu Don, ki opisuje svoje otroštvo med Trstom, Mariborom, Banatom in Beogradom do ponovne vrnitve v Trst po koncu vojne. Vera in Bojana, glavni junakinji obeh del, bi se v idealnem primeru lahko srečali v Banatu ali Beogradu. Bojanin oče je moral kot učitelj emigrirati v Jugoslavijo, saj je pod fašizmom izgubil službo v Trstu. Bil je eden izmed mnogih slovenskih učiteljev, ki so pod fašizmom izgubili službo in so se morali izseliti v Jugoslavijo.

Naredim načrt za čiščenje stanovanja po končanih delih. Pokličem Klaro, ki bi mi morala pripeljati olivno olje. Začnem razmišljati o tem, kaj vse je treba postoriti, preden se mama vrne domov. Sestra se je pozanimala, ali bi jo lahko negovala gospa Branka, ki je že skrbelo za mojo teto, vendar ne more iz Hrvaške. Njihova meja je povsem zaprta, medtem ko slovenske oblasti dovolijo prehod samo tistim, ki imajo dovoljenje za stalno delo. Na slovenskem konzulatu v Trstu mi povedo, da za pot v Slovenijo potrebujem zgolj potrdilo delodajalca o zaposlitvi. Na Facebooku prebiram o peripetijah, ki jih je na malo-obmejnem prehodu Plavje doživela Klara. Njen kombi, v katerem je prevažala jajca in druge pridelke, so ustavili policisti. Medtem ko so možje postave skoraj razstavili kombi, je Klara razprostrla podlogo

za vadbo in se sončila. Na koncu, piše Klara, so želeli kupiti vse, kar je imela v kombiju. Pokličem Nelo, ki je ostala brez dela, ali bi mi lahko pomagala pri čiščenju stanovanja. Seveda nisem pozabila na virus, ampak v stanovanju je toliko prahu, da kašljam in oči se mi solzijo. Nobene želje nimam, da bi se s to umazanijo spopadala v nedogled. Mojstri so potrebovali manj kot dva tedna, da so popravili strop in prebelili sobo. Zahvalim se albanskemu podjetniku in dam napitnino romunskemu mojstru in njegovemu srbskemu pomočniku. Na srečo je vreme prizaneslo mojemu divanu, ki smo ga postavili na balkon, končno lahko osvobodim še kuhinjo in hodnik. Pamela iz Maina, zaskrbljena zavoljo širjenja epidemije po Združenih državah in Trumbove politike, me sprašuje, kako sem.

Dva tedna sem zdržala vse napore, zdaj, ko so stvari spet na svojem mestu, pa se me loteva slaba volja. Odpravim se po nakupih in za malo pršuta in zelenjave porabim več kot dve uri. Najprej se odpeljem k sestri, potem nesem perilo mami in na koncu obiščem še teto. Odpravim se v gozd, želim videti morje. Četudi od daleč. V lekarni me je že zamikalo, da bi kupila stekleničko joda, tako pogrešam vonj po morju. Do obale ne smem zavoljo deželnih pravil o omejenem gibanju. Za pot do tja bi potrebovala vsaj še dodatnih 500 metrov. Nekega dne se podam vse do kratkega mosta, Ponte Curta, ki povezuje bregova tržaškega Canala Grande. Za nekaj vdihov slanega zraka res ne želim tvegati globe, zato se hitro odpravim nazaj proti domu.

Zvečer mi sestra očita, da nisem pokazala dovolj navdušenja nad delom, ki ga je opravil moj nečak Jakob, ko je pospravil klet in dvorišče, kamor je oče vrsto let spravljal nepotrebno kramo. Prav ima, njegov trud me ni očaral. Opravičim se, češ da sem z živci že čisto na koncu. Izmenjava si nekaj žolčnih sporočil, potem umolkneva in se na koncu umiriva. Sva ženski na robu živčnega zloma. Nedeljo preživim v miru, sosedge me povabijo na kosilo, ki ga pripravijo na vrtu. Praznujemo Gianfrancov rojstni dan. Za vsak slučaj imam pri

sebi dezinfekcijski gel, sicer pa sedimo precej narazen. To je moje prvo druženje zunaj družinskega kroga. Moja obrambna linija je popustila že pred dnevi, a ne po moji volji niti ne zaradi neupoštevanja epidemioloških predpisov. Ničesar ne obžalujem. Povrh vsega sem si poškodovala še začasni zobni vsadek, tako da sem morala nujno k zobozdravniku. Tajnica Lavinia mi priporoča, naj pridem malce prej, seveda z masko in rokavicami. Na srečo je pomladni dan. Okna v ordinaciji so odprta, zraka je dovolj. Virus morda res ne bom dobila, skoraj zagotovo pa bom staknila vsaj prehlad. Skozi okno opazujem poslopje na drugi strani ceste. Nekaj oken je zaprtih z deskami, druga s kartoni. To pomeni, da stavbe, ki je pripadala zavarovalnici Ras, še niso prodali. Neštetokrat sem se spraševala, kako lahko živiš ali delaš v prostorih, kjer je bil med nemško okupacijo sedež poveljstva SS s celicami za mučenje. Koliko ljudi se je zvrstilo v teh prostorih, koliko jih je preživelo in koliko umrlo, žensk in moških, partizanov, antifašistov, Judov. Svoja doživetja v teh kletnih prostorih je opisal Boris Pahor v knjigi *Trg Oberdan*, jaz pa se dobro spomnim tudi besed Ljubana Susiča, ki sem ga intervjuvala 11. septembra 2001. Lahko bi klonil pred mučitelji in izdal, je rekel, vendar potem ne bi bil več človek.

Migracije

Tihotapke in hišne pomočnice med tradicijo in nezakonitostjo

TUDI PO 9. JUNIJU 1945, KO JE NOVA MEJA med Jugoslavijo in Italijo razdelila cono A in B Svobodnega tržaškega ozemlja, so ženske s kraškega in istrskega podeželja, vključno z jugoslovanskimi, v mestih pod anglo-ameriško upravo še naprej trgovale s kmetijskimi pridelki, mesom, jajci in žganjem. V obratni smeri so potovale predvsem razne potrošniške dobrine, oblačila, vendar pretežno med sorodniki in prijatelji. Zaradi strogega režima mejne kontrole se je ta način trgovanja na drobno spremenil v tihotapstvo. Za novo ljudsko oblast je bila to sicer nadležna zadeva, ki pa je niso nikoli resno ovirali ali zatirali. Predvsem zato, ker bi vsak jugoslovanski poskus, s katerim bi želeli prepovedati prost pretok oseb in blaga v bližnji Trst, povzročil nezadovoljstvo med najbolj siromašnim slojem v coni B in s tem politične težave ne toliko z italijanskim prebivalstvom kot s slovenskim, ki naj bi predstavljal jedro novega režima. Že dejstvo, da so o dovoljenjih za prodajo kmetijskih pridelkov na tržaški tržnici v prvih povojnih mesecih odločali sekretarji lokalnih odborov komunistične partije, je precej razburilo ženske na Koprskem.

Čeprav je velik del tržaškega zaledja pripadal socialistični Jugoslaviji, to ni pretrgalo trdnih gospodarskih in socialnih povezav z nekdanjimi pokrajinskimi središči, ki so po novem pristala v kapitalističnem svetu. Več gospodarskih sporazumov o trgovinski menjavi med obmejnimi območji, ki sta jih državi podpisali v Rimu leta 1955,

so prebivalcem teh območij z maloobmejnimi dovolilnicami štirikrat na mesec dovoljevali prehod meje v pasu do 10 kilometrov. Tamkajšnji kmetje so s tem dobili tudi dovoljenje za prodajo določene količine svojih pridelkov prek meje. Ta drobna trgovina, s katero so se ukvarjale ženske, se je tako pogosto spremenila v tihotapstvo, ki so ga kot nezakonito dejavnost razumeli tudi v lokalni skupnosti, kot so pokazale raziskave, ki so jih opravile Vida Rožac Darovec in druge slovenske raziskovalke.¹³⁴ Za nekatere ženske je postala prodaja kmetijskih pridelkov, h kateri je treba prišteti še tihotapljenje cigaret in žganja, glavni vir preživljanja družine. Slovenski antropologinji Špela Ledinek in Nataša Rogelja sta ugotovili, da so bile istrske tihotapke prav zavoljo svoje sposobnosti za znatno povečanje družinskega proračuna zelo zaželene tudi kot neveste.¹³⁵

Moški svet je tudi po drugi svetovni vojni, podobno kot proti koncu devetnajstega stoletja, kazal zadrego in sumničavost do ženske čezmejne mobilnosti. Ta je po eni strani polnila družinski proračun, po drugi pa je ženske v skupnosti osvobajala nadzora. Njihovi obiski urbanega okolja niso pomenili zgolj stikov z drugo državo, povrh vsega še kapitalistično, in z drugim narodom, temveč je bila to tudi priložnost za odnose s posamezniki, ki so bili pogosto politični nasprotniki socialistične Jugoslavije.

Jugoslovanske oblasti so začele na Koprskem in na slovenskem Krasu postavljati tekstilne tovarne, da bi omejile potovanja žensk v Italijo in s tem posledice, ki so jih te poti povzročale trdnosti družbe

134 Vida Darovec Rožanc: L'attraversamento del confine nei ricordi delle donne istriane. V: Marta Verginella (ur.): La storia al confine e oltre il confine. Uno sguardo sulla storiografia slovena. *Qualestoria*, XXXV, 1/2007. 37–58.

Vida Darovec Rožanc: Tihotapstvo Istrank v 20. stoletju v kontekstu njihovih življenjskih zgodb. V: *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije* = *annali di Studi istriani e mediterranei* = *Annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia*, letn. 16, št. 1, 2006. 57–68.

135 Špela Ledinek, Nina Rogelja. *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2000.

ob meji. Nova delovna mesta pa niso prepričala številnih žensk, da ne bi še naprej »tihotapile in gospodinjile« na drugi strani meje, saj so s tem zaslužile več, delo pa je bilo tudi manj naporno od tistega v tovarni. Ženske s podeželja je bilo težko prepričati, da bi postale socialistične »nove ženske«, kvalificirane delavke in politične aktivistke,¹³⁶ saj je zaposlitev v tovarni za poročene in matere pomenila manj časa za družino in otroke. Nelegalno trgovino je dopuščala tudi italijanska oblast, ki se je dobro zavedala, da ta čezmejni ženski tok ni povezan le s trgovino na drobno, temveč spodbuja tudi črni trg gospodinjskih opravil. Ta delovna sila v osemdesetih letih, ko se je razlika v življenjskem standardu med italijanskim mestom in slovenskim podeželjem precej zmanjšala, namreč ni usahnila, kot se je to zgodilo z nelegalno trgovino na drobno. Še naprej so jo dovoljevali tako sindikati kot tudi politične sile, ki so bile povsem protijugoslovansko usmerjene.¹³⁷

Tudi po vstopu Slovenije v Evropsko unijo sta tako Trst kot Gorica še vedno ponujala delo slovenskim gospodinjskim pomočnicam.¹³⁸ Niti zakon, s katerim sta prvak Severne lige Umberto Bossi in tajnik Nacionalnega zavezništva Gianfranco Fini leta 2002 želela zajezi delo na črno, ki so ga opravljali tujci, ni bistveno omajal položaja slovenskih in tudi hrvaških gospodinjskih pomočnic ob meji. Še več, delo, ki so ga večinoma na črno opravljale na italijanskih tleh, jim je omogočalo, da so izkoriščale razne oblike socialne pomoči v domovini, hkrati pa še dodatno služile in postajale vse bolj ekonomsko neodvisne.

136 Mateja Jeraj: *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005. 93–94.

137 Kako so bile gospodinjske pomočnice »skrite pred pogledi«, glej Barbara Ehrenreich, Arlie Russell Hochschild (ur.): *Donne globali. Tate, colf e badanti*. Milano: Feltrinelli, 2004.

138 Kristina Repič Vrtovec: *Vloga žensk v družinski ekonomiji: delo Kraševk v Trstu. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003. 76–77.

Ne glede na večinoma nizko stopnjo izobrazbe in pogosto brez sleherne delovne izkušnje so slovenske gospodinjske pomočnice prav zaradi razlik v sistemih in ekonomskih standardih ob meji še v devetdesetih letih dvajsetega stoletja lahko s tem svojim delom zaslužile enako ali več od svojih sodržavljank s precej višjo izobrazbo. Tudi zaradi tega je bilo za njih to delo, ki so ga opravljale, ekonomsko upravičeno in koristno tako za družino kot za skupnost, v kateri so živele, kar je seveda prispevalo tudi k dvigovanju njihove samopodobe. Na vprašanje, ali je zadovoljna s plačilom, ki ga je dobila za opravljeno pomoč v gospodinjstvu, je hišna pomočnica s Krasa odgovorila pritrdilno in tudi, da ji delo ugaja:

»Ja, sem zadovoljna, zadovoljna zaradi tega, ker sem v vseh teh hišah sama, imam tud ključ od hiše, ki zaupajo, grem ke, vem, kaj moram naredit, naredim svoje delo, nobeden me ne kontrolira, no, če ne bi blo kej v redi, bi me že pole povedali, ma taku, pa ne. Praktično delo je raznoliko in mi je všeč, svobodno, če rabim kakšen dan fraj, tudi mi ga dajo, ni problema, je pa tako, ne, če zbolíš, pole nimaš plačano, ne. Samo tolko, kot si delal. /.../ Meni je všeč to, da imam razgibano delo. Ke jest, ko sem delala v Komni, osem ur šivala en in isti rokav, meni je bilo tisto za umrt. Kle, pej eno delo kočaš, začneš drugo, neseš sušit cunje, pol kej družga, skoz se nekaj dogaja, ma meni je v redi.«¹³⁹

Pogled na gospodinjske pomočnice ne sovпада s pogosto miselnostjo, da gre za nezaščiteno kategorijo nemočnih žensk, pa tudi ne s tisto, da gre za avtonomne in emancipirane ženske v patriarhalnem

139 Kristina Repič Vrtovec: *Vloga žensk v družinski ekonomiji: delo Kraševk v Trstu. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003. 88–89.

okolju.¹⁴⁰ V tem primeru bi potrebovali celovitejše interpretacije, ki bi pojasnile liminalnost te delovne aktivnosti, problem prekarnosti, hkrati pa tudi prednosti, ki izvirajo iz razlik med zakonodajo in gospodarskima sistemoma družb ob meji.

Preplet ekonomskih povezav med tržaškim podeželskim okoljem, ki je po letu 1991 iz jugoslovanskega postalo slovensko, in mestom je kljuboval času ne le zaradi ukoreninjenosti odnosa mesto – podeželje, ki je preživel najprej italijansko-jugoslovansko, potem pa italijansko-slovensko mejo, temveč je prenesel tudi različna politična sistema obeh držav. Privlačnost urbanega središča, ki je bilo gospodarsko močnejše, se je nespremenjena ohranila do devetdesetih let dvajsetega stoletja, s tem pa obdržala pri življenju tradicionalna ženska dela. Ženska delovna sila, ki se je vključevala v niše sive ekonomije, je sobivala z družbo, ustrojeno po socialističnih pravilih, prav tako pa je znala preživeti tudi tranzicijo v kapitalizem. Obrobne položaja teh žensk pa ne smemo razumeti kot njihove družbene ali gospodarske nepomembnosti. Prav nasprotno, ta fenomen zahteva natančno proučitev oblik združevanja in tranzicije od starega k novemu, od tradicije k sodobnosti. Zgodovinska analiza fenomena čezmejnih hišnih pomočnic poraja relevantna vprašanja do pristopa k študijam spola in raziskavanju narodnostno mešanih obrobnihih podeželskih okolij, kliče po kritičnem pretresu državnih statistik in vzbuja dvom o načinih njihovega pridobivanja posameznih podatkov.

140 Antropolog Bojan Baskar meni, da obstajata dve razlagi: »optimistično-feministična« poudarja prožnost in avtonomijo istrskih gospodinjskih pomočnic, medtem ko »pesimistično-feministična« vidi predvsem njihovo neenakopravno obravnavo in izkoriščanje. Bojan Baskar: *Dvoumni Mediteran: študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002. 208.

Dnevnik

Epilog

POKLIČEJO ME IZ BOLNIŠNICE. Medicinska sestra pravi, da bodo mamó čez nekaj dni odpustili, vendar bo potrebovala negovalko, saj ne bo zmogla skrbeti sama zase. Začenjamo z iskanjem. Moja sestra znova pokliče Branko, vendar nimamo sreče: hrvaške meje so zaprte. Morda je prosta neka slovenska negovalka s tržaškega Krasa. Uspe ji navezati stik z njo, vendar je to vse. Potem se ne oglasi več. Poizvedujem pri prijateljicah, kolegih, znancih. Neka medicinska sestra mi posreduje telefonsko številko ukrajinske negovalke. Izkaže se, da ni prava, temveč je to njena prijateljica, ki po epidemiji dela pri nekom na črno, a ji ta ne plačuje. Grozi ji, da jo bo prijavil, če bo odšla. Potem govorim z neko gospo iz Kolumbije, ki že dolgo živi v Trstu, vendar ima pogoje: pravi, da bi se pri negi izmenjevala z nekim fantom.

Odločimo se za oglas v *Primorskem dnevniku*. Iz Ljubljane pokliče gospa Danica, ki je pripravljena priti v Italijo in zase pravi, da je izkušena negovalka. To je že počela v Goriških brdih. Kličejo me še druge ženske, govorijo tiho in se zanimajo za prijateljice, ki so ostale brez službe. Potem me pokliče gospa iz neke slovenske agencije, ki me sprašuje po osebnih podatkih in elektronskem poštnem naslovu. Poslala mi bo njihov katalog negovalk. Vprašam, ali nimajo težav s posredovanjem negovalk v Italijo, ko pa so meje zaprte. Imamo vsa dovoljenja za delo v Italiji, tu ni nobenih težav, me prepričuje. Negovalke se menjavajo vsak teden. Potem me kliče neka zelo odločna Hrvatica, pojasnim ji, kakšno nego potrebuje mama. Pravi, da bi me rada spoznala.

Odločim se, da grem v Ljubljano in se sestanem z Danico. Fakulteto zaprosim, da mi odobri prihod na delo. Pozno dopoldne prispe dovoljenje, da smem v ljubljansko pisarno. Jutri bom morala vse opraviti v enem dnevu. Ponoči slabo spim, občutim podobno tesnobo kot pred pomembnimi potovanji. Torbo napolnim s knjigami, ki jih moram peljati v Ljubljano, in vzamem še tiste, ki jih moram vrniti Lisi. Z njenim Adamom Gopnikom sem se v mislih sprehodila po ulicah Manhattna in Soha, kjer sem preživela prejšnjo pomlad s štipendijo Remarquovega inštituta Univerze v New Yorku. Tudi knjigo Davida Grossmana sem prebrala na dah, a le drugi del, v katerem piše o Verini vrnitvi v Jugoslavijo in obisku Golega otoka. Vzela sem še *Svet (Il mondo)* Giannija Mure in *Pepel v Babinem jaru* Antonelle Salomoni za Sandorja, ki še vedno ne more iz Ljubljane. Zmanjkalo mu je italijanskih knjig in časopisov, ki v času korone redko prihajajo v Ljubljano.

Na mejnem prehodu me ustavita slovenska policista, in še preden me vprašata, kam sem namenjena, pokažem natisnjeno potrdilo. Vprašam, če lahko ostanem več dni. Odgovor je nedvoumen: le če ostanete teden dni v samoizolaciji. Zdaj mi je jasno, da z mojo mobilnostjo na relaciji Trst – Ljubljana ne bo nič.

V časopisu sem prebrala, da slovensko notranje ministrstvo nima namena odpreti meje z Italijo. No, jaz sem končno spet v Sloveniji. Promet je tekoč, prehitim kar nekaj tovornih vozil. Zdi se tako, kot je bilo pred kovidom. Za naslednje tedne v mislih premlevam najrazličnejše možnosti, od enodnevnih voženj, samoizolacije, bivanja na meji zakona. In kje naj parkiram svoj avto s tržaško registracijo, da se ni bi kdo znesel nad njim, češ da prinašam virus? Premišljujem o vseh možnostih, ki jih imam. Kaj me čaka, če grem prek meje, kaj bom izgubila, če se odločim za samoizolacijo? Za odločitev imam še čas. Medtem pa že čutim, kako se me loteva tisti blagi občutek navdušenja, ki me prevzame vselej, ko se spuščam v ljubljansko kotlino. Podoben je tistemu, ki ga občutim, ko se vračam v Trst, le da je manj

močan. Kadar v Ljubljani preživim več dni, največkrat pozimi, se mi to zgodi, ko zapeljem mimo Postojne in se začnem spuščati proti pobočju Nanosa, sicer se mi to zgodi na Opčinah, ko se pred menoj pojavi Tržaški zaliv in vidim morje. Takrat vem, da je to občutek svobode in radosti, ki mi ga daje spoznanje, da lahko prestopam iz enega sveta v drugega, prehajam vidne in nevidne meje, ki določajo moje razpoloženje in tudi moj obstoj.

Zahvale

LISI CORVA, TERESI BERTILOTTI IN LUISI ACCATI se zahvaljujem za spodbudo pri pisanju o ženskah in mejah med mojo osamitvijo in za nagovarjanje k prepletu zgodovinopisja z avtobiografsko naracijo. Kljub mojim zadržkom do tega preizkusa sem se lahko zanesla tudi na natančno branje Adriana Sofrija, Mattea Perissinotta, Erice Mezzoli in Francesca Toncicha, ki se jim prav tako zahvaljujem.

V knjigi so tudi moji odlomki ali celotni zapisi, ki so bili že objavljeni v naslednjih delih: *Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. Po aleksandrijskih poteh*. Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 2011. 153–175; Profughe slovene tra Grande Guerra e ascesa del fascismo. *Storia delle donne*, 9/2013. 135–159; Displacement and cultural borders in the Great war: bitterness of the refugee experience in the native country or abroad. *Acta Histriae*, 23/2015, 3. 357–376; *Ekonomija preživetja in odrešenja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*. Koper: Založba Annales, 1996; Sconfinamenti storiografici e attraversamenti di confini in Sconfinamenti storiografici e attraversamenti di confini. *Qualestoria*, 44/2016, 1. 7–12; La mobilità femminile tra confini politici e nazionali nell'area alto-adriatica tra Ottocento e Novecento. *DEP: deportate, esuli, profuge*, 2018, 38. 69–82.

Knjiga je nastala v okviru EIRENE, ki ga financira Evropski raziskovalni svet v okviru programa Horizon 2020 in v finančni shemi ERC Advanced Grant (ERC Grant Agreement n. 742683).

Za pomoč pri pregledovanju slovenskega prevoda se zahvaljujem
Manci Grgić Renko in Poloni Kaplar.

Povzetek

V 20. STOLETJU SO SE DRŽAVNE MEJE V severno jadranski regiji premaknile po prvi svetovni vojni, v času druge svetovne vojne in po njej. Obdobjem bojev za meje so sledila obdobja miru in stabilnosti, ki so dopuščala njihovo prestopanje in počasno brisanje. Širjenje koronavirusa nas je opozorilo na to, kako hitro se lahko že opuščene meje na novo vzpostavijo in kako se utečeni tokovi mobilnosti prekinajo. Knjiga osvetli socialne in gospodarske značilnosti ženske mobilnosti, ki je koreninila v družbi starega režima in je doživela nove oblike razumevanja v času vzpona nacionalizma. Osredotoči se tudi na fenomen ženskih begunk v času prve svetovne vojne in na prisiljen odhod slovenskih intelektualk iz Trsta in Gorice po prihodu italijanskih čet in še posebej vzponu fašizma. Osvetlitev aleksandrik, tihotapk in hišnih pomočnic omogoča raziskovanje ženskega dela, obenem pa kaže na to, kako se v različnih oblikah ženske mobilnosti kažejo raznoliki poskusi nadzora njihovega dela in telesa.

Summary

IN THE 20TH CENTURY, THE NATIONAL BORDERS in the North Adriatic region shifted after World War I, as well as during and after World War II. Periods of fighting over borders were followed by periods of peace and stability, allowing borders to be crossed and gradually erased. The spread of the Coronavirus has reminded us of how quickly the abandoned borders can be re-established and how established mobility flows can come to a halt. This book sheds light on the social and economic characteristics of women's mobility during that time. These characteristics had their roots in the society of the old regime and were given new forms of understanding during the rise of nationalism. We also focus on the phenomenon of women refugees during World War I and the forced departure of Slovenian female intellectuals from Trieste and Gorizia after the arrival of Italian troops and, in particular, the rise of fascism. The illumination of "Alexandrian women", women smugglers and female domestic workers allows for an exploration of women's work, while also showing how the various forms of women's mobility manifested in diverse attempts to control their work and bodies.

Imensko kazalo

A

Aškerc, Anton 103
Atwood, Margaret 92
Audoin-Rouzeau, Stéphane 65,
67, 80

B

Balibar, Etienne 31
Basaglia, Franco 93
Baskar, Bojan 105, 117
Baša, Dejana 106
Batistič, Franc 79
Becker, Annette 67
Becker, Jean Jacques 65, 67, 80
Beltram, Florjan 104
Beneš, Jakob 9, 10, 12
Bertilotti, Teresa 5, 15, 61
Bevk, France 104
Biondi, Neva 68
Bogataj, Janez 34
Bonsignori, Simona 5
Bossi, Umberto 115
Breščak, Regina 80

Brezavšek, Barbara 107
Bricci, Plautilla 41
Bric, Neda 107
Brontë 17
Broz Tito, Josip 13, 18, 27
Budde, Gunilla-Friederike 46

C

Carli, Fran 103
Cattaruzza, Marina 34, 70
Cecotti, Franco 68, 69, 71, 74,
76, 80, 81
Churchill, Winston 17
Ciaravino, Renata 97
Cijan, Štefanija 79
Cotiča, Vilka 80
Cotič, Vilko 80

Č

Čermelja, Lava 86

D

D'Alessio, Vanni 70
Daneu Don, Bojana 109

Darovec Rožanc, Vida 114

Debelak, Radislav 103

de Gasperi, Alcide 82

Devetak, Rosalia 75

Djilas, Milovan 13

Douglas, Mary 5

Dumančič, Mojca 105

E

Ehrenreich, Barbara 115

Ermacora, Matteo 74

F

Fabi, Lucio 69, 74, 75, 78, 79

Faganelli, Milena 107

Fauro Timeuso, Ruggero 10

Fermus, Janez 103

Fiegel, Janez 102

Fini, Gianfranco 115

Flores, Marcello 41

Franzinelli, Mimmo 41

Frever, Ute 46

G

Gabršček, Andrej 101

Gali, Butros 107

Gibelli, Antonio 65, 67, 80

Globočnik, Odilo 52

Gopnik, Adam 120

Grom, Maša 44, 84

Grossman, David 109,

120

H

Halbwachs, Maurice 74

Haupt, Heinz-Gerhard 46

Hergold, Ivanka 9, 10

Hočevar, Pavla 85, 88

Humar, Vesna 107

J

Jagodica, Vladislav 99

Jakomin, Dušan 33

Janša, Janez 16

Jeglič, Anton Bonaventura

82

Jeraj, Mateja 115

Jerše, Sašo 39

Johnson, Boris 14

Jug, Klemen 76

K

Kalc, Aleksej 45, 46, 83, 89,

98

Karlsen, Patrick 95

Kidrič, Boris 13

Kidrič, Zdenka 13

Klabjan, Borut 19

Klemenčič, Lini 80

Kmet, Marija 82, 86–88

Komel, Rok 103

Koren, Marija 70

Krpan, Meri 105

Kumar, Matilda 78

L

Lakovič Jarc, Jožefa 71, 72, 73,
75

Lavrenčič Pahor, Minka 87

Ledinek, Špela 114

Lévi-Strauss, Claude 28

M

Maar, Dora 14

Magris, Claudia 59

Makuc, Dorica 71, 78, 100, 102,
105

Malni, Paolo 67, 68, 69, 70, 74,
75, 76, 79

Marož, Pepca 77

Markovitch, Henriette Theodora
14

Martelanc, Milka 85

Marušič, Jakob 76

Maserati, Ennio 36

Mazzucco, Melania 41

Merkel, Angela 21

Mezzadra, Sandro 39

Mikluž, Danica 76

Mlacović, Dušan 21, 24

Mlekuž, Jernej 108

Monsič, Marija 79

Mure, Gianni 120

Muršič, Sergeja 101

Muser, Erna 88

N

Nadlišek Bartol, Marica 54, 85,
88

Neilson, Brett 39

Nivet, Philippe 65

P

Pahor, Boris 111

Pankhurst, Christabel 17

Paoli, Gino 93

Pečnik, Karel 100

Pečnik, Karl 102

Però, Franco 97, 98

Peršolja, Marica 78

Petzen, Barbara 53, 105

Pevc, Metod 107

Picasso, Pablo 14

Pinter, Harold 17

Pirc, Felicite 107

Praznik, Niko 101

Prinčič, Vili 71, 76, 79, 80

Purini, Piero 67

R

Ramella, Franco 36

Rančigaj Beneš, Maja 9, 10, 12

Rant, Hubert 102

Rebolica, Adela 77

Rebolica, Mario 77

Repič Vrtovec, Kristina 115,

116

Rogelja, Nataša 114
 Rogelja, Nina 114
 Rojc, Tatjana 24, 60
 Rožac Darovec, Vida 114
 Rumiz, Paolo 97, 98
 Russell Hochschild, Arlie 115
 Rustja, Peter 47

S

Sahlins, Peter 32
 Saksida, Iztok 107
 Salomoni, Antonella 120
 Salvatici, Silvia 65, 66, 83
 Serafini, Ornella 60
 Skrinjar, Marija Manfreda
 53–57
 Snoj, Benigen 103
 Sorrentino, Paolo 21
 Sović, Silvia 18, 19
 Stalin, Jósif 19
 Strle, Urška 83, 93
 Suppancich Tassini, Carolina 52
 Susiča, Ljuba 111
 Svolfjšak, Petra 66, 70, 78

Š

Šantel, Avgusta ml. 80
 Šantel, Saša 80
 Šantel, Avgusta st. 80
 Šček, Virgil 47
 Škoberne, Katja 11, 15, 16, 17,
 18, 22, 23, 42

T

Tamini, Widad 18
 Thébaud, Françoise 80
 Tomšič, Marjan 105, 106, 107
 Tomšič, Vida 13
 Troha, Nevenka 95
 Tuma, Henrik 67

U

Urebek, Uršula 20

V

Vanček, Jasna 60
 Vascotto, Patrizia 98
 Vašte, Ilka 87, 88
 Velhavr, Jakob 103
 Verginella, Marta 12, 75, 83, 86,
 108, 114
 Vidali, Vittorio 95
 Vilfan, Sergij 33
 Viličič, Ivan 103
 Vojskovič, Marija 90

W

Walter, François 32
 Woolf, Virginia 9
 Wörsdorfer, Rolf 70

Y

Yuval-Davis, Nira 43

Ž

Žekš, Boštjan 108

